Medya ve Demokrasi

John Keane

John Keane

Medya ve Demokrasi

JOHN KEANE

Doğumu 1949. Londra'da yaşamaktadır. Monash Üniversitesi'nde, Toronto Üniversitesi'nde, Berlin'deki Freie Universitæt'te ve Cambridge Üniversitesi'nde hocalık yapmış; 1987'de Bielefeld'deki Centre for Interdisciplinary Research üyesi olmuştur. Halen, Centre for Communication and Information Studies üyesidir ve The Polytechnic of Central London'da hocalık yapmaktadır. *Times Literary Supplement* ve *New Statesmen* gibi gazete ve dergilere düzenli olarak yazmaktadır. *Public Life and Late Capitalism* (1984), *Democracy and Civil Society* (1988/Demokrasi ve Sivil Toplum, Çev.: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yay., 1994) ve (John Owens ile birlikte) *After Full Employment* (1986) adlı kitapların yazarıdır. Çekoslovak yazarlarca kaleme alınmış makalelerden oluşan *The Power of the Powerless* (1985) ve *Civil Society and the State/New European Perspectives* (1988/Sivil Toplum ve Devlet-Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar, Çev.: E. Akın-A. Bora-A. Çiğdem-L. Köker-M. Küçük-A. Nur, Ayrıntı Yay., 1993) adlı kitapların editörlüğünü üstlenmiştir. Claus Offe'nin *Contradictions of the Welfare State* eserini de [İngilizceye] tercüme etmiş ve editörlüğünü yapmıştır.

Ayrıntı: 62
İnceleme dizisi: 34

Medya ve Demokrasi
John Keane

İngilizceden çeviren
Haluk Şahin

Yayıma hazırlayan
Zafer Yörük

Kitabın özgün adı
The Media and Democracy

Polity Press/1991
basımından çevrilmiştir.

© Basil Blackwell

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Asaf Taneri

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. Tel: (0 212) 212 03 39-40

Birinci basım *1992*
İkinci basım *1993*
Üçüncü basım *1999*

ISBN 975-539-030-8

AYRINTI YAYINLARI
Dizdariye Çeşmesi Sk. No: 23/1 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

İçindekiler

— Üçüncü basıma önsöz / Haluk Şahin 9
— Önsöz/John Keane 22

I. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ 27
A. Basın özgürlüğünün felsefesi 34
B. Despotizm 42
C. Klasikleri yeniden düşünmek 53

II. DEREGÜLASYON 66
A. Pazarın başarısızlıkları 76

III. DEMOKRATİK LEVIATHAN 98

IV. KAMU HİZMETİ MEDYASI 115
A. Günışığındaki hükümet 124
B. Egemenlik kavramını yeniden düşünürken 130
C. Pazar ve sivil toplum 142

V. DEMOKRASİ, RİSKLER VE GERİ ADIMLAR 153
A. Tehlikeli geri adımlar 161
B. Enformasyon tipileri 167
C. Gelecek? 175

— Dizin 177

Üçüncü basıma önsöz

Haluk Şahin

Medya ve Demokrasi'nin son baskısından bu yana hemen hemen altı yıl geçmiş. Altı yıl tarih açısından çok önemli bir zaman dilimi olmayabilir. Ama 1993-1998 diliminin Türkiye medya tarihi açısından ve özellikle medya-demokrasi ilişkileri açısından çok önemli bir dilim olduğunu söylemek abartma olmaz. Bu beş yıl içinde iletişim zeminlerinin ne kadar hızla değiştiğini birinci ve ikinci baskılara yazdığım önsözleri okuyunca anlıyoruz. Düşünün: 1993 yılının Ağustos ayında ikinci baskıya önsöz yazdığımda radyo-televizyon yayıncılığı üzerindeki devlet tekelini kaldıran anayasa maddesi henüz Meclis tarafından kabul edilmemiş, tabii radyo-televizyon yasası ve RTÜK yokmuş... Üstelik özel radyolar kapatıldığı için İstanbul sokaklarında "Radyomu İstiyorum" yazılı siyah

kurdeleler takılmış otomobiller dolaşıyormuş...

Değişmeyen şu: Türkiye o zaman gibi şimdi de tam bir iletişim laboratuvarı konumunda ve çok yönlü arayışlar ve tartışmalar devam ediyor. 1980'li yılların sonlarına kadar uzanan mesaj kıtlığı döneminden müthiş bir iletişim bombardımanına -- John Kean'nin sözünü ettiği "enformasyon tipisi"ne -- geçilmiş. İstanbul normal antenle alınan 25 kanalla Avrupa'nın en televizyonlu kenti. Bunların üzerine uydulu ve kablolu kanalları, Internet'i, yayına başlamak için fırsat kollayan kanal adaylarını ekleyin, havanın sinyallerle ne kadar yüklü olduğunu algılarsınız.

Keane, 1990'lı yılların başında yazdığı bu kitapta oluşmakta olan yeni iletişim ortamının demokrasiye sunduğu olanakları ve karşısına çıkardığı tehlikeleri inceliyordu. Türkiye bugün Keane'nin söylediklerini daha iyi değerlendirebilecek bir bilgi ve deneyim birikimine sahip. Bugün Keane'nin kaygı ve umutlarını daha iyi anlayacak durumdayız.

Altı yıl önce birinci basıma yazdığım önsözde şöyle demişim:

"Keane bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de egemen görüş haline gelen, iletişim özgürlüğünün ancak "pazar" mekanizmalarıyla sağlanabileceği yolundaki liberal görüşü ("piyasa fetişizmini") etkili bir biçimde demistifiye ediyor. Gözetimsiz ve ilkesiz aşırı rekabetin sonuçlarını (lotarya, sansasyonalizm, cinsellik sömürüsü, asparagas, vb.) yazılı basından bilmesi gereken kamuoyumuz, şimdi de benzer bir durumu elektronik medyada yaşıyor. Yayıncıları en fazla seyirciye (ve beğeninin en küçük ortak paydasına) yönelten sınırsız pazar rekabetinin 'kendi kendisini felç ettiren' sonuçlarını 'pek yakında bu ekranlarda' izleyeceğiz."

Böyle demişim. Gerçekten öyle oldu. Artık bu filmi çok iyi biliyoruz. Radyo ve televizyonda serbest rekabetin özgürleştirici olduğu kadar felç edici etkileri de olabileceğini, seçenekleri artırmak yerine sınırlayabileceğini artık kendi deneyimlerimizden de biliyoruz. Türkiye bu dönemde İtalya'da ve Keane'nin memleketi Birleşik Krallık'ta yaşananlardan çok daha şiddetli bir "reytingmani" hastalığı yaşadı. Kanalların reyting listelerini istedikleri gibi çarpıtıp "Biz birinciyiz, Teşekkürler Türkiye" diye haykırmaktan biraz da RTÜK'ün zoruyla vazgeçmelerine rağmen hâlâ da bu il-

letten kurtulmuş değil. Hâlâ reyting televizyon programcılığıyla ilgili en önemli kararların verildiği yerlerde birinci ölçüt sayılıyor.

Türkiye'de, kısa zamanda ve de facto olarak oluşan aşırı rekabet piyasasında, devlet tekelinden kurtulmanın ivmesi ve seyirciyi keşfetmenin heyecanıyla reytinglere gerçek işlevlerinin çok ötesinde anlamlar yüklendi. Bu anlam çarpıtmasının kültür açısından etkilerini "vahim" kelimesiyle özetlemek yanlış olmaz. Her şeyi "izlenme oranı" reyting ölçüsüne göre değerlendirme aşırılığı, Keane'nin İngiltere'de Rupert Murdoch'un sözlerine atıf yaparak açıkladığına benzer bir mantığı, bir haklıgösterme mekanizmasını, devreye soktu. Neyin başarılı olduğuna ve olmadığına artık "bizzat halk karar veriyor"du, öyleyse bu, kültürel demokrasinin ta kendisi değil miydi? Buna karşı çıkmak bir seçkincilik, ukalalık, "entellik" sayılmaz mıydı? Madem halk böyle istiyordu, böyle olmalıydı. Yani, reyting ölçülerine göre geride kalanlara yaşam hakkı tanınmamasında yadırganacak bir yan yoktu...

Reytinglere dayandırılan kültürel zeminlerde "vasat"a doğru önlenemez bir kayma olduğunu, Türkiye de, bu dönemde yaşayarak keşfetti. Başka yerlerde olduğu gibi bizde de "beğeninin en küçük ortak paydası"na doğru bir öbekleşme başladı. Reyting başarısı amansız bir taklit furyası başlatıyor, herkes reyting alan programın kendi versiyonunu yaratmaya çalışırken, özgünlük bir kenara bırakılıyor, "başarılı" programla başlayan taklit süreci tepelerden çukurlara akan bir kültür heyelanına dönüşüyordu. Tabii bu, program türlerinin azalması, farklılıkların törpülenmesi, özgünlüğün sürgün edilmesi ve sonunda programların birbirinin parodisine dönüşmesi anlamını taşıyordu. Tek kanallı ve tek radyolu uzun kıtlık yıllarından sonra ulaşılan elektronik bolluk ortamında hep aynı kanalı seyrediyor ya da aynı istasyonu dinliyor gibiydiniz. Felç başlamıştı.

"Teşekkürler Türkiye" sloganının bu dönemin simgesi haline gelmesi ülkemizin sık sık yaşadığı ironik olgulardan biridir. Her türlü sansasyonalizm, ilkesizlik, bayağılık ve sığlıkla, halkın maraz meraklarını sömürerek, en mahrem aile dedikodularını uzun uzun deşerek, ana haber bülteninde maymunlarla röportaj yaparak, masallar anlatarak, bir cinayet girişimini bahane edip her gece Sharon

Stone'un apışarasını göstererek seviyesizlikte alt sınırları olmadığını kanıtlayan bazı televizyoncuların aslında her fırsatta "Özür Dileriz Türkiye" diye haykırmaları gerekmez miydi? Türkiye bu seviyesizlik fırtınasını ancak 1966'dan itibaren sorgulamaya başladı. Bu sorgulama şu satırlar yazılırken devam ediyor.

Kaldı ki, Türkiye kültürünün mihenk taşı haline getirilen AGB izleyici ölçümlerinin son derece çarpık bir yansıma olduğunu bu işlerden anlayan herkes kabul ediyordu. AGB'nin örnek panelinde ağırlığı İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi kentlerin gecekondu aileleri oluşturuyordu. Onların tercihleri reytinglerde önde çıkıyor, Büyük İbo'dan Küçük İbo'ya dar bir beğeni yelpazesini ülkeye empoze ediyordu. Bu kültürün içinde klasik müziğe, kaliteli alaturka müziğe, caza, kitaba, belgesele, sanata, iyi tiyatro ve baleye vs. vs. yer yoktu. Öyleyse bunlara program çizelgelerinde de (Hele "prime time" denilen en makbul saatlerde) yer olamazdı. Çarpıklık şuradaydı: Bu kesim Türkiye kültürünün tamamını temsil etmekten uzak bir azınlıktı aslında. BİMAŞ'lar, MEPAŞ'lar, televizyon yöneticileri, her şeyi bilir geçinen reklam allameleri kendi yarattıkları heykele tapan putperestlere dönmüşlerdi. Gölgeleri gerçeklerle karıştıran, iyi seyirciyi kitle kanallarından uzaklaştıran kavalcılar gibiydiler.

Şundan: AGB prizmasının yansıttığı çarpıklığın bir sonucu da belirli toplumsal kesimlerin kitle kanallarından kaçmaya başlaması oldu. Televizyon aynasında kendi kültürel ihtiyaçlarının karşılanmadığını görenler uzman kanallara doğru göç etmeye başladılar. NTV haber kanalının başarısı bunun örneklerinden biri sayılabilir. Gençlik ve müzik kanalları, belgesel kanalları, dinsel ağırlıklı kanallar... Kitle kanallarında kaybolan çeşitlilik böylece kanallar arasında dolaşarak kısmen kapanmaya yüz tuttu. 1999 sonbaharında Türkiye yeni bir haber kanalıyla (CNN-Türk) tanışmaya hazırlanıyor. Bu ayrımlaşma (segmentasyon) önümüzdeki yıllarda da devam edecektir.

Ülkemizde iletişim alanında temel olgunun kıtlıktan bolluğa geçiş olduğuna en başta değindim. Televizyona çevresindeki ülkelerden 10-20 yıl gecikerek kavuşan Türkiye 1986 yılına kadar tek kanallı bir ülkeydi. 1986 yılında İkinci Kanal açıldı, ama top-

lum yine de kamu yayın kurumu TRT'nin "tutsak izleyici"si durumundaydı. Bu nedenle kamu hizmeti vermekle yükümlü TRT "herkes için her şey" olmaya çalışmaktaydı. Tabii bu aslında resmi kültürün onaylamadıklarının dışlanması şeklinde programlara yansıyor, tartışma gündemi resmi bakış açılarıyla sınırlı tutulurken Türkiye'ye bir çeşit "karavana" servisi yapılıyordu.

1990'dan itibaren, özel yayıncılıkla birlikte, nicelikte büyük bir patlama gerçekleşti. 1998'de rakamlar şöyleydi: 16 ulusal TV kanalı, 15 bölgesel TV kanalı, 230 yerel TV kanalı, 36 ulusal radyo yayını, 108 bölgesel radyo yayını, yüzlerce yerel radyo yayını... Yani, daha önceki önsözlerde de değindiğim gibi karavananın yerini bir tür kafeteryanın alması söz konusu. Bu çoğalmanın demokratik çoğulculuk açısından sağlayabileceği olanaklar ortada. Ancak, Keane'nin belirttiği gibi, aşırı rekabetin felç edici etkileri mönünün çeşitliliğini sınırlayabiliyor. Popülarite, şişmanlayan bir çocuk gibi, bazılarını koltuk dışı edebiliyor. Ayrıca bu kanalların kimlere ait olduğu da önemli. Elektronik medya alanında yazılı basındakine benzer bir sermaye ve tiraj yoğunluğu yaşanmamasına rağmen "tekelleşme" kaygıları zaman zaman gündeme gelebiliyor. Bütün dünyada dev medya grupları küçükleri yuta yuta egemenliği pekiştirken, tekelleşme kaygısı medya-demokrasi denkleminin ayrılmaz öğelerinden birisi sayılıyor. Türkiye dünya devlerinin alım satım etkinliklerinin dışında görünse de, teknoloji ve sermayedeki büyük bütünleşmeyle kaçınılmaz hale gelen çapraz-mülkiyet döneminde tekelleşmeyle nasıl başa çıkılacağı tartışma konusu. Belli ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu sorunun içinden çıkamıyor.

Denklemin izleyici yanına gelince... Kanal çokluğu dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de izleyicinin parçalanması sonucunu doğuruyor. Ulus-izleyici yerine, birbiriyle bazen hiç örtüşmeyen küçük izleyici öbekleri ortaya çıkmakta. Bu ise ülke çapında kamuoyunun oluşması açısından önemli sonuçlar doğurabilecek bir olgu. Bu arada kamu yayıncılığının izleyici payının küçülmesi Türkiye için özel bir önem taşıyor. Bundan önceki önsözlerde TRT'nin payını yitirerek marjinalleşmesi olgusunun olası sonuçlarını şöyle değerlendirmiştim:

"TRT'nin yüzde 100'e yakın bir izleyici payı düzeyinden, tüm kanallarında yüzde 25'lere, hatta günün bazı saatlerinde yüzde 10'lara düşmesi bir yıl içinde gerçekleşti. Bunun ülke yaşamı açısından derin sonuçlarını kimse tartışmıyor. Türkiye yakın tarihlere kadar iletişimde iki başkenti, farklı tellerden çalabilen iki karar odağı olan bir ülkeydi. Ankara TRT aracılığıyla resmi gündemi oluştururken, İstanbul gazeteler aracılığıyla gayrıresmi bir gündem sunmaktaydı. Şimdi özel televizyonların ve radyoların İstanbul'u mesken tutmalarıyla elektronik basının merkezi de İstanbul'a kayıyor. TRT'nin izleyicisini ve ekonomik dayanaklarını yitirerek marjinalleşmesi merkezi devlet ve resmi ideoloji açısından ağır bir kayıptır. İstanbul merkezli elektronik basın, ulusal devleti bir engel olarak gören küresel kültüre çok daha uyumlu olacak, bu değişim ise kültür ortamımızı derinden etkileyecektir. Bu değişimin siyaset ve demokrasi açısından da etkileri olacağını görmek için kahin olmaya gerek yok. Yurttaşlık ve basın özgürlüğü kavramları içerik değiştiriyor..."

Gerçekten bir süre için Ankara ve resmi ideoloji, çalı yangınları gibi patlak veren tartışmalar üzerindeki kontrolünü tamamen kaybetmiş göründü. Televizyon ve radyoların tartışma programları dar bakışlı TRT'nin yıllar boyu tabu saydığı konuların (Şeriat, Kürt sorunu, tarikatlar, eşcinsellik, zina, vb.) boy ölçüştüğü bir forum haline dönüşmüştü. Haber bültenleri Ankara protokolünden iyice koptu. Elektronik basınla yazılı basın arasında organik sermaye bağları da oluştu. Televizyonlardan dışarıya sansasyonalist, tartışmalı, hedonist, şiddet sever, özel yaşam tanımaz bir genel görünüm yansımaya başladı. Özellikle Refahyol iktidarı döneminde resmi ideolojiyi rahatsız eden tartışmaların dozu iyice yükseldi. 1992-1997 arası belki de televizyonların en ilkesiz ve başıboş oldukları gibi, en özgür ve demokrat oldukları dönem olarak da tarihe geçecektir.

Ankara'nın gemleri yeniden ele geçirme çabaları 1994'te yürürlüğe giren Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) yasasıyla başladı. Bu yeni yasa, keyfi ve partizanca uygulamalara olanak tanıyan kusur ve tuzaklarla doluydu. En başına TRT'ninkini andıran bir dizi ideolojik yayın ilkesi konmuştu. Üstelik, siyasal rüzgârlara açık olan Üst Kurul'a çok ağır yaptırımlar uygulama yetkisi ta-

nınmıştı. RTÜK ilk iki yıl yetkilerini tartmak ve kuvvetini sınamakla yetindi. Ancak 1996'dan itibaren verdiği ekran karartma kararlarıyla özgürlük döneminin bittiğinin işaretlerini verdi. 1998 yılında ülkedeki olağanüstü siyasal koşulların da etkisiyle RTÜK'ün özel televizyonları TRT'leştirme çabalarının yoğunlaştığını ve bir çeşit sansür kurulu gibi çalışmaya başladığı görüldü. Bu arada RTÜK'ün yasayla kendisine verilmiş olan en önemli işi, frekans üleşimini, bir sonuca bağlayamamış olması da dikkati çekti. Zaten 28 Şubat koşullarında elektromanyetik frekanslar doğal bir kaynak olmaktan çok siyasal bir alan olarak değerlendirilmekte, özellikle siyasal İslamcıların bu alanda boy göstermeleri bazı tepkilere neden olmaktaydı. Aynı zamanda büyük bir rant alanına dönüşen ve talibi sahibinden çok olan ulusal ve bölgesel frekansların paylaşımıyla ilgili tartışmaların RTÜK Yasası'nda yapılacak değişikliklerle 2000'li yıllara sarkması kimseyi şaşırtmamalı...

Son basımdan bu yana geçen altı yıl içinde Türkiye'de medya ve demokrasi ilişkisi pek çok kez gündeme geldi, Türkiye Büyük Millet Meclisi dahil pek çok platformda tartışıldı. Bu tartışmalarda hedef tahtasına yerleştirilen medyaydı ("Kartelci", "bir kısım" gibi sıfatlarla nitelenen medya) genellikle. Büyük bir güç haline gelen medya, başka güçlerin (yargının, yürütmenin, okulun, dinin) yetkilerini gaspetmekle , "kral seçicilik"le ve "birinci güç" olmakla suçlanıyordu. Özellikle Refahyol döneminde medyanın faaliyet alanlarını kısıtlayacak yasal önlemler alınması için girişimler oldu, ancak bunlar başarıya ulaşamadı. Çünkü ülkenin önemli bir kesimi ve diğer bazı güçler toplumsal yaraların deşilmesi, Susurluk skandalının araştırılması, tarikatlarin içyüzünün ortaya serilmesi gibi alanlarda medyanın gösterdiği aydınlatıcı performanstan memnundular ve medyanın yanında yer aldılar. Medyanın demokratik bir örgütleyici ve yönlendirici olarak ne kadar etkili olabileceği Susurluk kazasının ardından düzenlenen "Bir Dakika Karanlık" kampanyası sırasında açıkça görüldü.

Ancak bu beş yıllık dönem, bir aşırılıklar ve ağır ihlaller dönemiydi aynı zamanda. Dünyanın en demokratik ülkelerinin medyalarında yapılamayanlar, asla yapılamayacak olanlar, Türk

medyasında kolayca yapılabiliyordu. Köklü profesyonel alışkanlıkların olmaması nedeniyle kim kime dumdumaydı. Medya etiği tartışmaları işte bu bağlam içinde boy gösterdi. Medyayı sınırlayıcı yasaların kaldırılması, iletişim alanının siyasal güçlerin denetim alanının dışına çıkartılması isteniyordu, kabul, ancak bu hiçbir denetimin olmaması anlamına mı geliyordu? Medya çalışanının hiçbir sorumluluğu, yükümlülüğü yok muydu? Elbette hayır. Medya, evrensel ilkelerin izdüşümünde, kendi etiğini oluşturmalı ve hayata geçirmeliydi...

Türk medyasındaki etik tartışmaları daha çok özel televizyonların aşırılıklarına gösterilen tepkilerle doğdu. Kanuni yasaklamalara karşı çıkanlar ekrana yansıyan çirkinliklere, kötüye kullanımlara, ahlaksızlıklara nasıl çare alınacağını araştırırken, başka demokratik ülkelerdeki meslektaşları gibi, medya etiği kavramıyla buluştular. Neyin iyi neyin kötü olduğunun ve bunlara ilişkin insani sorumlulukların tartışıldığı etik, felsefenin en önemli dallarından biridir. Ancak felsefe eğitiminin cılız olduğu ve gittikçe daha da zayıflatıldığı Türkiye'de etik kavramlarının güçlü bir zihinsel tabanı elbette olamazdı. Ancak basın alanında Abdi İpekçi'nin öncülüğünü yaptığı Basın Şeref Divanı ve Oktay Ekşi'nin öncülüğünü yaptığı Basın Konseyi gibi temel taşları vardı. Bu kuruluşlar basın mensuplarının her şeyden önce kendi mesleklerinin temel ilkelerine karşı sorumlu oldukları fikrini yerleştirmeye çalışmış, evrensel örneklerine benzeyen bir ahlak ilkeleri listesi oluşturmuş, bunların hayata geçirilmesini birtakım özdenetim mekanizmalarıyla yaptırıma bağlamaya çalışmışlardı. Ancak öncülerinin tüm iyi referanslarına rağmen, bu girişimler bile basın özgürlüğünün kısıtlanmasından çekindiklerini öne süren kişi ve kuruluşlarca dirseklenmiş, kuşkuyla karşılanmıştı. Basın Şeref Divanı denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı; 1990'lı yılların ortasında Basın Konseyi de ihtiyaç duyulan etkililiğe ulaşmaktan uzak görünüyordu.

Özel televizyonlara egemen olan "rating için her şey mübah" anlayışı etik ihtiyacını ve tartışmasını kızıştırdı. Etik, moda kelimelerden biri haline geldi, birçok panelde tartışıldı ya da tartışılır gibi yapıldı. Tartışılır gibi yapıldı diyorum, çünkü çoğu kez muhatabı olmayan bir tartışmaydı bu, kimse kabahati kendi üzerine almıyor,

etik ihlallerini hep başkalarının yaptığı şeyler olarak görüyordu. Etik tartışmalarının anlamlı bir biçimde yapılabilmesi için bu kuralların belirlenmesi, Basın Konseyi'nin Meslek İlkeleri gibi ilan edilmesi yetmiyordu. Bunun ötesinde hem bu ilkelerin meslek mensuplarınca içselleştirilmesi hem de "hatalıymışım" diyebilecek insani olgunluk ve cesarete kavuşulması gerekiyordu. Daha bile önemlisi, bütün bunları yapabilenlerin etik kaygılarını hayata geçirdikleri için uğranabilecek mesleki ve maddi zararı göze alabilmeleri zorunluydu. Ne de olsa özel televizyonlar ticari işletmelerdi ve buralarda "başarı" reytinglere göre ölçülüyordu. Şöyle de diyebiliriz: Birçok ahlaksızlığın açıklamasında söylendiği gibi burada da "Ortam kötüydü" mazeretine başvurulabilirdi.

Mesleklere ve hayat alanlarına göre dallara ayrılsa da, etik aynı kökten büyür. Ağacın kökü çürümüş, gövdesi cılız kalmışken bir dalının sağlıklı ve gürbüz olması mümkün değildir. Medya etiği tartışması da içinde bulunduğu ortamın ahlak yoksulluğundan doğal olarak etkileniyordu. Seçmenine yalan söyleyen politikacının, müşterisini kazıklayan işadamının, sınavda kopya çeken öğrencinin, başkasının yazdıklarını çalarak doçentlik tezi yazan öğretmenin, yazarına bastığı kitap sayısını eksik bildiren yayıncının vb. vb. medyadan şikâyetçi olması, onu etik ihlalleriyle suçlaması ne kadar inandırıcı, ne kadar etkili olabilirdi ki? Gerçekten toplumsal ahlak biraz birleşik kapları anımsatır, düzey birinde çok yüksek, ötekinde çok düşük olamaz. Ve Türkiye'nin son 10 yıldır içinde bulunduğu ortam yeni ahlak üretilmesi için çok uygun bir toprak değildir.

İşte 1990'larda hem yeni TV düzeninin şokları hem de moda olarak gündeme gelen ve zaman zaman Keane'nin bu kitabına göndermeler yapılan medya etiği tartışmalarının bağlamı buydu. Bu yüzden fazla yol alınamadı. Toplum tarafından etik şikâyetlerine en fazla hedef yapılan TV programlarının ve haber bültenlerinin, Televolelerin, Reha Muhtarların ve ötekilerin aynı zamanda en çok seyredilen programlar arasında yer alması bir toplumsal ikiyüzlülük olgusu olmanın yanı sıra bir toplumsal etik sorunu olarak da karşımıza çıktı.

Yani 1990'lı yıllarda medya etiği tartışmaları gündeme gelmek-

le birlikte, toplumsal çerçeve bunun uygulamaya geçirilmesi açısından uygun değildi diyebiliriz. Mesleki ahlak ihlallerinin profesyonel ödüllerle (para, terfi, ün) teşvik edildiği; etik sorumluluğuyla yapılan çıkışların ise cezalandırıldığı bir hareket, hele genel ahlaksızlık ortamı içinde ne kadar başarılı olabilirse, medya etiği için yapılan çıkışlar da o kadar başarılı oldu diyebiliriz. Yani çoğu kez buzda çizgi çizmekten öteye pek gidemedi.

Gene de bu tartışmaların bazı temel kavramları tartışma gündemine sokması açısından yararı olduğunu söylemek yanlış olmaz: Gizli kamera kullanımı, özel yaşamın gizliliği, çocuk sömürüsü, cinsellik sömürüsü, şiddet sömürüsü bu konulardan bazıları. Bunları bayrak yapıp kapıp kaçacaklarını sanan kolaycılar ve fırsatçılar hiçbir şeyin göründüğü kadar kolay olmadığını zamanla anladılar. Gizli kamera kullanımı külliyen kötüyse, masum insanlara işkence yapan polisin gizli kamerayla çekilmiş görüntüleri de mi gösterilmemeliydi? Özel yaşam alanı bu kadar kutsalsa, bu tartışmaların en çok yapıldığı ülkede, yani ABD'de, Devlet Başkanı'nın en mahrem özellikleri bile nasıl anlatılabiliyor ve bundan kamu çıkarı umulabiliyordu? Şiddetin gösterilmesi yanlıştı, tamam, ama Sırpların Saraybosna'da pazar yerinde sivil halka attığı bombanın korkunç görüntüleri gösterilmedem o insanlık suçunun boyutları yansıtılabilir miydi? Bu görüntülerin gösterilmesi mi, yoksa gösterilmemesi, saklanması, sansür edilmesi mi meslek etiğinin çiğnenmesi sayılmalıydı? Haberlerde hakkaniyetle davranmak gerekiyordu, kuşkusuz; ama bu, hırsızlara da mağdurlar kadar söz hakkı tanımak anlamına mı gelmeliydi? Basın özgürlüğü ve halkın haber alma hakkının sınırları nereye kadar uzanıyordu: Bir terör örgütünün yaptığı propaganda amaçlı bir eylemi yayımlamak mı daha doğruydu, yoksa yayımlamamak mı?

Medya etiği alanında kategorik konuşmanın tehlikeleri her tartışmada ortaya çıkıyordu. Kesin, net, siyah-beyaz yanıt almak umudu olmasa da mutlaka tartışılması gereken evrensel "büyük" sorular gelip Türk medya tartışmalarının üzerine çökmüştü. Örneğin şunlar:

* Gazetecinin etik yargılara ulaşabilmek, yaptığını değerlendirebilmek için başvurabileceği evrensel ilkeler nelerdir?
* Ya somut bir örnekte, bu ilkeler birbiriyle çatışıyor ya da çelişiyorsa? Bu gibi durumlarda hangisi uygulanmalıdır? Hangisi üst hangisi alt kuraldır?
* Gazeteci kime sorumlu olmalıdır? Kime sadık kalmalıdır? Kendisine mi, topluma mı, işverene mi, meslektaşlarına mı?
* Gazeteci "Amaçlar mı, yoksa araçlar mı önde gelir?" türünden klasik sorulara nasıl yaklaşmalıdır? Bu yaklaşım basının hükümeti gözetleme işleviyle nasıl bağdaştırılabilir? (Bkz. Edmund Lambeth, Committed Journalism, Indiana University Press, 1986)

Bu büyük sorular da, John Keane'nin kitabı gibi, medya tartışmalarında gündeme gelen konulara siyah-beyaz açıklığında net ve kesin cevaplar verilemeyeceğini ima ediyor. Medyanın güncellik kazanan yakıcı soruları bir oluşum içinde belirlenen, ayarlanan, eleştirilen, yeniden formüle edilen konulardır. Kökleri ne kadar geçmişte olursa olsun, tarih açısından, deneyim açısından "yeni" sorulardır. Bu yüzden Keane gibi ben de bu tartışmaların hiç bitmeyeceğine, bitmemesi gerektiğine inanıyorum.

Zaten bitmesi de olası görünmüyor. Zorunlu olarak medyanın süzgecinden geçen her "büyük olay" yeni etik sorunlarını gündeme getiriyor. Doğru dürüst bir haritası olmadan yürünen arazide yeni çukurlar ve ırmaklar keşfediliyor. Arazinin altında o ana kadar harekete geçmemiş fay hatlarının bulunduğu anlaşılıyor...

Örneğin Marmara Bölgesi'nde 17 Ağustos 1999 tarihinde olan dehşet verici depremin ardından yaşananlar medyanın örgütleyici, eşgüdümleyici ve yönlendirici kapasitesini önceden keşfedilmemiş boyutlarda ortaya koydu. Medyanın bir kurum olarak ne kadar kolay mobilize olabildiği ve böylece kamuoyunu seferber edebildiği ortaya çıktı. Bu durumda diğer kurumların ne kadar hantal, ağır ve hatta çağdışı duruma düştükleri reddedilemez bir açıklıkta gözler önüne serildi. Birtakım devlet kurumları en basit iletişim etkinliklerini yürütemezken, televizyonlar uydu antenlerini açıp deprem alanından "canlı" yayına başlamışlardı bile. Daha ilk günden itibaren yüzü aşkın kamera ekibi deprem felaketinin dev bir tablosunu

ortaya koymaya başladı. Her şeyi değilse bile pek çok şeyi, yadsınamaz bir açıklıkla anlatan kocaman bir puantilist resim çıktı ortaya. Pek çok kurum oradaki kendi görüntüsünü beğenmediği için medyaya yüklenmeyi yeğ tuttu. Bu yüklenmeyi, medyanın gerçekleri göstermekle "vatana ihanet ettiğini" söyleyecek raddeye vardıranlar bile çıktı.

Depremin neden olduğu yıkıntı o kadar büyük, medyanın gözler önüne serdiği hazırlıksızlık, yetersizlik ve beceriksizlik görüntüsü o kadar vahimdi ki bunun büyük bir reform çağrısına dönüşmemesi olanaksızdı. Gerçekten, toplumun çeşitli yerlerinden "milat" çağrıları başladı, "artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı" öngörüleri yaygınlaştı, müteaahitlerden siyasetçilere geniş kapsamlı bir hesap sorma söylemi etkisini hissettirdi. Depremden sonra tüm kurumların kendisiyle hesaplaşması, safralarını atması, yeni koşullara ayak uydurması isteniyordu. Sivil toplum kuruluşları bu sorgulamanın süvarisi konumuna geçmişti. Medya bu açıdan onların en büyük destekçisi görünüyordu.

Ancak bu, medyanın kendisinin de bu hesaplaşmadan geçmeyeceği, geçmesi gerekmediği anlamına gelmiyor. Ortaya çıkan yıkıntıda toplumun birçok kurumu gibi medyanın da rolü var. Dünyanın en aktif deprem kuşaklarından birinde yaşadığımız halde, medya söz konusu riskler konusunda yeterince uyarıcı olabildi mi? (John Keane bunu medyanın yeni dönemdeki en önemli işlevlerinden biri sayıyor.) Depremi yansıtırken sansasyonel dramların arkasındaki yapısal sorunları iyi teşhir edebildi mi? Dünyanın dört bir yanından oluk oluk akan yardımların doğru biçimde kullanılmasında üzerine düşen denetim görevini yerine getirebilecek mi? Bu konuda devletten saydamlık talebinde bulunan medya kurumlarının kendileri ne kadar saydamlar?

Tüm bu sorular medyaların iki yanı keskin bıçak özelliğini bir kez daha gözler önüne seriyor. Çağdaş medyanın hem sürekli sorgulayan hem de sürekli sorgulanan kurumlardan oluşması zorunlu. Malum, kendileri sırça köşkte oturanlar etrafa taş atamıyorlar.

Demokrasinin büyük erdemi en doğru kararların alınmasını garanti etmesi değil, yapılan yanlışlıkları düzeltebilme olanağı sağlamasıdır diyor Keane. Haklı. Medyanın rolü de bu süreçte ortaya

çıkıyor. Yanlışlıkların düzeltilebilmesi için önce onların yanlış olduğunun söylenebilmesi gerekir. Bu da ancak özgür, yaygın bir tartışma ve eleştiri ortamıyla mümkündür. Öyleyse tartışacağız. Ve çevirisini bir kez daha gözden geçirdiğim bu kitap, öyle umut ediyorum ki, Türkiye'deki medya-demokrasi tartışmasına ışık tutmaya devam edecek.

Eylül 1999
İstanbul

Önsöz

Bu deneme, medya ile demokrasi arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmek için bir rehberdir. Bir öbek yaşamsal soruyla başlar ve onları inceler: Devlet sansüründen kurtulma ve "basın özgürlüğü" ile ilgili modern idealler nasıl ortaya çıktı? Bu idealler yirminci yüzyılda yeni tür devlet sansürleri, ulusötesi medya holdingleri ya da elektronik medya tarafından yıkıldılar mı? Yeni sayısal teknolojiler, uydudan yayınlar ve yayımcılık ile telekomünikasyonun birleşmesi bu idealleri destekliyor mu, yoksa zayıflatıyor mu? Yurttaşların medya aracılığı ile özgürce ve eşitçe iletişimde bulunması yirminci yüzyıl sonunda gerçekleşme şansı olan bir ideal midir?

Bu sorular son zamanlarda hem sosyal bilimler hem de yazılı ve elektronik basının hızlı tempolu ve yüksek tansiyonlu dünyasın-

ca fena halde ihmal edildi. Siyaset felsefecileri adalet, özgürlük, cemaat ve demokrasi gibi kavramların anlamını soyut olarak tartışıyorlar; medyanın onları ilgilendirmeyen, sadece iş saatleri dışında konuşulabilecek ya da hoşça vakit geçirilecek, gerçek bir değeri olmayan, ipe sapa gelmez bir şey olduğuna inanmışa benziyorlar. Sosyologlar ve medya araştırmacıları, izleyicilerin tepkilerini, türlerin oluşumunu, büyük şirketlere ait medyayı, ideolojik etkilerini ve yeni enformasyon teknolojilerinin kültürel sonuçlarını çözümlüyorlar. Parlak fikirli aydınlar kitap okuma merakının sona ereceğini ve çağdaş yaşamın, hızlı kurgulu, üç dakikalık kültür satan medya şarlatanlarının egemenliği altına gireceğini tahmin ediyorlar. Bu sırada gazeteciler yazdıkları haberleri editörlerine teslim etmekte, program yapımcıları işverenlerle pazarlığa oturmakta. Diskjokeyler habire müzik pompalamakta. İşin politikasını belirleyenler, program kotaları, çapraz medya mülkiyeti sorunları, kablo ve uydu yayımcılığının denetim altına alınması konularına kafa yormakta. Ne var ki, hemen hiç kimse demokratik idealler ve kurumlar ile çağdaş medya arasındaki ilişki konusundaki temel soruları sormuyor. Batı demokrasilerinde iletişim sistemlerinin gittikçe artan önemine rağmen –kanı ve düşünce oluşturma ve temsil etme bakımından kiliselerin, siyasal partilerin ve sendikaların kısmen yerini almalarına rağmen– iletişimde özgürlük ve eşitliğin anlamı konusundaki sorulara rağbet eden yok. Gülünç derecede eski moda sayılıyor bunlar.

Bu eğilimin kaygı uyandıran bir istisnası var: Pazar liberalizmi. Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde "deregülasyon" yanlıları medyanın geleceği konusundaki tartışmada başkalarını bastırmış durumdalar. Bu görüşün savunucuları ulus-ülke sınırları içinde bulunan kamusal ve özel iletişim araçlarının karışımı konusunda sordukları sorularla karşılarındakileri şaşırttılar. Kullandıkları dil, medyanın devlet-merkezci medya yorumlarını bunalıma soktu. Bu pazar liberalizmi, kamu çıkarı için yayımcılık yapanların ve devlet memurlarının tüylerini diken diken ediyor; Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti gibi komünizm sonrası rejimlerde pazar liberalizmi göz kamaştıracak ölçüde destek kazanıyor. Pazar liberalizmi saye-

sinde basına ve özellikle radyo-televizyon yayımcılığı ve telekomünikasyona ilişkin kamu politikaları modası geçmiş bazı kavramlarla ifade ediliyor: Devlet sansürü, bireysel seçim, serbestleşme ve pazar rekabeti gibi. "Denetim ve kıtlık yerine özgürlük ve seçeneklerin" belirleyeceği yeni bir iletişim çağının başlamak üzere olduğuna işaret ediliyor (Rupert Murdoch).

Bu deneme bu türden savlara karşı çıkıp eleştiriyor. Bunların devlet despotizmine karşı "basın özgürlüğü" için yapılan mücadelenin başlangıç aşamalarında bulunan kökenlerine iniyor. İletişim özgürlüğü konusunda şu anda yaygın olan liberal pazar savının, her zaman pazar sansürünü de birlikte getirmenin yanı sıra siyasal sansür sorununu çoğu kez olduğu gibi bırakan "pazar rekabeti" fetişi tarafından nasıl çürütüldüğünü gösteriyor. Bu deneme tüm Batı demokrasilerinde kaygı verecek ölçüde çoğalan sorumsuz "derin devlet" uygulamasına yeniden ışık tutuyor ve yurttaşlar arasında kanı üretimi ve dağıtımını güçlü bir biçimde düzenleyen ve çarpıtan yeni devlet mekanizmalarının sınırlanması için yeni yollar öneriyor. Aynı zamanda, kamu hizmeti yapan medyanın uzun süredir devam eden ve geri dönülmez görünen gerileyişini gözler önüne seriyor. Yirminci yüzyılda kamu hizmeti veren medyayı haklı göstermek için öne sürülmüş gerekçeleri –örneğin bunların "doğal tekel"ler oluşturdukları ya da "dengeli" ve "kaliteli" programcılığın bayraktarlığını yaptıkları yolundaki gerekçeleri– sorguluyor. Ancak, pazar liberalizmine karşı çıkarken kamu hizmeti veren medyaya da ağıt yakmıyor. Bu çalışmada, daha önce yayımladığım *"Kamusal Yaşam ve Geç Kapitalizm"* ve *"Demokrasi ve Sivil Toplum"*da öne sürdüğüm savları geliştirerek, yaşam biçimlerinin, beğeni ve düşüncelerin gerçekten bir arada yaşamasına yardımcı olacak yepyeni bir kamu hizmeti yapan medya modeli oluşturmaya çalıştım. Bu deneme şunu öne sürüyor: İletişim medyası demokratik olmayan devletler ve demokratik olmayan pazar güçleri tarafından yönetilen yurttaşlar çoğunluğuna güç kazandırmaya çalışmalı. Medya, siyasi ya da ekonomik iktidar sahiplerinin kişisel kazancı ya da kârı için değil, tüm yurttaşların kamusal yararı ve eğlencesi için kullanılmalı.

Bu yeni kamu hizmeti iletişim modelinin, medya ve demokrasi

üzerine düşünüş tarzımıza önemli etkileri olacaktır. Bu yaklaşım, geniş ölçekli toplumlarda temsili iletişim yapılarının atlanıp geçilemeyeceğini ve –tıpkı temsili hükümette olduğu gibi– sorumsuz iletişimden kaynaklanan tehlikelerin demokratik toplumları sürekli olarak tehdit ettiğini kabul ediyor. Amerikan Anayasası'nın ünlü Birinci Değişiklik Maddesi'nin ("Kongre söz ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı... yasa yapamaz") yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılarken, sorumsuz devlet gücünü ifşa etmek ve denetlemek için yeni yöntemlere duyulan ihtiyacı vurguluyor. Bu deneme, gözden geçirilerek yenilenmiş bir kamu hizmeti modelinin, devlet erkini sürekli olarak iğneleme işlevi gören ve farklı öğelerden oluşan, yatay örgütlenmiş sivil toplumda yaşayan yurttaşlar için en başta gelen iletişim aracı olarak hizmet eden devlet-dışı ve pazar-dışı medyanın çoğulcu bir biçimde gelişmesinin niçin gerekli olduğunu da gösteriyor; yeni mikro-elektronik teknolojilerin demokratik potansiyelinin üzerinde önemle duruyor; çünkü bunlar, bireysel alıcının ve "daryayımcılık" (*narrowcasting*) duruşunu yerleşik yayımcılık (*broadcasting*) karşı güçlendiriyor, iletişimin özel mülkiyete tabi ve kâr amacıyla pazarlanıp denetlenen ayrı emtia olarak değil, kamusal alanlar arasında karmaşık bir ***düşünce akışı*** olarak algılanmasını destekliyorlar.

Nihayet, bu deneme benim demokrasi konusunda yaşamım boyunca sürdürdüğüm uğraşın bir uzantısını oluşturuyor. Demokrasi ile medya arasındaki ilişki konusunda şimdiki yapılardan farklı ve yeni bir bakış öneriyor. Çağdaş demokratik hayalgücünü kamçılamak amacıyla, demokratik süreçlerle kamu hizmetine dayanan iletişim düzenlemelerinin uyumluluğu ve üstünlüğü konularında dogmatik olmayan savlar öne sürüyor. Çeşitli "risk"lerle karşı karşıya bulunan toplumlarda, değiştirilerek yenilenmiş kamu hizmeti modelinin avantajlarına –ve olası tehlikeli etkilerine– işaret ediyor. "İletişim özgürlüğü"nün birbiriyle (potansiyel olarak) çelişkili parçalardan oluşan bir yumak olduğunu gösteriyor. İletişimde özgürlüğün ve eşitliğin mutlak anlamda gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ileri sürüyor. Pornografi denetim altına mı, alınmalı yoksa kökten yasaklanmalı mı? Devlet, "fitne yaratmak" suçunu tanımlayabilecek yasal haklara sahip mi? Medyanın gelir kaynakları

içinde ticari reklamların payı ne olmalıdır? Yurttaşlar medyadaki temsilcilerine karşı cevap hakkını en iyi nasıl kullanabilirler? Acaba bazı durumlarda ifade özgürlüğünün kendisi ifade özgürlüğünün sınırlanmasına mı hizmet ediyor? Bu deneme, bu türden soruların demokratik toplumlarda görmezden gelinemeyeceğini belirtiyor. Demokrasi ve medya konusu her zaman açık ve tartışmalı kalmalıdır. Demokratik medya mücadelesi, kesin çözümleri olmayan ve süregiden bir uğraştır. Yanılmazlıktan çok vicdani itiraz öğesi içerdiği için, hak ettiğinden daha fazla muhalif yaratması kaçınılmaz olan bir toplum türü için girişilen bir savaşımdır bu.

Bu temaları kafamda çözümleme girişimlerime verdikleri sürekli destekten dolayı Nicholas Garnham, Jürgen Habermas, Paul Mier ve Nancy Wood'a teşekkür ederim.

1990 Aralık, Londra

I
Basın özgürlüğü

Gazetesiz bir hükümetimiz mi, yoksa hükümetsiz gazetelerimiz mi olsun sorusuna cevap vermek bana düşse, bir an tereddüt etmeden ikinciyi seçerdim.

Thomas Jefferson, 1787

1792 yılının Aralık ayının ortalarında, çisil çisil yağmur yağan bir günde, *Rights of Man* (İnsan Hakları) adlı eserin tanınmış yazarı Thomas Paine, Londra'nın Guildhall'unda gıyabında yargılanmaya başlandı; "fitneci iftira" suçunu işlediği iddia ediliyordu. Bu nedenle en uygun kişiler arasından bir "özel jüri" seçilmişti. Haberlere göre, tombul, zengin ve saygın kişilerden oluşan jüri üyeleri Paine'e karşı düşmanca duygularla doluydular. Fransa'daki son devrim olayları hepsini adamakıllı sarsmıştı. Belki de Eylül'deki kıyımların kan kokusu burunlarından gitmiyordu; kafaları Kral'ın yaklaşan yargılamasına ilişkin düşüncelerle çatlıyordu; Bastil'i basan pleblerin bağırışları, Versailles'dan Tuileries'ye doğru ilerleyen Kral'a haykırılan ağır hakaretler, kulaklarında yankılanıyordu.

Thomas Paine'in aleyhindeki iddia, mahkemeye Spencer Perceval (on yedi yıl sonra İngiltere Başbakanı olacak olan kişi) tarafından okundu. Paine, kendi ülkesine ihanet etmiş, Amerikan ve Fransız devrimlerini desteklemiş, Parlamento'ya, Kral'a ve değerli 1688 Antlaşması'na karşı çıkmış ayyaş bir serseri olarak betimlendi. Mahkeme salonunda çıt çıkmıyordu. Perceval okumaya başlamıştı: "Londralı Thomas Paine... aşağılık, habis, fitneci ve kötü ruhlu bir kişi olup... bir zamanlar Orange Prensi iken daha sonra İngiltere Kralı olan Haşmetmaap William... tarafından ve Tanrı'nın yardımıyla gerçekleştirilen o mutlu devrimi... kötülemek ve aşağılamak amacıyla... o mutlu devrime ve Kralımıza ve de bu Krallığın parlamentosuna karşı... fitneci iftiralar ihtiva eden... *İnsan Hakları, İkinci Bölüm* adlı iftira metnini yazmış ve yayımlamıştır."

Perceval'in iddianameyi özetlemesinden sonra, Galler Prensi'nin Başsavcısı Thomas Erskine, Tom Paine'i savunmak üzere ayağa kalktı. Erskine'in görevi neredeyse gerçekleştirilmesi olanaksız bir şeydi. İddia makamı ile jüri sanığa açıkça düşman olduğu gibi, Erskine'in kendisi de mahkeme öncesinde tüm Muhafazakâr Parti gazetelerinde Paine yanlısı olmak ve için için Fransız Devrimi'ni desteklemekle suçlanmıştı. Ancak, Erskine'in parlak bir hukuk zekâsı olduğu biliniyordu. İyi bir konuşmacıydı, uzun söylevler vermekten hoşlanırdı. 18 Aralık 1792'de de öyle oldu. Söylevi dört saatten fazla sürdü. Söylediği her söz o dönemde Londra'nın başta gelen stenocusu olan Joseph Gurney tarafından harfi harfine kaydedildi ve tüm metin daha sonra çeşitli basımlar halinde yayımlandı. Bu kayıtlar halen British Library'nin kasalarında bulunuyor.[1]

Erskine'in savunması, özetle, Paine'in suçlandığı fitneci iftira suçunun İngiliz Anayasası'nın en temel ilkesi olan basın özgürlüğüne aykırı olması nedeniyle geçersiz olduğu savına dayanıyordu. Erskine, Parlamento'nun her zaman egemen güç olduğu konusundaki görüşe karşı çıkıyordu (Sir William Blackstone, Başyargıç Mansfield gibi hukukçular, Jonathan Swift ve Dr. Johnson gibi

1. *The Celebrated Speech of the Hon. T. Erskine in Support of the Liberty of the Press* (Edinburgh, 1793). Metindeki tüm sayfa numaraları bu basıma aittir.

muhafazakâr yazarlar ise bu görüşün savunucuları arasındaydı.) Erskine resmi devlet politikasının egemen olduğu ilkesini eleştiriyordu. Amerikan Anayasası'nın "Kongre... söz ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yasa yapamaz," diyen ilk değişiklik maddesini (15 Aralık 1791) kabul etmenin eşiğine kadar gelmişti. Yayına ilişkin konularda, diyordu Erskine, Parlamento'nun sahip olduğu erk bireylerin özgürce konuşma ve fikirlerini yayımlama hakkıyla sınırlıdır. Her bireyin bilgi oksijenine ihtiyacı vardır. Yurttaşların dillerinin, beyinlerinin ve gözlerinin yönetilmesi kabul edilemez. Basın özgürlüğü Tanrı tarafından ihsan olunmuş, değiştirilmez bir doğal haktır. Dünyasal hiçbir güç ona tecavüz edemez, hele kendi paçalarını kurtarma sevdasına düşmüş kokuşmuş hükümetler asla edemez. Özgür bir basına sahip olmak, bireylerin hükümete karşı kullanabilecekleri bir kozdur. "Herkes" diye vurguluyordu Erskine, "onun (hükümetin) oluşumuna ilişkin ilkeleri çözümleyebilir, hata ve kusurlarını gösterebilir, yolsuzluklarını inceleyip yayımlayabilir, yurttaşları bu yolsuzlukların feci sonuçları hakkında uyarabilir." (s. 13) Erskine daha da ileri gidiyordu. Paine'in izinden giderek, tüm bireylerin diğer yurttaşların özgür ifade doğal hakkına saygı göstermekle yükümlü olduklarını ima ediyordu. Bu doğal hakkın özgür bir basın tarafından kullanılmasının isyana ve anarşiye yol açacağını kabul etmiyordu. Mürekkeple çarpışılan toplumsal anlaşmazlıklar kanlı iç savaşlarla sonuçlanmazdı. Tam tersine, iç savaşların ana nedeni saldırgan hükümetlerdi. Buna karşılık, vicdan sahibi yurttaşlar arasında kamusal tartışmaya dayanan hükümetler, biraz gürültülü de olsa, barışçıydılar. Basın özgürlüğü, tıpkı Telephus'un mızrağı gibi, toplumda açtığı yaraları iyileştirebilirdi: "İnsanların düşüncelerini özgürce başkalarına iletmelerine izin verirseniz, öfkeleri yüzeyi yalayıp geçen bir ateş gibi uçup gider; yayılmış barut gibi tutuşturur, iletişim kurdurur; patlaması ne gürültülü ne de tehlikelidir: Ama baskı altına alırsanız, için için yanar, ta ki bir gün gözden uzaktaki çalkantısı bir deprem ya da yanardağ gibi patlayıncaya kadar." (s. 46-47)

Bu savları jüri soğuk karşıladı. Savcı cevap vermek üzere ayağa kalktığında, jüri sözcüsü Campbell onun sözünü keserek, jüri üyelerinin kendisine daha fazla vakit israfına engel olmak üzere şu ta-

limatı verdiklerini açıkladı: Jüri kesin yargıya varmıştı bile, sanık suçlu bulunmuştu. Haberlere göre, mahkemede bulunan bazı izleyiciler hemen kararı protesto etmeye başladı. "Onları atın içeri!" diye bağıranlar oldu. Panik patlak verdi. Erskine'in dostları hayatından endişeye düştüler, çünkü yargılama öncesinde birçok imzasız gözdağı mektupları almıştı. Onu alelacele Guildhall'un merdivenlerine çıkardılar; orada, herkes şaştı kaldı: Binlerce destekçi toplanmış "Erskine çok yaşa!" diye tezahürat yapıyordu. Bu arada jüriyi yeren, basın özgürlüğünü öven bağırışlara da rastlanıyordu. Whig ve Radikal Parti gibi muhalif grupların temsilcileri Erskine'in arabasının atlarını çözüp, Serjeant Inn'deki evine kadar kendileri çekmeyi önerdiler. Erskine öneriyi kabul etmedi. O gün yaptığı iş nedeniyle çok yorgun düştüğünü ve lütufkâr taraftarları atların arabaya bağlı kalmasına izin verirlerse çok onur duyacağını ifade etti. Nazik ricası bir işe yaramadı. Kalabalık ileriye atıldı. Atları çözüldü, koşumlar toplandı ve Erskine'in arabası alkışlar arasında dar sokaklar arasından çekilerek ilerledi. Topluluk Cheapside'a girdiğinde kalabalık daha da arttı. Erskine'i ve basın özgürlüğünü destekleyen bağırışlar daha da yükseldi. Pencereler açıldı. Ellerindeki mendilleri sallayan kadınlar "Tanrı senden razı olsun Erskine; Tanrı senden razı olsun aziz Erskine," diye sesleniyorlardı. Kimi pencerelerde ise, aralarında ayıklar da bulunan adamlar, "Tom Paine'nin canı cehenneme, ama Erskine çok yaşasın, basın özgürlüğü de!" diye bağırmaktaydı. Fleet pazarında kalabalık o kadar büyüdü ki, on beş dakika süreyle hiç ilerleyemedi. Zamanla, destekçiler tarafından tıka basa doldurulmuş olan Serjeant Inn'e varıldı. Erskine arabasından çıktı, hafifçe eğilerek topluluğu selamladı ve büyük kalabalıktan yükselen kulakları sağır edici alkışlar arasında evine girdi. Kalabalık da birkaç dakika içinde olay çıkarmadan dağıldı.

Özgür basın mücadelesi tarihinden alınan bu minik anekdot, zamanın sessizliğinin rötuşuna uğramış olmakla birlikte, en dramatik örneklerden birisidir. Otlarla kaplanmış bir mezarlığın uzak bir köşesinde bulunan yazıları aşınmış bir mezartaşı gibi, modern çağın başlarında basın sansürünün zincirlerini kırmaya kalkışanların zengin ve karmaşık tarihini anımsatır. Basın özgürlüğü çağrısının modern Avrupa ve Amerika uygarlıklarının en belirgin ilkelerinden

biri olduğunu, iletişim medyası aracılığıyla görüşlerin kamusal düzeyde seslendirilmesinin teori ve pratiğinin başka hiçbir uygarlığın kendi bünyesinden filiz vermediğini anımsamamıza yardım eder (bu nokta Ferdinand Tönnies'in yeni ufuklar açan *Kritik der öffentlichen Meinung*[2] adlı eserinde vurgulanmıştır). Basın özgürlüğü talepleri kuşkusuz Avrupa'nın her yanına eşit olarak dağılmış değildi. Bu dağılımın karşılaştırmalı bir incelemesine sahip değiliz. Ancak, "basın özgürlüğü" çağrısının en güçlü olarak, Ortaçağ'a özgü *corpus politicum*'un feodal öğelerinin devlet kurucularına karşı mücadeleyi yavaş yavaş ve isteksizce bıraktıkları Batı Avrupa'da ortaya çıktığı açıkça ortadadır. Bütün mutlakıyetçi Avrupa devletleri tebaalarına söz geçirmeye ve onları zapturapt altında tutmaya çalışmaktaydı. Ama pratikte, Batı Avrupa'nın hiçbir yerinde ne negatif özgürlükler ve ne de yerel özerklikler ortadan kalkmıştı. Beklenebileceği üzere, Avrupa'nın bu bölgesinde (özellikle Hollanda ve İngiltere'de) mutlakıyetçi devletlerin ömrü görece kısa, basın özgürlüğü çağrısı ise Avrupa ölçütlerine göre belirgin biçimde güçlüydü. Gene de, basının rolüne ilişkin kamusal tartışmalar okuryazarlık oranı en düşük, hükümetleri en baskıcı olan ülkelerde (İspanya ve Rusya gibi) bile kök saldı.[3] Dahası, Avrupalılar yerleştikleri her yerde (Kuzey Amerika'da, Batı Hint Adaları'nda, Hindistan'da ve Afrika'da) anayurtlarındakine tıpatıp benzeyen medya sistemleri yarattılar. Öteki uygarlıklarda ise durum taban tabana zıttı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe ve Arapça yazı basmak 1727 yılına kadar tamamen yasaktı; o yıl açılan tek basımevi de siyasal yetkililer tarafından kısa bir süre sonra kapatılmış, ta

2. *Kritik der öffentlichen Meinung* (Berlin, 1922). Walter Lippmann'ın ünlü *Public Opinion*'u ile aynı yıl yayımlanan bu çalışma, uzun yıllar boyunca ve özellikle Nazi'lerin zaferinden önce basın ve kamuoyu konusunda Avrupa'da yazılmış en iyi eser sayılıyordu. Ne yazık ki, hâlâ İngilizce konuşulan dünyada pek tanınmıyor. Tönnies kamuoyu fikrinin başlangıcı ve gelişmesini ikinci bir ciltte incelemek istiyordu, ancak bunun yalnızca küçük parçaları yayımlandı. Bkz. örneğin, "Necker über die öffentliche Meinung", *Zeitungswissenschaft*, cilt 2, n. 6 (1927), s. 81-2; aynı zamanda, Wieland ve Garve'nin on sekizinci yüzyıldaki yazıları: "Die öffentliche Meinung in unserer Klassik" *Archiv für Buchgewerve und Graphik*, cilt 65, no. 4 (1928), s. 31-49.

3. Bkz. Gary Marker, *Publishing, Printing, and the Origins of Intellectual Life in Russia*, 1700-1800 (Princeton, NJ,1985); ve Paul-J. Guirand, *La presse espagnole de* 1737 *à* 1791 (Paris, 1973).

1784 yılına kadar kapalı kalmıştı.[4] Japonya'da Tokugawa döneminde çok yaygınlaşan broşür ve risale basını ise büyük ölçüde apolitik olduğu gibi sıkı bir sansür altındaydı; bu ülkede haber yayımlayan ilk süreli yayınlar 1860'lı yıllarda, Batı modellerinin etkisi altında ortaya çıktı.[5] Süreli haber yayınlarının dünyada ilk olarak ve belki de sekizinci yüzyıl kadar gerilerde ortaya çıktığı Çin'de ise basına, yalnızca baştaki bürokrasilerin erk ve meşruiyetini artırmaya yarayan bir araç gözüyle bakılmaktaydı.[6]

Avrupa bağlamında, "basın özgürlüğü" için girişilen uzun ve çekişmeli kavga ilk olarak ve en canlı biçimiyle İngiltere'de sahneye çıktı (ve oradan hızla Amerika'ya ve daha zayıf olarak kıta Avrupası'na yayıldı).[7] İngiltere'deki mücadelenin belli başlı noktaları iyi belgelenmiştir. Bu mücadele, eski yaşam biçimlerini tersine çevirip ateşe veren İngiliz devrimi ile başladı; basın özgürlüğünü savunmak üzere yazılmış Milton'un *Areopagitica,* William Walwyn'in *The Compassionate Samaritane*'i ve daha nice soluk kesici esere ilham periliği yaptı. Bu sırada matbaa işi henüz kapitalist bir endüstri olmayıp, hâlâ küçük insanların işiydi; görece ucuz ve taşınır baskı makineleri ile Leveller yazarlarının, matbaacılarının ve sokak satıcılarının bir araya gelmesiyle dönemin siyasal hareketliliği ve entelektüel etkililiği daha da arttı. Basın özgürlüğünü destekleyen uzun devrim William ve Mary tarafından devralınan hantal ruhsat sisteminin daha sonra çökmesi ve 1694 yılında Matbaacılığı Düzenleme Yasası'nın süresinin dolması ile ilerledi. Bu

4. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London, 1961), s. 51.
5. Albert Altman, " 'Shimbunshi': The Early Meiji Adaptation of the Western-style Newspaper", William G. Beasley (ed.), *Modern Japan: Aspects of History, Literature and Society* (Berkeley, Cal., 1975), s. 52, 56.
6. Lin Yutang, *A History of the Press and Public Opinion in China* (New York, 1968), s. 12.
7. Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde basın özgürlüğü mücadelesinin gelişimi için, bkz. Jeremy Black, *The English Press in the Eighteenth Century* (Philadelphia, 1987); Leonard Levy, *Emergence of a Free Press* (New York, 1985); Bernard Bailyn ve John B. Hench (ed.ler), *The Free Press and the American Revolution* (Worcester, Mass., 1980); F. S. Siebert, *Freedom of the Press in England* 1476-1776. *The Rise and Decline of Government Control* (Urbana, Ill., 1965); ve W. H. Wickwar, *The Struggle for the Freedom of the Press,* 1819-1832 (Londra, 1928).

yasal düzenlemenin yürürlükten kalkmasından sonra da Tanrı konusunda saygısızlık ettiği öne sürülen, resmi kişilere iftira eden, müstehcenlik ya da hakaret içeren yazıların yayımlanması suç sayılmaya devam edildi. Fakat bu gelişme ile her tür konunun yayımlanma özgürlüğü biçimsel garantiye bağlandı ve ilk günlük gazetenin (*Daily Courant,* 1702) yayımlanması için yol açılmış oldu.

Gene de medyanın devlet tarafından denetlenmesine direnç devam etti. Basın özgürlüğünün 1720 yılında "Cato" (John Trenchard ve Thomas Gordon) tarafından cesur ve etkili bir biçimde savunulması davaya destekçi oldu. John Wilkes'in Kral III. George döneminde bir Parlamento üyesi olarak kendisini gazeteler aracılığı ile fitneci iftira ve günahkârlık suçlamalarına karşı savunması ile daha geniş bir alana yayıldı ve böylece basının Parlamento görüşmelerini haber olarak yayımlamasını meşrulaştırdı. 1760'larda iki önemli dava sonunda *(Leach ile Money ve Entrick ile Carrington)* hükümetlerin tutuklama yetkisi kaldırıldı; bundan sonra devlet bir fitneci iftiranın yayımlamasına katkıda bulunduğundan şüphelenilen kişileri tutuklama yetkisine sahip olmayacağı gibi, şüpheli kişilerin evlerini ve işyerlerini arayamayacak, bulunan yazılı belgelere elkoyamayacaktı. Amerikan kolonilerinde Amerikan gazeteleri, broşürleri, ilanları, almanakları ve takvimlerine konmuş olan pul vergisi şiddetli muhalefetin ardından 1766 yılında kaldırılmıştı. Fransız Devrimi'nden esinlenen broşür savaşı basın özgürlüğü konusundaki ilgiyi iyice artırdı. 1780'lerde ve 1790'larda Mary Wollstonecraft, Tom Paine, Richard Price, William Godwin ve diğerleri, yönetenler için parazitler, hırsızlar, uyuşuklar, beceriksizler ve gafiller gibi sıfatlar kullandılar. Halkın kullandığı sözcükler ile halkın yönetici sınıfa karşı beslediği kuşkuların sentezini yaparak, siyaseti erkek-dişi, zengin-fakir her yurttaşın işi olarak gören daha demokratik bir basının oluşmasına katkıda bulundular. Halk katmanlarındaki bu devingenlik on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki dev reformlara (köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılması, orta sınıfların oy hakkını kazanması ve Mısır Yasaları'nın iptali gibi) öncülük etti. Bu mücadele yoksul halk gazetelerinin yasalar, fiyatlar ve bilgiye konan vergilerle uygulanan devlet sansürüne karşı giriştik-

leri etkin direniş sırasında en ateşli anlarını yaşadı. 1830'larda Londra'nın sefil arka sokaklarındaki matbaalardan ülkenin dört bir yanına tabutlar, elmalar, ekmekler ve kirli çamaşırlarla doldurulmuş kutular ve sepetler içinde kaçırılan ve *Destructive, Poor Man's Guardian* ve *Red Republican* gibi adlar taşıyan mühürsüz gazeteler bu direnişi simgelerler.

A. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN FELSEFESİ

Halk basın özgürlüğünün devlet için yararlı mı, yoksa zararlı mı olduğunu soruyor.

Louis, Chevalier de Jaucourt, 1753

"Basın özgürlüğü"nü destekleyen uzun Euro-Amerikan devrimi, özellikle on sekizinci yüzyıl boyunca, devlet sansürünün sınırları konusunda çeşit çeşit yeni ve iyi işlenmiş fikirlerin geliştirilmesine neden oldu. İfade özgürlüğünü, yayımcılığı ve okurluğu savunan bu felsefi açıklamalar bugün pek ele alınmıyor. Çoğunun baskısı tükenmiş, unutulup gitmiş. Ne siyasal bilimler ne de iletişim ders kitaplarında rastlanıyor onlara, oysa bunlar modern çağın başlangıç evresinin en heyecanlı siyasal metinlerini oluşturuyorlar. Devlet sansürünün kilitlerinin kırılmasını isteyenler birçok incelikleri olan iddialar öne sürmekteydiler. Modern anlamda basın özgürlüğü fikrinin doğum yeri olan İngiltere'de en azından dört farklı (ama kimi yerde örtüşebilen) sav ile karşılaşıyoruz. Gözleri kafasının arkasında da olsa ileriyi gören bir siyasal medya kuramına temel oluşturdukları için bu dört görüşü çözümlemek çok yerinde olur:

(1) *Teolojik* yaklaşım, devlet sansürünü Tanrı'nın insanlara ihsan eylediği akıl adına eleştiriyordu. İngiliz İç Savaşı sırasında yazılmış nice risalede ele alınan görüş örneğin Henry Burton'un *A Vindication of the Churches Commonly Called Independent* (1644), Henry Robinson'un *Liberty of Conscience* (1644) ve William Walwyn'in *The Compassionate Samaritane*'inde (1644) savunulmuş, John Milton'un *Areopagitica*'sında (1644) en beliğ savu-

nucusunu bulmuştu.[8]

Milton, kitapların ruhsata ve sansüre bağlı olmasını buyuran bir hükümet kararına karşı, Tanrı aşkı ile "özgür ve bilgili ruhun" serpilip gelişmesi için özgür basına arka çıktı. Milton'a göre basın üzerine konan genel sınırlamalar etkisiz ve yararsızdır (bunları "çiftlik kapısını kapayarak kargaların icabına bakacağını uman babayiğite" [s. 698] benzetmişti). Basına konan sansür bireylerin düşünme özgürlüğünü, basiretli davranma yeteneğini, Hıristiyanca yaşam sürme seçeneğini kısıtladığı için de iğrençtir. Sansürcüler –ki kendilerinin "yanılmazlık ve dürüstlük" timsali oldukları söylenemez– nasıl yaşayacağımız konusunda bizim adımıza karar veremezler. Tanrı insanlara akıl ödünç vermiştir, yani okuma ve iyi ile kötü arasında vicdanının emirlerine göre seçim yapma yeteneğini vermiştir. Tanrı bize olan güvenini istediğimiz kitapları okuyup kendi adımıza değerlendirmeye yönelterek gösterir. Matbaanın anahtarı cennetten inmedir. Milton'un aklın çevresinin kapatılmasına şiddetle karşı çıkmasının nedeni budur. Bireylerin erdemi sürekli olarak karşı görüş ve deneyimlerle sınanarak geliştirilmelidir. İyi ile kötü iç içe geçmiş olduğundan, erdem masumiyete dayandırılamaz: "İnsanın buğdayı zehirli ottan, iyi balığı kötüsünden ayırması mümkün değildir; bu, ölümlü dünyanın sonunda, meleklere düşen bir görevdir." (s. 723) Kötülük, iyiliği sınamak için vardır. Günah ve iftira, hakikatle koyun koyuna yaşar. İyiyi bilmenin tek yolu kötüyü tanımaktır. Bu nedenle, farklı ve çatışan fikirlerin hoşgörülmesi bireysel basiretin ve erdemin temel koşuludur: "Bizi arındıran şey sınamadır ve sınavı bize ters gelen verir." (s. 696).

Milton devlet düzenlemesinin tümüyle dışında, eksiksiz bir basın özgürlüğünden yana değildi. Bazı Papacı softaların kitaplarının ayıklanmasının yerinde olacağını söylüyor, erdem kavgasında hoşgörüsüzlerin hoşgörülmesinin kendi bindiği dalı kesmeye benzeyeceğini vurguluyordu. Basının görevini kötüye kullanması ya da aşırı gitmesi halinde yayımından sonra cezalandırılmasına karşı değildi. Ama basılı fikirlerin toptan yasaklanmasının kötü olduğu konusunda en ufak bir şüphesi yoktu. Çünkü böyle bir şey, iyi ya da kö-

8. Tüm kaynaklar şuradan alınmıştır: *Areopagitica. A Speech for the Liberty of Unlicenc'd Printing*, E. H. Visiak (ed.), *Milton. Complete Poetry and Selected Prose* (Glascow, 1925).

tüyü bilmekle bir malı gümrük vergisine bağlamak arasında bir fark görmemek olurdu. Bireylere sersem ve kötü niyetli muamelesi yapılmasını gerektirirdi. Ulusun namusunu alçaltırdı. Ruhban sınıfının sahte öğretilere karşı çıkma gücüne güvensizlik işareti olurdu. Devlet sansürü Tanrı'nın insanlara ihsan ettiği aklı reddediyordu. Bir çeşit cinayetti bu: "Bir insanı öldüren, Tanrı'nın imgesinde yaratılmış akıllı bir yaratığı öldürür; öte yandan iyi bir kitabı yok eden, aklın kendisini ve insan aklına yansıdığı biçimiyle Tanrı'nın imgesini öldürür." (s. 687)

(2) Basının davranışlarının *bireyin haklarına* uygun olması fikri John Locke'un *Epistola de tolerantia ad clarissimum virum* (1689) adlı eserinde ortaya atılmış ve John Asgill'in *An Essay for the Press* (1712) adlı eserinde açık seçik olarak geliştirilmiştir. "Cato" tarafından (John Trenchard ve Thomas Gordon) yazılan ilginç makaleler dizisinde yani *The Independent Whig* (1720) ve *Cato's Letters*'da (1720-3) göze çarpar; aynı durum Thomas Hayter'in *An Essay on the Liberty of the Press, Chiefly as It Respects Personal Slander* (1758) ve yazarı bilinmeyen *An Essay on the Right of Every Man in a Free State to Speak and Write Freely, in Order to Defend the Public rights, and Promote the Public Welfare: And on various Great Occasions for the Present Use of It* (1772) için de geçerlidir. Amerikan ve Fransız devrimlerinin getirdiği anayasal yeniliklerle bu görüşe gösterilen rağbet iyice artmıştı; bu bakımdan geniş tartışmalara yol açan bazı metinleri de, örneğin Tom Paine'in *Rights of Man*'ini (1791-2) ve Mary Wollstonecraft'ın *Vindication of the Rights of Woman* (1792)'ını da anmak gerekir.

Basın özgürlüğünün doğal haklara dayanan kuramı ilk olarak Matthew Tindal'in *Reasons Against Restraining the Press* (1704) adlı eserinde açık seçik bir biçimde geliştirilmişti.[9] Tindal basın özgürlüğüne ilişkin dinsel gerekçeleri bir kenara itiyordu. Teokratik yönetim isteyenler "sofu sahtekârlar ve kutsal düzenbazlardan" başka bir şey olamazlardı. Hıristiyanlığın yanlış anlaşılmasına dayanan tebaalarını "Mısır usulü kölelik" boyunduruğuna sokmak ar-

9. Tüm kaynaklar şu eserin ilk basımından alınmıştır: Matthew Tindal, *Reasons Against Restraining the Press* (London, 1704).

zusundaydılar. Tindal, Milton'u anımsatan bir dille bize görüşlerin hakikatini keşfetmemize yarayan Tanrı vergisi yeteneklere sahip akıllı yaratıklar olduğumuzu belirtiyordu. Ama daha öteye gidiyor, yön değiştirerek, iddialarını "herkesin dinsel konularda kendi adına karar vermekteki doğal hakkına" dayandırıyordu (s. 288-9). Basına konan kısıtlamalar hem Hıristiyanlığa aykırıydı hem de doğal haklara ters düşmekteydi. "Tanrı'nın bir lütfu sonucu, insanları, altında inim inim inledikleri papaz baskısından kurtarmak için keşfedilen asil matbaacılık sanatı... bizi yeniden ruhbani köleliğe indirgemek isteyenlerin bir aracı haline gelmemeli." (s. 288)

Tindal bundan sonra bu doğal hak ilkesini dinsel alandan siyasal alana genişletiyordu. Dinsel inançlara ilişkin konularda doğal haklara sahip olan bireyler elbette ki bu hakları devlet erkinin nizamiyesinde bırakamazlardı. Avrupa'nın her yerinde devletler tebaalarını "saray dili" ile susturmaktaydılar. "Her an yaptıklarını haklı gösterecek şeyler yazmak için alesta bekleyen bağımlılar" sayesinde devletler "yaptıkları en kötü işlerin üzerini örtmekte, en sinsice entrikalarını hoş renklerle bezemekteler" (s. 296). Bu yönelime karşı, bireyler de doğal olarak devlet sınırlamalarını aşmak için "gizlice" yayımlama eğilimine kapılıyorlardı. Bu haklı ve yerindedir, diyordu Tindal, çünkü bireyler doğal haklarını hükümetlere karşı özgürce kullanma hakkına sahiptir. Bu hakların başında basın özgürlüğü geliyordu. Özgür basın "sadık bir nöbetçi gibi sürprizlere engel olur ve yaklaşan tehlikeler konusunda zamanında uyarıda bulunur" (s. 298). Basın özgürlüğü siyasal züppelerden, parlamenter kandırmacılıktan ve hükümete kölelik etmekten kurtulabilmenin güvencesiydi. Seçilmiş temsilcileriyle birlikte hukuk düzeni içinde yaşayabilen akıl sahibi bireylerin doğal haklarına dayanarak iyi yönetimi mümkün kılar.

(3) *Faydacılık (utilitarianism)* kuramı, kamuoyu üzerindeki devlet sansürünü istibdata verilmiş bir açık kart olarak görüyor ve yönetilenlerin mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması ilkesine aykırı buluyordu. William Godwin'in *Enquiry Concerning Political Justice* (Siyasal Adalet Üzerine, 1798) adlı yapıtı ile James Mill'in *Liberty of the Press* (Basın Özgürlüğü, 1811) adlı yapıtında da bu kuramın bazı öğelerine rastlıyoruz. "Basın özgürlüğü ve sözlü tar-

tışma özgürlüğü" aracılığı ile "iyi yönetim" tezi, en gelişkin düzeyine Jeremy Bentham'ın İspanyol okurlara yazılmış mektuplarından oluşan *On the Liberty of the Press and Public Discussion* (Basın ve Tartışma Özgürlüğü Üzerine) adlı yapıtında (1820-21) ulaşmıştır.[10] Bentham en iyi hükümetin ve en iyi yasaların en fazla insan için en fazla mutluluk sağlayanlar olduğunu savunuyordu. En önemli siyasal sorun, "despotik olmayan" hükümetleri seçme ve göreve getirme sistemini geliştirmek, yani mutluluğu en yüksek düzeye çıkaran yasaları yapıp uygulayacak yetkilileri seçip göreve getirecek sistemi oluşturmaktı.

İyi bir siyasal sistemin özellikle iki şeyi yapabilmesi gerekiyordu: Yasalar ile serbest pazarda mübadele tarafından belirlenen sivil toplum dolayımıyla yurttaşlar arasında mutluluğu besleyip geliştiren hükümetler oluşturmak ve bu yurttaşları açgözlü hükümetlerden korumak. Bentham hükümetlerin her zaman kişisel çıkarların egemenliği altında olduğuna kesin olarak inanıyordu: "İnsanın doğası gereği, her kimin eline iktidar geçse, hemen o güne kadar yapmadığı şeytanlıkları aklından geçirmeye başlıyor. Kamunun ne düşünüp yapacağından korkmazsa, hemen onu yapmaya girişebiliyor." (s. 15) Bu kuralın geçerliliği hem Ispanya'da hem de İngiltere'de kanıtlanmıştı Bentham'a göre. Bu ülkelerde aristokrasi, monarşiyle işbirliği içinde aklına eseni yapıyordu. Soylu sınıfı "halkın çıkarlarına karşı kurulmuş hem savunma hem de saldırı amaçlı bir ittifaktır; yöneten bir kişinin ve onun altında yöneten birkaç kişinin, yönetilen birçok kişiye karşı ittifakıdır" (s. 17).

Bu türden despotizm –"bu keyfi erk susamışlığı"– Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi genişletilmiş seçme hakkı, gizli oy ve sık sık yapılan seçimler türünden mekanizmalarla denetim altına alınabilirdi. Bu bağlamda basın özgürlüğü özel bir önem taşıyordu, çünkü özgür bir basın yoksa seçimin özgür olduğu ve seçmenlerin isteklerini sağlıklı bir biçimde ifade ettiği söylenemezdi. Özgür bir basının bulunmadığı bir yerde düzenli olarak yapılan seçimlerin, "çoban köpeklerinin yılda sekiz ay süreyle hapis tutulduğu ve bu sırada koyunların kurtların korumasına bırakıldığı" (s. 18)

10. Tüm kaynaklar şu eserden alınmıştır: Jeremy Bentham, *On the Liberty of the Press and Public Discussion* (Londra, 1820-1).

çiftliklerden farkı yoktu. Yani, faydacılık kuramında basın özgürlüğü baskıcı hükümetlere karşı –"yöneten küçük azınlığın davranışlarını dizginleyecek"– bir denge ögesi olarak değerlendiriliyordu. Bu özgürlük en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunu sağlayacak yasaların yapılmasını ve uygulanmasını kolaylaştırırdı. Özgür basın mutluluğun müttefikiydi. Yönetenlerin "alışkanlık haline getirdikleri kendini kayırma" tutkusunun denetlenmesine yardımcı olurdu. Onların gizli tutmaya çalıştıkları şeyleri ortaya çıkarır, yönetilenleri gözetme ve onlara hizmet etme eğilimlerini artırırdı. Kamuya dünyada olup bitenler hakkında kapsamlı bilgi sunarak basiretli kararlar alınması olasılığını çoğaltırdı. Özgür bir basın, bürokrasiyi kuşkulu gözlerle inceleyerek yasa yapıcılarla memurların kendi yakınlarına iltimas geçmelerine engel olurdu.

Kendisinden önce aynı şeyleri söylemiş olan Erskine ve diğerleri gibi Bentham da basın özgürlüğünün isyana ve iç savaşa yol açacağı görüşünü reddediyordu. Basın özgürlüğünden asla mutsuzluk doğmaz: "Özgürlükte daima biraz tehlike bulunur... tıpkı her çeşit erkte olduğu gibi." (s. 11) Yönetimin iyi olabilmesi için günün hükümetini açıkça eleştirebilme, karşı çıkabilme ve görevden alabilme gücünün kamunun elinde bulunması gerekirdi. Basın özgürlüğü, yönetilenler arasında mutluluğu en yüksek düzeye çıkarırdı. Siyasal hayatta mutluluk, bir eşitlik oyununun ödülüydü: Yöneten azınlığın payı arttıkça, yönetilen çoğunluğun payı azalırdı.

(4) Basın özgürlüğünün dördüncü savunması, *Hakikat*'e yurttaşlar arasındaki kısıtlamasız tartışma yoluyla ulaşılacağı düşüncesine dayanıyordu. Hoşgörü ve basın konusundaki ilk İngiliz broşürlerinde bu görüşün ipuçlarını buluruz. Leonard Busher'in *Religion's Peace: Or, a Plea for liberty of conscience* (Dinsel Barış ya da Vicdan Özgürlüğü için bir savunma, 1614) broşürü bunun ilk örneklerinden biridir: "Nasıl saman rüzgârın önünde duramazsa, yanlış da doğrunun önünde ayakta kalamaz." Basın özgürlüğünü hakikat arayışına dayandıran savlar on sekizinci yüzyıl İngilteresi'nde önemli bir gelişme gösterdi. Joseph Priestley'nin *An Essay on the First Principles of Government; and on the nature of political, civil and religious liberty* (Hükümetin İlk İlkeleri ve siyasal,

medeni ve dinsel özgürlüklerin doğası üzerine bir deneme, 1768) bunun bir örneğidir. Bu görüşün en etkili ve seküler görünümü ise bir sonraki yüzyılda John Stuart Mill'in *On Liberty* (Özgürlük Üzerine, 1859) adlı yapıtında ortaya çıkar.[11]

Bu denemede yazar, basın özgürlüğü konusundaki faydacı kuramın "inanç yoksulu, ama şüphecilik korkağı" bir çağın (Mill burada Thomas Carlyle'dan alıntı yapar) belirtisi olduğundan yakınır. Faydacılık insanların (doğruluk kaygısından kopuk olarak) inandıklarından emin olmaya hakları olduğu, onlarsız yaşayamayacakları, bu kanıların kendiliğinden bir faydası olduğu varsayımını pekiştiriyordu. Faydacılık işe yararlıktan çok fazla söz ederken hakikate hemen hiç değinmiyordu. Oysa fayda da kanılara dayandığından, onun belirlenmesi için de disiplinli hakikat arama yöntemlerine ihtiyaç vardı. Bir kanının hakikate uygun olması onun faydasının asal bir parçasıydı. Mill bireylerin eğitimini ve geliştirilmesini savunuyor, "düşünce özgürlüğünün ve bu düşünceleri ifade özgürlüğünün insanların zihinsel iyiliği (ki tüm diğer iyilikler buna bağlıdır) için zorunlu" (s. 257-8) olduğunu vurguluyordu. Kanı ve düşüncelerin basın aracılığı ile serbestçe dolaşımının güvence altına alınmasının gerekliliğini açıklamak için üç neden gösteriyordu.

İlkin, hükümet ya da sivil toplum tarafından yanlış olduğu iddiasıyla susturulan herhangi bir düşünce aslında doğru olabilir; yani, olgulara uygunluk gösterebileceği gibi bu olgulara karşı öne sürülen güçlü karşı savlara rağmen ayakta kalabilirdi. Doğru olma potansiyeli taşıyan kanı ve düşünceleri sansür etmek isteyenler doğal olarak onların doğruluğunu yadsırlar. Ne var ki, bunu yapmakla kendi *öznel* yargılarının *mutlak* doğruya eşit olduğu varsayımını kabul etmiş olurlar ki, gerçekte durum hiç de böyle olmayabilir. Bunlar, gerçekte normal olarak kendi öznel bakış açılarını bir partinin, mezhebin, kilisenin ya da sosyal sınıfın terimleriyle dile getirdikleri halde, dünyaya ilişkin kendi bakışlarının doğru olduğunu sanırlar. Yanılmazlığı kendi tekeline almak, potansiyel doğruyu ve hakikati baskı altına almak demektir. Bu, başkalarına, karşı savlar

11. Tüm kaynaklar şu eserden alınmıştır: John Stuart Mill, *On Liberty*, J. M. Robson'un (ed.) *Essays on Politics and Society* (Toronto ve Buffalo, 1977), s. 213-310.

dinleme ve onları özümseme olanağı tanımadan, onlar adına neyin doğru olduğuna karar vermek demektir.

İkincisi, bir düşünce yanlış bile olsa, içinde birkaç dirhem hakikat de bulunabilir. Herhangi bir konuda egemen olan görüş hemen hiçbir zaman hakikatin tamamı değildir. Bu nedenle tam hakikate ancak bu düşünceyi diğer düşüncelerle, zıt görüşlerle karşıtlaştırarak varılabilir. Toplumsal konularda hakikate ulaşabilmek için zıtları birleştirip uzlaştırmak zorunludur. "Herhangi bir konuda tüm dünyaya egemen görünen görüşe karşı çıkan insanlar, dünyada egemen görüş doğru olsa bile, işitilmeye değer bir şey söyleyebilirler; onların suskunluğu hakikatin zarar hanesine yazılır." (s. 254)

Sonuncu olarak, Mill, bir görüş hakikatin ta kendisi olsa bile eğer karşı fikirlerle zorlanmazsa bozularak önyargıya –"yaşayan hakikat yerine ölü dogma"ya (s. 245)– dönüşür diyordu. "İnsanlığın artık şüpheli görmediği şeyler hakkında düşünmekten vazgeçme yönündeki vahim eğilimi, yaptığı yanlışlıkların yarısının nedenidir" (s. 250). Kısmen, tarihsel dönemler, bireyler ya da topluluklar kadar yanılabileceği için böyledir bu. Hakikat zamansızdır. Ama yaşayanların kendilerine aşırı değer vermek gibi kötü bir âdetleri vardır; ölülerin bazı görüşlerinin yanlış ve saçma olduğunu düşünürler. Çocuk ve torunlarının önünde bu duruma düşmek, yazgısıdır yaşayanların: "Şimdi genel olarak kabul edilen birçok görüşün gelecekte reddedilmesi, bir zamanlar genel olarak kabul edilen görüşlerin şimdi reddedilmesi kadar kesindir" (s. 230). Karşı iddialarla zorlanmadığı takdirde hakikat bozularak önyargıya dönüşebilir. Aynı görüşte olmayanlar suskunlaşır. Önyargı başkalarının zihinsel gelişimini durdurup yıldırdığında işler daha da kötüleşir. İnsanın kendi kanılarının gerekçesini ve anlamını öğrenme çabası zayıflar. İşte o zaman "yerleşmiş görüşlerin derin uykusu," insan zihninin ahlaki cesaretini ve onurunu egemenliği altına alır.

Mill, *On Liberty* (Özgürlük Üzerine) kitabında hakikatin keştedilmesinden başka amaçları ve sonuçları (eğlendirme, irkiltme, övgü, kınama ya da esin vermek gibi) olan nice sanatsal, ahlaki ve siyasal ifade biçimi bulunduğunu göz ardı etmişti. *On Liberty*, birbiriyle bağdaşması mümkün olmayan nice hakikatler bulunduğunu

ve bunlara inananların barış içinde bir arada yaşamalarına olanak bulunmadığı yolundaki görüşü de bir kenara itivermişti. Yobazlığın fenalıkları, "ölçüsüz hakaret"ten (s. 259) kaçınan dikkatli ve sakin tartışmayla yok edilebilirdi. Yobazlık başkalarına zarar veren ifadelerin yasaklanmasıyla da geriletilebilirdi: "Eylemlerin düşünceler kadar özgür olması gerektiğini kimse savunmuyor. Tam tersine, eğer ifade edildikleri koşullar bir kötülüğün yapılmasını açıkça kışkırtan türdense görüşler bile bağışıklıklarını kaybederler" (s. 260). Gene de Mill hakikatin eninde sonunda baskıları mutlaka yenilgiye uğratacağı yolundaki beylik deyişe şüpheyle bakıyordu. Tarih bastırılmış hakikatlerin örnekleriyle doluydu. Hakikatin, zindanı, kazığı ya da küstah sansürcüyü yenilgiye uğratacak özel bir gücü yoktu. Bir müttefik olarak basın özgürlüğüne ihtiyacı vardı hakikatin. Gazetelerin, dergilerin, kitapların ve broşürlerin gerçekleri basma ve görüşleri yayma özgürlüğünü engelleyici hiçbir özel yasa bulunmamalıydı. Bir toplumda olguların ve onlarla ilgili savların bolluğu yalnızca özgür basınla mümkündü ve yalnız böyle bir basın, sorgulama ve görüşleri düzeltme alışkanlığını geliştirip, Hakikat'in yanlışa karşı zafer kazanmasını güvence altına alabilirdi.

B. DESPOTİZM

Kurulu hükümet hakkında homurdanma ve yakınma özgürlüğü, bitmez tükenmez dertlerin ve ihtilallerin kaynağıdır.

Dubois de Launay, 1786

Basın özgürlüğüne ilişkin tüm bu savların sorunsuz oldukları söylenemez –birazdan değineceğiz bunlara– ama, Tom Paine'in yargılanmasının bize anımsattığı gibi, bu görüşler erken modern toplumların ilk gelişmesini derinden etkilediler. Tönnies'in *Kritik der öffentlichen Meinung*'u bu konunun aydınlatılmasında da yararlı olacaktır. Tönnies çağdaşlarını özgür basın yoluyla "kamuoyu"nun gelişiminin büyük önemini göz ardı ettikleri için eleştiriyordu. Ona

göre, modern toplumlar farklılaşmış ve derneksel (*gesellschaftlich*) oldukları gibi, birbirinin üstüne binmiş üç örgütsel ilkece biçimlendirilmişlerdir: Pazarlar, devletler ve kamuoyu. Rasyonel olarak hesaplanmış pazar sözleşmeleri modernlik öncesi toplumların birbirine sımsıkı bağlı aile birliklerinin *(Eintracht)* yerini alır. Devlet tarafından formüle edilen yasalar *(Gesetzgebung)* kırsal âdetlerin ve göreneklerin *(Sitte)* yerini alır. Ve kamuoyu, dine duyulan Ortaçağsal inanci törpüler. "Son yıllarda kamuoyunun kazandığını Hıristiyanlık yitirmiştir."[12] Modern zamanlarda, bağımsız özgür bir basın tarafından ifade edilen kamuoyu "kanıtlanmamış hayallerin, inançların ve otoritenin" karanlık ve mantığa aykırı gizini parçalar.[13] Modern toplumların egemen, kolektif olarak paylaşılan görüşleri artık (Tönnies'in deyişiyle) dogmatik inançlar ve geleneksel duygulardan oluşan bir "asal irade" *(Wessenwille)* olarak betimlenemezler. Özgür basının doğuşu dogmatik gelenekleri yıkar. Kendine dönük düşünceyi (*reflexiveness*) besler. Bir keyfi ya da "göreneksel irade"nin *(Kurwille)* gelişmesine yardımcı olur; arzu edilen hedeflere ilişkin topluca varılmış yargılar ve bu hedeflere varmak için kullanılacak araçlara ilişkin hesapların yapıldığı iradedir bu. Kamuoyunun bu anlamda gelişmesinin siyasal açıdan ciddi sonuçları vardır. Devletler, kamuoyu mahkemesinin önünde hesap vermeye çağırılırlar. Basın, kamu çıkarları adına, kamuoyunu susturmaya ya da ondan kaçmaya çalışan diktatörlere ve suçlulara zılgıtı çeker. Siyasal iktidarın kötüye kullanımı, toplum önünde ortaya konur. Yasaların yapılışı ve uygulanışı kamu önünde gürültülü toplantılarla gerçekleşir. Basın ve kamuoyu, mutlakıyetin kara göklerinde parlak bir kuyrukluyıldız gibi, modern dünyaya ışık saçar.

Tönnies yayımcılığın devlet tarafından kontrolüne karşı mücadelelerin uzun dönemdeki siyasal sonuçlarına parmak basarken haklıydı. İngiliz Devrimi'nden itibaren "basın özgürlüğü" çağrısı modern demokratik devrimin yaşamsal yanlarından biriydi. Bu çağrı, Avrupa ve Amerika'da modern devlete daha laik ve demokratik bakış arayışlarını harekete geçirdi. Basın özgürlüğü, Avrupa despotizminin istenmeyen çocuğuydu. Tüm modern Avrupa dev-

12. Tönnies, *Kritik der öffentlichen Meinung*, s. 570.
13. *A. g. k.* s. 77-8.

letleri, sırf diplomatlarının, memurlarının ve subaylarının ihtiyaçlarını karşılamak için bile olsa, savaşlar, antlaşmalar, lider değişiklikleri ve diğer siyasal olaylar hakkında hiç olmazsa asgari düzeyde haber sağlamanın önemini kabul ettiler. Bu türden haberleri kontrol etmek ya da kısıtlamak isteyen devletlere despotik damgası vuruldu. Saygın *"Gazette de Leyde"* nin İstanbul'daki muhabiri 1784 yılında "Despotik hükümet biçiminin ilkelerinden birisi, halkın dünyada olup bitenler ve özellikle çevrelerinde olup bitenler hakkında cahil tutmaktır," diye yazmıştı. Türklerin gazeteleri yasaklamasını Avrupa'daki durumla karşılaştırıyor ve Avrupa'daki "hemen tüm krallıklarda en azından bir gazete bulunduğunu ve bu gazetenin ulusu olup bitenler hakkında hükümetin bakış açısından bilgilendirdiğini" kaydediyordu.[14] On sekizinci yüzyılın önde gelen gazetecilerinden Gottlob Benedikt von Schirach'ın değindiği gibi, monarşik devletlerin yöneticileri bu durumun toplum önündeki imajlarını güçlendirmesini bekliyorlardı: "Çağımızın aydınlanmasının bir sonucu olarak her yerde siyasetle ilgili bilgi arttı... ve hükümetler daha açık hale geldikçe daha güvenilir oluyorlar."[15]

Gelişmeler durumun hiç de böyle olmadığını gösterdi. "Halkın gerçekleri öğrenme hakkı"nın hükümetler tarafından onaylanması çoğu kez geri tepti. Önemli kraliyet fermanlarının dibaçe bölümü uzamaya ve devlet politikalarının gerekçeleri hakkında daha fazla bilgi vermeye yöneldi. Bakanlar kendilerini risaleler ve yazarı belli olmayan broşürlerin dolaşımını destekleyerek savundular. Despotizmin savunucuları "demokrasi" ve "serbest yayımcılık"ın sakıncalarına karşı kaleme ve kâğıda sarılarak kendi kendileriyle çelişkiye düştüler. Hatta, savaşa tutuşan devletler iddialarını düşsel bir uluslararası "kamu" mahkemesinin dikkatine sundular.[16] Bütün bunlar öğrenim görmüş toplulukların, halkın hükümetler tarafından karanlıkta tutulmasına karşı *aşağıdan* kampanyalar açmalarını destekledi. Bu kampanyanın en ön saflarında bilimsel, edebi, sanatsal

14. Anıldığı yer Jeremy D. Popkin, *News and Politics in the Age of Revolution* (Ithaca, NY, ve Londra, 1989), s. 251.

15. Bkz., Johann Hermann Stoever'in *Historisch-statistische Beschreibung der Staaten des teutschen Reichs* (Hamburg, 1785), s. XI yazdığı giriş bölümü.

16. Joseph Klaits'in, *Printed Propaganda Under Louis XIV: Absolute Monarchy and Public Opinion* (Princeton, NJ, 1976) adlı eserinde bu konuda verimli olabilecek bir analiz geliştiriliyor.

ve dinsel çalışmaları nedeniyle sorumsuz devlet erkinin birikimine ve onun koruduğu seçkin ayrıcalıklarına ters düşenler bulunuyordu. İrat sahipleri, kitap satıcıları, gazeteciler, akademisyenler, öğretmenler ve mütevazı kökenlerden gelen başkaları bunların arasındaydı. Bunların toplumsal konumu artık sarayların, cemaatlerin, kiliselerin ve loncaların ağlarıyla sarmaş dolaş değildi. Her ne kadar "burjuva" iseler de –biraz mal mülk sahibi oldukları ve biraz mürekkep yaladıkları için geniş anlamıyla burjuva– bu grupların öncelikle girişimcilerden oluştuğu söylenemezdi. Etkinliklerini destekleyenler arasında soylu kesimden bazı kimseler, küçük rütbeli ruhban mensupları, zanaatkârlar, hatta devlet memurları yer alıyordu.[17] Bunlar siyasal otoritelerle kedi-fare oyunu oynamayı göze almış gruplarca da destekleniyorlardı. Bu insanların çoğu unutuldu gitti; ne var ki, okurların kitap, risale ve gazete edinebilmeleri ancak onların cesareti, özverisi ve çabası ile güvence altına alınabilmişti. Aralarında zengin konaklarının arka kapılarını aşındırıp centilmenlerin eski çamaşırlarını, hanfendilerin iç etekliklerini, eski bez parçalarını ve çarşafları, baskı için gerekli diğer maddeleri elde etmeye çalışan paçavra dilencileri; bir basımevinden ötekine dolaşan yoksul matbaacılar; sevgiyle üretilmiş kitapları, risaleleri, gazeteleri çoğu kez büyük tehlikelere göğüs gererek dağıtanları, yani dükkân işletenleri, aboneli okuma odası sahiplerini, kitapçıları, birahane, kahvehane sahiplerini ve meyhanecileri sayabiliriz.

Bu grupların tümü değişim istiyordu. Değişimi, yalnızca var olan devlet aygıtı içinde iktidarın kullanımını değiştirmek olarak değil, yepyeni siyasal ilişki kalıplarının yaratılması olarak görüyorlardı. Bu açıdan, *bu gruplar siyasal konularda "kamuoyu"nu belirlemeye* çalışan ve bu "oyu", ortaya çıkmakta olan sivil toplum adına devletin gizli ve keyfi eylemlerine karşı yönlendiren (potansiyel) tartışma ve okuma alanları oluşturuyorlardı.[18] Basın özgürlüğü aracılığı ile kamuoyunun savunulması "despotik" hükümetin tehlikelerine karşı bir uyarıydı. Despotizm, sınırı olmayan, yoğunlaş-

17. Bkz., Raymond Birn, "Malesherbes and the Call for a Free Press", Robert Darnton ve Daniel Roche (ed.ler), *Revolution in Print. The Press in France* (Berkeley, Cal., Los Angeles ve Londra, 1989), s. 50-60.

18.Bu konudaki farklı yaklaşımları karşılaştırınız. Jürgen Habermas, *Struktur-*

mış bir laik iktidar sistemi olarak görülüyordu.[19] Boyuna yayılmadan duramıyor, kaygılı tebaasının kör itaati sayesinde palazlanıyordu. Despotizm hükümetin politikalarının, resmen izin verilmemiş kişiler tarafından açıkça tartışılmasını yasadışı bir eylem sayıyordu. Hükümet *secret du roi*'dan ibaretti. Böylece despotizm kamuoyunu kaçamak fısıltılara indirgiyordu. Meşru iktidarın sınırlarını aşıyordu. Önüne çıkanları yakıp yıkarak ve arkasında hukuksuzluk, savaş, israf ve şaşkınlık izleri bırakarak körlemesine ilerliyordu.

Basın özgürlüğü savunucuları, modern devleti bu biçimde tanımlayarak gizliliğe dayanan buyurgan hükümetin kötü bir şöhret sahibi olmasına yardımcı oldular. Tüm hükümetlerin haklı olarak "anlaşılmaz ve görünmez" (Francis Bacon) olduğu önermesini reddettiler. Böylece, siyasal temsilin anlamı ve hükümetin iktidarına sıkı sınırlar konması ihtiyacına ilişkin kolektif görüşlerimizin, belki de bir daha geriye dönülmemek üzere dönüştürülmesine yardımcı oldular. Basın özgürlüğü taraftarları, etken yurttaşlık konusundaki tam anlamıyla modern anlayışın temellerine birkaç taş koydular. Gizliliği kötü hükümetin uşağı olarak gördüler. Modern devletin potansiyel olarak tehlikeli olan iktidarının sivil toplumun yararına bir biçimde denetim altına alınması yolundaki talepleri kışkırttılar. Sivil toplumun dinamik çıkarlarının, devlete sürekli olarak ifade

---

wandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft (Neuwied, 1962); ve John Keane, *Public Life and Late Capitalism* (Cambridge ve New York, 1984), bölüm 2 ve 7. Modern kamusal alanların oluşmasına ilişkin diğer çalışmalar arasında şunlar da yer almakta: Lucien Hölscher, "Öffentlichkeit" Otto Brunner, Werner Conze ve Reinhart Koselleck (ed.ler) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Stuttgart, 1978), cilt 4, s. 413-467; Günter Lottes, *Politische Aufklärung und plebejisches Publikum: zur Theorie und Praxis des englischen Radikalismus im späten. 18. Jahrhundert* (Münih, 1979); James J. Sheehan, "Wie bürgerlich war der deutsche Liberalismus?", teksirli konferans metni, Bielefeld, 1987; J. A. W. Gunn, *Beyond Liberty and Property* (Kingston, Ont., 1983), bölüm 7; Keith Michael Baker, "Politics and Pubiic Opinion under the Old Regime: Some Reflections", Jack R. Censer ve Jeremy D. Popkin (ed.ler) *Press and Politics in Pre-Revolutionary France* (Berkeley, Cal., 1987), s. 204-246; ve Raymond Williams, *The Long Revolution* (Londra, 1961), s. 156-213.

19. Bkz. benim "Despotism and Democracy" makalem, John Keane (ed.) *Civil Society and the State. New European Perspectives* (Londra ve New York, 1988), s. 35-71.

edilmesini güvence altına almak istediler. Böylece, Avrupa'nın yurttaşlık hümanizmi ruhunun korunmasına ve büyümesine katkıda bulundular.[20] Dünyayı kamusal biçimlerde algıladılar: Ciddi ciddi kamu yararından söz ettiler, piyasanın sıkı pazarlığa dayanan bireyciliğinden kuşkulandılar, insanın kendi kendisini kontrol etmesine değer verdiler, tüm yurttaşların "erdem" adını verdikleri kamu yararına aktif bir biçimde bağlı olmasına özel bir önem verdiler. Amerikalıların "demokratik cumhuriyetçilik" dedikleri amaç için mücadele ettiler.[21] Politikayı, yönetenlerle yönetilenler arasında ince bir denge olarak görüyor, özgür basını da bunun yaşamsal bir öğesi sayıyorlardı. Demokratik cumhuriyetçilik, yönetenlere *res publica*'ya ya da kamu çıkarına hizmet görevini veriyordu. Buna karşılık yönetilenler de yönetenlerin kamu yararını ayaklar altına alarak iktidarını kötüye kullanmalarına karşı uyanık kalmak zorundaydılar.

Tom Paine'in yargılanmasına karşı gösterilen yoğun kitlesel tepkiden de anlaşılacağı üzere, bu eğilim on sekizinci yüzyılın sonlarında iyice belirgmleşmişti. Yönetimde bulunan partilere mensup İngiliz centilmenleri bile anayasalarına tüm dünyanın hayranlık ve hasetle baktığını düşünüyorlardı. Örneğin William Pitt, İngiltere'nin Avrupa'ya basın özgürlüğünün ve diğer medeni ve siyasal özgürlüklerin bir ülkenin gerçek büyüklüğünün temelini oluşturduğunu öğrettiğini söyleyerek övünüyor, İngiltere'nin bu özgürlükleri koruduğu sürece dünyanın gözünü kamaştırmaya devam edeceğini belirtiyordu. Basın özgürlüğü dünyanın kraliçesi İngiliz yurttaşlarının doğal hakkıydı, "İngiliz'in tüm medeni, siyasal ve dinsel haklarının en büyük güvencesi"ydi (Junius). Bu hak, "özgür devletin ayrılmaz bir parçası" idi Blackstone'a göre. Yabancılar da bazen onaylıyordu bu görüşü: Hegel, basın özgürlüğünü ("hükümetin halkla yürüttüğü bu konuşmada") İngilizleri güçlü yapan belli başlı

20. Bkz. J. G. A. *Pocock The Machiavellien Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, NJ, 1975); ve Joyce Appleby, "Republicanism in Old and New Contexts", *William and Mary Quarterly,* üçüncü seri, 43 (1986), s. 20-34.

21. Russell Hanson, " 'Commons' and 'Commonwealth' at the American Founding: Democratic Republicanism as the New Amerikan Hybrid", Terence Ball ve J. G. A. Pocock (ed.ler), *Conceptual Change and the Revolution* (Kansas, 1988).

etmenler arasında sayıyordu; Voltaire İngiltere'yi özgür basının halkın düşünmesini teşvik ettiği kendine özgü bir ülke olarak övüyordu ve Montesquieu'nun *De l'esprit des lois'sı* (1748) özgür bir basın aracılığıyla homurdanmanın ve yakınmanın, İngiltere'nin despotizmin ağır ve sessiz korkusundan kurtulmasına yardımcı olduğunu kaydediyordu. Basın özgürlüğü İngiltere'nin istikrar ve kargaşa, hakikat ve yalan, var olan ve mümkün olan arasındaki geleneksel sınırların eridiği tam anlamıyla modern bir toplum olmasını sağlamıştı.

Whig tarihçilerinin yaptığı gibi bu iddiaları olduğu gibi kabul etmek elbette ki doğru olmaz.[22] On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar gerek Amerika'da gerekse İngiltere'de "basın özgürlüğü" cesur ve bulaşıcı ütopik bir kavram olarak işlevini sürdürdü. Yöneten sınıfları sıkıştırmaya yaradı. Devletin ifade özgürlüğüne getirdiği kısıtlamaları dramatize etti. Medeni haklar ve siyasal demokrasi mücadelesine hız kazandırdı. Okuyan kesimlerin anayasa reformu, temsili kurumlara duyulan ihtiyaç, kadınların, kölelerin ve başkalarının baskı altında tutulması gibi çok önemli konularda bilgi edinmesine yaradı. Almanların *Lesegesellschaften'*i gibi, yoksul yurttaşlara başka türlü edinebilmelerine olanak bulunmayan yayınları sağlayan kolektif okuma gruplarının oluşmasını teşvik etti.[23] Özgür basın ütopyası, alt sınıflardan çeşitli insan katmanlarının harekete geçmesine yardımcı olduğu gibi, –Cobbett'in *Twopenny Thrash'*i ve benzeri radikal gazeteleriyle– oy hakkına sahip olmadıkları halde toplumsal ve siyasal olaylarla ilgilenen insan sayısının artmasına da yardımcı oldu. Bu yönelimin kanıtları köleliğe son verme kampanyası ile 1832 Reform Yasası ve Mısır Yasaları'nın iptali öncesindeki karışıklıklarda ortaya çıktı.

Özgür basının yaygınlaşması yazılı metinlerin görünümüne hem katkıda bulundu hem de ondan yararlandı; metinler laik bir nitelik kazandıkları gibi, okunmaları da kolaylaştı. Rönesans dönemi

22. Modern dönemde "resmi kontrolden halkın kontrolüne geçiş" olduğu yolundaki Whig görüşü Stephen Koss'un, *The Rise and Fall of the Political Press in Britain* (Londra, 1990) eserinde göze çarpar.

23. Bkz. Otto Dann (ed.ler) *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation* (Münih, 1981) ve François Furet, *Penser la Revolution française* (Paris, 1978). Bu iki eser toplumların devrimci fikirler ve demokratik yaşam biçimleri tohumluğu olarak okunmasında Augustin Cochin'in yazdıklarının önemini vurgular.

metinlerinin sıkışıklığı ve kesilmeden devam edip gitmesi on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda bozulmaya yüz tuttu. Görsel olarak sıkışık olan dinsel metinlerin insana huşu veren uyumu (tıpkı Locke'un ve başkalarının korktuğu gibi) çözülmeye başladı. Yayımcılar metinleri ayrı birimlere bölmeye başladılar. Beyaz siyaha baskın çıktı. Sayfa ferahlatıldı. Paragraflar çoğaldı; ayırma teknikleri sayesinde söylemin düzeni daha gözle görülür hale geldi.[24] Baskı biçimindeki bu değişim, edebi geleneğin muhafızlarının gücünü azalttı ve laik edebiyat için bir pazar oluşmasına yardımcı oldu. Birbirinden çok farklı yayınlar arasından –hiciv dergilerinden (Richard Steele ile Joseph Addison tarafından yayınlanan *Spectator* bunlardan biriydi) kadın ve moda dergilerine, gezi günlüklerinden felsefi kitaplara– istediklerini seçebilen sofistike okuyucu topluluklarının hızla yayılmasını da teşvik etti.[25] Erken modern çağın insanları düşük hızlı bir iletişim evreninde yaşıyorlardı: On dokuzuncu ve yirminci yüzyılların telgraflı, demiryollu, telefonlu, radyolu, telefakslı, televizyonlu ve uydulu dünyalarından çok daha yavaş bir dünyada. Gene de, on sekizinci yüzyılda iletişimin temposunda belirgin bir değişiklik olduğu söylenebilir. Çoğu dinsel nitelikli az sayıdaki metinlerin derinlemesine (yeniden) okunuşunun yerini, durmadan değişen çok çeşitli metinlerin yaygın biçimde okunması almaktaydı. Otto Groth'a göre o dönemdeki medyada en çok gazeteler, "en son haberleri" düzenli, tahmin edilebilir ve kısa zamanda bayatlayacak öbekler halinde yayımlayarak halkın yeni şeyler öğrenme iştahını açtılar.[26]

Görsel olarak erişilebilen ve bayatlayabilen görüşlerin yaygınlaşması ve sofistike okur topluluklarının oluşmasının farklı düşün-

24. Bruno Delmas ve Henri-Jean Martin, *Histoire et pouvoirs de l'écrit* (Paris, 1988).

25. Bkz. Jack R. Censer ve Jeremy D. Popkin, "Historians and the Press", Censer ile Popkin'in, *Press and Politics in Pre-Revolutionary France*, pp. 18-20. On sekizinci yüzyılda Alman devletlerinde gazete okurluğunun dramatik bir biçimde büyümesi için, bkz. Martin Welke, "Die Legende vom 'unpolitischen Deutschen': Zeitungslesen im 18. Jahrhundert als Spiegel des politischen Interesses", *Jahrbuch der Wittheit zu Bremen*, 25 (1981), s. 183.

26. Rolf Engelsing, Der Bürger als Leser (Stuttgart, 1974); ve Otto Groth, *Die Zeitung* (Mannheim, 1928), cilt 1, s. 22.

celere saygı gösterilmesi ilkesine duyulan ihtiyaçla ilgili kaygıları artırdığına hiç kuşku yok. Hoşgörü ve basın özgürlüğü (ve bununla yakın akraba olan örgütlenme ve toplantı yapma özgürlükleri) birbirinden ayrılmaz sayılıyorlardı. Jonathan Swift'in "Fanatik Mizaç ya da Hayranlık Ruhu"na yönelttiği taşlama saldırı; Edmund Burke'ün "Hoşgörü ya herkese yarar ya da hiç kimseye" cümlesi ve Thomas Jefferson'un "Komşum ha yirmi Tanrı var demiş ha hiç Tanrı yoktur demiş, bana ne zararı var" demesi hep bu yönelimin belirtileriydi: Büyük önem taşıyan bazı konular bireyin ya da mezhebin beğeni ya da vicdanının ilgi alanı içinde görülüyorlardı.[27] Özgür, uygar bir toplum için temel normlar üzerinde topluca görüş birliğine varılmış olması gereksiz sayılıyordu. Özgür bir basına ilişkin talep, uygarlaşma sürecinin hızlanmasına katkıda bulundu; bu süreçte toplumsal etkileşim bireylerin kendilerini daha çok denetlemeleri ve fiziksel saldırıya uğrama olasılığından görece kurtulmalarıyla belirlenmiştir; adeta tutkusuz bir boşluk onları birleştirmektedir.[28]

Bu dönüşüm Voltaire'in hoşgörüsüzlüğe ve onun "eza yasası"na yönelttiği ünlü saldırı yazısında simgelenmiştir: ("Kaplan yasasıdır bu; yo, hayır ondan bile daha vahşi, kaplanlar yalnızca yiyecek için öldürürler, biz ise birbirimizi bir cümle ya da bir paragraf için parçalıyoruz"). Voltaire, *Traite sur la Tolerance* (1763)[29] adlı yapıtında, üzerinde görüş birliğine varılmış, yasal olarak garanti altına alınmış ifade özgürlüğünün uygarlaştırıcı etkilerini savunur. Çinli derebeyine ilişkin bir mesel anlatır orada: Adam bir gün sokakta üç Hıristiyan'ın yüksek sesle tartışmasından rahatsız olmuş. Biri Danimarkalı bir misyoner, öteki Hollandalı papaz, üçüncüsü ise bir Cizvit'miş. Çinli derebeyi kavga nedenlerini açıklamaya ça-

27. Jonathan Swift, *A Tale of a Tub* (Londra, 1704); Edmund Burke, "Protestant Dissenters" Relief Bill. Avam Kamarası'nda 7 Mart 1773'te yapılan konuşma, *The Speeches of the Right Honourable Edmund Burke*, cilt 1 (Londra, 1816), s. 157; Thomas Jefferson, "Notes on the State of Virginia, Query XVII", *The Complete Jefferson* (Freeport, NY, 1969), s. 675.

28. Norbert Elias, "Violence and Civilization: The State Monopoly of Physical Violence and its Infringement", John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives* (Londra ve New York, 1988), s. 177-98.

29. François Marie Arouet de Voltaire, *Traité sur la Tolérance* (Cenevre, 1763), bölüm 19.

ğırmış onları. Her biri kendi savını açıklarken ötekiler suratlarını buruşturup omuz silkiyorlarmış. Üçünü de başından defedip şu hükme varmış: "Eğer burada görüşlerinize hoşgörü gösterilmesini istiyorsanız, önce kendi aranızda birbirinize örnek olun." Bu öğüt pek işe yaramamış. Cizvit oradan ayrılırken kapıda bir Dominikan misyonerine rastlamış. İkisi oracıkta hakikat hakkında müthiş bir kavgaya tutuşmuşlar, yumruk yumruğa girmişler. Bunu duyan Çinli yetkili her ikisinin de hapse atılmasını emretmiş. Bir memur hapis cezasının uzunluğunu sorduğunda, "Aralarında anlaşıncaya kadar," cevabını almış. "Ama efendim," demiş memur, "o zaman ömür boyu hapisten çıkamazlar." Bunun üzerine yetkili biraz yumuşamış: "Öyleyse birbirlerini bağışlayıncaya kadar içeride kalsınlar." Memur çaresizlik içinde karşı çıkmış: "Asla yapmazlar. Onları çok iyi tanırım." Yetkili hemen cevabı patlatmış: "Öyle mi! O zaman sanki bağışlamış gibi *görününceye* kadar kalsınlar."

Yukarıda sayılan kazanımlara rağmen, tüm erkek ve kadın yurttaşların serbestçe satılan kitaplara, gazetelere, risalelere ulaşabilmesi talebi uygulamada gerçekleşmedi. Cobbett'in doğru olarak saptadığı gibi eksiksiz basın özgürlüğü çağrısı bir ütopya olarak kaldı: "İngiliz basını, eğer bir şeye yarıyorsa, aydınlatacak yerde halkı cahil tutuyor. Özgürlük kavramlarını yayacak yerde, insanların köleleştirilmesine nezaret ediyor; halkı koruyacağı yerde, halkı ezenlerin ya da ezmek isteyenlerin elindeki en etkili araçlardan biri oluyor."[30] Örneğin, Paine'in yargılanması sırasında, haberlerin ve kamudaki görüşlerin yayılması *The Times* ve *Morning Chronicle* gibi gazetelerin en başta gelen amacı değildi. Sayfaların çoğu, gazetelerin başlıca gelir kaynağı olan ilanlarla doluydu. Gazetelerin, kitapların ve risalelerin dağılımı çok sınırlı olduğu gibi engellerle kısıtlanmıştı. Gazeteler elle basıldıkları için baskı sayıları azdı (1814'te *The Times* buharlı baskı sistemine geçen ilk gazete olunca kadar). Postanedeki kırtasiyecilik ve dalaverecilik dağıtımı engelliyordu. Gazeteler ya çok pahalı olan mektup tarifesine uymak ya da postane yetkililerinden bedava gönderme izni almak zorundaydılar. Yolların bozukluğu dağıtımı daha da güçleştiriyordu

30. William Cobbett, *Cobbett's, Political Register* (Londra, 11 Nisan 1807), s. 3.

(Waterloo Savaşı'nın haberlerini on sekiz saatte getiren arabanın bir mucize yaratmış olduğu sonucuna varılmıştı; bu dönemde posta arabasının Londra'dan Leeds'e gitmesi otuz üç saat tutuyordu). Üstüne üstlük, kırsal ve kentsel çalışan sınıflar arasında okuryazarlık çok düşük, yoksulluk ise çok fazlaydı. İngiltere'de aslında okurların çoğunu öğrenimli burjuvazi, aristokrasi, devlet memurları ile okunacak şeyleri almaya gücü yeten ve bunu gerçekleştirecek isteğe, boş zamana ve fiziksel mekâna sahip zanaatkârlar oluşturuyordu.

Basın aynı zamanda ağır vergilere tabiydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar basılı malzemelerin maliyeti ağır pul vergileri nedeniyle aşırı derecede yüksekti. Bu vergilerin kökeni 1712'ye gidiyordu. Kraliçe Anne'in Muhafazakâr bakanları, gelirleri artırmak (ve muhalif basına bir darbe indirmek) için gazete, risale ve ilanlara ağır vergiler koymayı uygun görmüşlerdi. Sofu "Pazarları asla"cılar, yani pazar günleri balık ve süt satışı dışında her türlü ticarete karşı olan koyu Hıristiyanlar, pazar günleri okuma merakını toplum ahlakına yönelik büyüyen bir tehdit olarak kınadılar. Ticaret ve zanaat erbabını broşür yazarak ya da birahanelerde gazete okuyarak işlerini ihmal etmekle suçladılar. Bakandan gelen bir emirle matbaacılar, bazen hurufat ve kâğıtlarıyla birlikte yakalanıp gözaltına alınırdı. Gazete muhabirlerinin Parlamento'ya girmeleri kolay olmadı; 1875'e kadar bir anda salondan kapı dışarı edilmeleri işten değildi. Gazeteciler ve gazete satıcıları takip edilir, kimi zaman gözleri korkutularak boyun eğmeleri sağlanırdı. Okuma odalarının ruhsatı keyfi olarak iptal edilirdi. Sokaklarda şarkı söyleyerek gazete satan kadınlar sık sık toplanır, bazen yargıç kararıyla dilenci oldukları gerekçesiyle Bridewell'e atılırlardı. Çocuklar okumaktan aciz oldukları, ama mahkemenin sonradan isyankâr bulduğu gazeteleri sattıkları için hapse atılırlardı. Sömürgelerde (Raynal gibi yabancı gözlemcilerin belirttiği üzere) basın tarafından güvence altına alınan görüşler ya göz ardı edilir ya da acımasızca ezilirdi. Merkezde ise Muhafazakârlar ile Whig'lerin yönetici sınıfı, okuryazarlığın ve halk gazetelerinin yaygınlaşmasını panik içinde izliyordu. Lord North'a göre gazete lüks bir mal olduğu için karşılığı fazlasıyla ödenmeliydi. Lord Grenville'e göre basın Fransa'da ihtilalin

en güçlü nedeni olmuştu. Burke ve diğerleri için basın, ahlakı, dini, düzeni ve bizzat insan toplumunu bozmanın aracıydı. Windham, gazetelerin her yirmi dört saatte bir siyasal sisteme zehir zerk ettiğini vurguluyordu. Whig'lerin yemekli toplantılarında "basın özgürlüğü"ne kadeh kaldırmak pek modaydı. Ne var ki, 1782'de ve 1806'da iktidara bir kez daha geri geldiklerinde, Muhafazakâr Parti tarafından basına konmuş sınırlamaların hiçbirini kaldırmadılar: Ağır pul vergileri, kılıfına uydurulmuş devlet parasıyla basın desteğinin satın alınması gibi uygulamalarda hiçbir değişiklik olmadı. Özellikle Fransız İhtilali ve 1817'den sonra sanayi mahallelerinde devam eden karışıklıklar sırasında Southey gibi bazı sert politikacılar bile soğukkanlılıklarını kaybettiler. Özgür basına karşı özgür basının kendisini kullanma yolunu seçtiler. "Demokratik" yayınların satışını önlemek için dernekler kurdular. Daha bile öteye gittiler: "Aşağı" halk katmanlarını şikâyetlerinde isyankâr bir dil kullanmaya teşvik eden militanlarının kamçılanmasını, asılmasını, sömürgelere gönderilmesini ve diğer ağır cezalara çarptırılmasını açık açık savundular.

C. KLASİKLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Tarih, her durumda bir çağın başka bir çağda dikkate değer bulduğu şeylerin kaydıdır.

Jakob Burckhardt, 1957

Tek sorun "basın özgürlüğü" ütopyası ile, sınırlı dağıtım, baskı altında tutulan ve iyice yoz bir basın gerçeği arasındaki derin uçurum değildi. Basın özgürlüğünün ilk Avrupalı ve Amerikalı savunucuları bu ütopik vizyonun birçok kör noktalarla malul olduğunu da görememişlerdi. Klasik basın özgürlüğü kuramları tarafından öngörülemeyen daha sonraki gelişmeleri –yirminci yüzyıl– bu denemenin sonlarına bırakabiliriz. Şimdi klasik kuramların *iç* sorunlarına dikkatle bakalım. Bunu yapmak, yirminci yüzyılın sonların-

daki gelişmelere anlam verebilecek yenilenmiş bir iletişim özgürlüğü kuramı geliştirme projemizde bize yardımcı olabilir. En azından, klasik kuramları *yeniden düşünmek* modern çağın başlarındaki kamusal alana bir çeşit nostaljiyle bakan yerleşmiş yorum –Jürgen Habermas'ın *Strukturwandel der Öffentlichkeit*'ı– hakkında bazı kuşkular uyanmasını sağlayabilir.[31]

İlkin, özgür basının savunucuları basının kendi kendini sansür etmesi olayını hesaba katmadılar; çünkü fikirlerini topluluk önünde ifade etme yeteneğine "doğal olarak" sahip olan kişilerin karşısındaki başlıca "dış" tehdidin siyasal iktidardan geleceğini varsaydılar. Matbaa makinesi –Marshall McLuhan'ın *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (1962) adlı kitabında hatırlattığı gibi– kitlesel üretimin ilk örneğiydi. Yeniden kullanılabilen ve yerinden çıkarılabilen harflerle donatılmış basımevlerinde imal edilen ucuza mal olmuş ve çok sayıda basılı malzeme yayıncılık dünyasında devrim yarattı. Yazmanların elle yazabileceklerinden çok daha üstün nitelikte, birbirinin tıpkısı olan metinler sel gibi akmaya başladı. Ne var ki, bu dönemde sansür basımevlerinin baş belasıydı. Yayım öncesi denetim yaygındı. Böylece yazıların içeriği denetlenebiliyordu. Yetkililerle işbirliği yapan yayımcılara tekel

31. Habermas'ın "burjuva kamusal alanı"nın hem geri kazanılıp hem de aşılması yolundaki ilginç çağrısı hasımlarınca bol bol eleştirilmiştir. Bu eleştiriler bir ölçüde haklıdır, çünkü *Strukturwandel der Öffentlichkeit*'ın bu yol açıcı analizinde medya ve kamusal yaşam konusunda alternatif bir model geliştirilmemişti. Bu güçlüğün üzerine diğer üç zayıflık da tuz biber ekmişti. Birincisi, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* yalnızca tek çeşit kamusal yaşam üzerinde yoğunlaşmıştı (Avrupa orta sınıfınınki). Bu durum öteki orta sınıfsal biçimleri, "burjuva kamusal alanı"nın daha bastırılmış ve daha az önemli değişkenleri haline soktu. İkincisi, Habermas'ın savı kamusal yaşamı ilk savunucularının kendileriyle ilgili imgesine sıkı sıkıya bağlı kaldığından, iç türdeşliğini ve tutarlılığını abartmıştı. Üçüncüsü, Habermas'ın kamusal alanın "yeniden-feodalleşmesi"yle ilgili görüşleri Adorno'nun kitle kültürü endüstrilerine ilişkin karamsar tezlerinden çok şeyler almıştı. Tüm bunların sonucunda, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* yirminci yüzyılda kamusal yaşamı canlı tutmak için mücadele edenlerin yeni medya gelişmelerinden nasıl yararlanabileceklerini gösteremedi. Tüm bu zaaflar Habermas'ın savında belirgin bir ikilem yarattı. Bir yandan "burjuva kamusal alanı"nın özlemi çekilirken, öte yandan sivil toplum ve devlet içinde yeni kamusal yaşam biçimleri oluşturabilme olasılığı üzerinde derin bir karamsarlık göze çarpıyordu. Bu konular *Public Life and Late Capitalism*'in 2. ve 7. bölümlerinde ele alınmış olup Habermas tarafından şurada tartışılmıştır: "Vorwart zur Neuaflage 1990", *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (Frankfurt am Main, 1990), s. 11-50.

avantajları tanınıyordu. Yayımdan sonra da yazarlar, yayımcılar ve kitapçılar "kitap polisi"[32] ile ve onun buyurma, gözetleme, rahatsız etme aygıtıyla sürekli olarak boğuşmak zorundaydılar.

Bu türden baskılar nedeniyle "basın özgürlüğü" savunucularının sansür sorununa negatif özgürlük paradigmasıyla bakmaları anlaşılabilir bir tutumdur. "Söz ve basın özgürlüğü" (Amerikan Anayasası'nın Birinci Değişiklik Maddesi'ndeki tanınmış ifadeyle) *negatif özgürlük* anlamına geliyordu; yani, bu özgürlük bireylerin ya da bireylerden oluşan grupların önceden bir dış engelleme olmaksızın düşüncelerini dile getirme özgürlüğüydü ve yalnızca bu özgürlüğü tüm diğer bireylere garanti eden ve hükümet tarafından yaptırımlarıyla uygulanan yasalara tabiydi. "Basın özgürlüğü" bireyin siyasal iktidara karşı yürüttüğü yiğitçe, kahramanca bir savaş olarak görülüyordu. Bu kahramanca savaşta iletişim medyası, içlerinden dünya hakkındaki bilgilerin geçtiği edilgen ve tarafsız iletkenler olarak algılanıyordu. Bu "bilgi akışı" paradigması, iletişim medyasının, mekân ve zaman içinde yer alan bireylerin kanı ve düşüncelerı alımlayışlarını önceden nasıl yapılaştırdıklarını ya da çarpıtıp nesnellikten uzaklaştırdıklarını göstermeyi başaramadı.[33] Belirlenebilecek bir anlam taşıyan olgular ve gerçekler dünyası ile bu olgulara (potansiyel olarak) rasyonel bir biçimde tepki gösterebilecek bireylerin varlığını otomatik olarak kabul etmekle yanılgıya düşüyordu. "Bilgi"nin kendisinin simgesel olarak yapılandığını, "kod"larının birey yurttaşlar tarafından sürekli olarak yorumlandığını ve bu yurttaşların da aynı kodlar tarafından biçimlendiğini kavrayamıyordu. Modern çağın başlangıcındaki basın özgürlüğü kuramları, modern iletişim medyasının olayları hikâye etmede kullandığı çeşitli ve karmaşık yolları betimleyecek bir dilden yoksundu. Bu hikâye etme tarzları daha önce bilinenler, kurumsal rutinler ve teknik hileler tarafından yönlendiriliyordu. Enformasyon üretme, gönderme ve alma aslında çok karmaşık bir süreç iken, onlar

32. H. J. Martin, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle,* 1598-1701 (Paris, 1909), cilt 1, s. 442-3, 462-6; Daniel Roche, "Censorship and the Publishing Industry", Robert Darnton ve Daniel Roche (ed.ler), *Revolution in Print. The Press in France* 1775-1800 (Berkeley, Cal., 1989), s. 3-26.

33.Harold A. Innis, *The Bias of Communication* (Toronto, 1951) ve "Paper and the Printing Press" makalesi, *Empire and Communications* (Toronto ve Buffalo, 1972), s. 141-70.

olayı çok daha basit düzeyde ele alıyor; iletişimin, kendileri de iletişim medyası tarafından oluşturulmuş bağlamlarda hareket eden yorumcu bireylerce sürdürülüp üretildiğini göremiyorlardı. Bir başka deyişle, özgür basının o dönemdeki savunucuları, bireylerin her şeyi bilen özneler değil "konumlandırılmış yorumcular" olduklarını anlayamamışlardı. Bu yorumcular her yerde ve her zaman medya yapıları gibi iletişim pratikleri tarafından biçimlendirilirler; gündemleri belirleyen, olası anlamların dış çizgilerini çizen ve böylece bireylerin günlük yaşamlarında düşündüklerini, tartıştıklarını ve yaptıklarını yönlendiren bunlardır.

"Bireyler" ile iletişim medyası arasındaki kendisini durmadan tekrar eden ilişkinin yanlış anlaşılması, başlangıçtaki "basın özgürlüğü" paradigmasının bireylerin "gönüllü olarak" kendilerini ifade etmekten kaçınmaları ya da ifadelerini sınırlamalarına yol açan (yarı bilinçli) mekanizmalara ilişkin açık seçik bir kavrayıştan niçin yoksun olduğunu açıklar. Yirminci yüzyılda totalitarizmden elde edilen deneyim kendi kendini sansür sorununun boyutlarını gözler önüne sermiştir; üstelik bu, totaliter rejimlerle sınırlı değildir. Meğer sansür ille her şeyi gören o gizli güç ya da tebaasının başına heyula gibi dikilmiş uzaktaki buyurgan değilmiş... Meğer bu yalnızca modern despotizm altında yaşayanların ve sabahın erken saatlerinde kapılarının çalınmasının anlamını bilenlerin, Kafka'nın *Dava*'sının girişinde hikâye edildiği türden bir deneyimden ibaret değilmiş. Sansür çok farklı bir kılığa da bürünebilir. İçimizde yankılanabilir, benliğimize yerleşebilir, peşimizdeki casus, sakın fazla ileri gitme diyen özel kâtibemiz olabilir. İçimizdeki sansürcü durmadan pabucun pahalı olduğunu hatırlatır bize: Şöhretimiz, ailemiz, mesleğimiz, işimiz, şirketimizin yasal durumu tehlikededir. Çenemizi kapamamıza, titrememize, hafifçe gülümseyerek bir kez daha düşünmemize neden olabilir. Egemen görüşleri can simidi yapar, "gramofon beyin"li (Orwell) olmaya teşvik eder. Çocuklarımıza ve dostlarımıza kadar uzanır bu sansürcünün eli, onlara gerçek düşüncelerini söylememeyi öğretir. İki büklüm duruşumuzda, dikkatli ve saygılı giyimimizde, ama her şeyden önce entelektüel korkaklığımızda, sade suya tirit mizahımızda, tembel hayalgücümüzde ve köşesiz sözcüklerle sarmalanmış müraice görüş-

lerimizde yaşar o.[34]

Modern çağın başlarında özgürlük ile medya arasındaki ilişkiyle ilgili bu görüşün bir kusuru da saklı bir "klasik" önyargıdan da mustarip olmasıydı. Eski Yunan *polis*'lerindeki yüz yüze iletişim modelinden yola çıkarak sonuçlara gidiyordu. Karmaşık modern toplumlarda tüm yurttaşların kamusal yaşama eşit koşullar altında girebileceğini varsayıyordu. Yani düşüncelerini açıklama ve yayımlama özgürlüğünün onları, herkesi ilgilendiren konuları barış içinde tartışabilen birleşmiş bir halk topluluğu haline getireceğini varsayıyordu.[35] Fransız monarşisinin mali durumunu ilk kez gözler önüne seren *Compte rendu au roi* (1781) adlı eseriyle büyük ilgi uyandıran Jacques Necker, *opinion publique*'i (kamuoyu) en yüksek yargı makamına benzetiyor ve bu makamın konuşan ve dinleyen kamunun tomurcuk halindeki görüşlerini süzüp damıtarak yönetenleri yargıladığını, barış ve açıklık içinde davranmaya zorladığını belirtiyordu. Paine'in basın özgürlüğü ile basının ahlak dışı amaçlar için kullanımı arasındaki temel farka ilişkin savı da aynı klasik varsayıma dayanıyordu. Paine'e göre, basına hükümet tarafından hiçbir sansür uygulanmamalıydı; öte yandan, ahlaksızlık konusunun tanımı da hükümetin sansürcülerince değil, "genel toplum" tarafından yapılmalıydı. Kant'ın ünlü denemesi *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (1783) bu akımın iyi bir örneğidir. Kant burada "insanın aklını kamunun önünde kullanması her zaman özgür olmalıdır, çünkü insanlığı ancak o aydınlatabilir," dedikten sonra ekler: "İnsanın aklını kamunun önünde kullanması demek, kişinin onu bir uzman olarak *tüm okurlar topluluğu* önünde kullanmasıdır."[36]

İletişim medyasının *polis*'lerdeki yakınlığı ve doğrudan teması

34. Kendi kendine sansür konusunun tartışıldığı bazı kaynaklar: George Orwell, "The Freedom of the Press" *Times Literary Supplement*, 3680 (15 Eylül 1972), s. 1037-9; György Konrad, "Censorship in Retreat", *Index on Censorship*, 2 (1983), s.10-15; ve Miklós Haraszti, *The Velvet Prison. Artists Under State Socialism* (Londra, 1988).

35.Bkz. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit.*

36. Jacques Necker, *Oeuvres complétes*, ed. A. L. de Staël-Holstein (Paris, 1820-1), cilt 4, s. 47, 50-1; Tom Paine, "Liberty of the Press", *The Life and Works of Thomas Paine*, ed. William M. Van der Weyde (New Rochelle, 1925), cilt X, s. 287-90; ve Immanuel Kant, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?" *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Darmstadt, 1975), s. 55.

yeniden yaratacağı yolundaki bu erken modern varsayım, iletişim özgürlüğünün yayılmış ve karmaşık bir sivil toplumdaki yurttaşlar arasında nasıl kurumlaşacağı sorununu ihmal etmişti. "Basın özgürlüğü" savunucuları normal olarak özgür basının kendisinin ulusal bünyede açtığı yaraları gene kendisinin iyileştirebileceğini varsayıyorlardı. Özgür basını kabul etmek demek, bölünmelerin, hizipleşmelerin, tutkuların ve çatışmaların toplum önünde dile getirilmesi ve kabul edilmesi demekti. Ama bu bölünmeler, artık her nasılsa, özgür basın tarafından oluşturulan rasyonel ve barışçıl konsensüs tarafından kapatılacaktı. Peuchet'nin on sekizinci yüzyılda kamuoyunun özgür basın aracılığı ile oluşumuna ilişkin düşünceleri aktarırken açıkladığı gibi, basın özgürlüğü adeta siyasetsiz bir siyasetin varlığını mümkün kılacaktı: "Onun sayesinde yararlı ve hayırlı ilkelerin etki alanı genişledi, nice suiistimallerin önüne geçildi, her türlü baskı ve hoşgörüsüzlük sistemine karşı amansız bir savaş açıldı ve nihayet, basın özgürlüğü düzenin en büyük desteği, polisin ve terbiyenin rehberi ve koruyucusu haline geldi."[37] Bu türden beklentiler farklı okuryazarlık ve servet düzeylerinde bulunan büyük okur kitlelerine kitap, dergi, gazete ve başka türden yayınları üretip dağıtmanın pratik güçlüklerini göz ardı ediyordu. Dahası, zaman ve coğrafya nedeniyle tüm yurttaşların görüşlerini aynı anda iletmesinin ve aynı "enformasyon" kaynaklarına erişmesinin olanaksızlığını fark etmiyordu. Bir başka deyişle, iletişim araçlarına erişimdeki *farklılaşmanın* modern sivil toplumların gerekli bir koşulu olduğunu anlamamıştı. Yurttaşların bir yere toplandığı, karşılıklı konuştuğu, sırayla yönetip yönetildiği Yunan *polisi*'nin türdeş siyasal topluluğu modern dünyada mümkün değildir. Bunun istisnasına ancak küçük topluluklarda ya da devrimci durumların anlık doruk noktalarında rastlanabilir.[38]

O dönemde basın özgürlüğünü savunanların çoğu, yurttaşların toplumsal ve siyasal hayatta sürekli girişimde bulunma yetenekle-

37. Jacques Peuchet, "Discours préliminaire", *Encylopédie méthodique: Jurisprudence* (Paris, 1789), cilt. 9, s. ix.

38. Benim *Democracy and Civil Society* (Londra ve New York, 1988), adlı denememin temalarından birisi budur.

rini kullanabildikleri ölçüde özgür olduklarını doğru olarak anlamışlardı. Bu girişme yeteneğinin iletişim araçlarına kısıtlamasız erişimi gerekli kıldığını da biliyorlardı. James Madison'un kaleme aldığı özgün şekliyle Amerikan Anayasası'nın Birinci Değişiklik Maddesi bu durumu vurguluyordu: "Halk, düşüncelerini konuşma, yazma ya da yayımlama hakkından yoksun bırakılamaz, bu hak kısıtlanamaz; özgürlüğün en büyük siperlerinden biri olan basın özgürlüğüne dokunulamaz."[39] Basın özgürlüğünü savunan bu türden görüşler, o zamanki (ve şimdiki ve yarınki) modern ve karmaşık toplumlarda yaşanan hayatla ilgili bazı temel konuları göz ardı ediyordu. Nedense, tüm yurttaşların konuşup yazarak aynı anda iletişimde bulunmasının olanaksızlığını unutuyorlardı (böyle bir şeyin üstesinden gelme girişimleri hakkında keyifli bir komedi yazılabilir); en azından teknolojik ve coğrafi nedenlerle tüm yurttaşlar birbirleriyle iletişimde bulunmak üzere aynı zamanda aynı yerde olamazlardı; büyük önemine rağmen iletişim özgürlüğü *çeşitli* özgürlüklerden yalnızca biriydi ve bu özgürlüklerin anlamı farklı yurttaş gruplarına göre değişken olabileceği gibi sürekli bir değişim içinde de olabilirdi. Modern zamanlarda yurttaşlar enerjilerini farklı biçimlerde ve değişik hayat alanlarında yoğunlaştırıyorlar. Zaman zaman da kurumsal özgürlük konumlarını da değiştirmeyi tercih ediyorlar. Tüm bu nedenlerle, basit "basın özgürlüğü" kavramlarının terk edilip onların yerine daha karmaşık ve farklılaşmış bir kavram olarak iletişim özgürlüğünün konulması gerekebilir. İletişim özgürlüğünün en üst düzeye çıkması seçeneklerin artmasını gerektirir, bu da hem farklı yurttaş gruplarının istedikleri zaman iletişim için *kullanabilecekleri* iletişim araçlarının çoğalmasını hem de bazı yurttaşların ifade özgürlüğünün bazı durumlarda başka bazı yurttaşların ifade özgürlüğü ile *çeliştiğinin* kabul edilmesini zorunlu kılar.

Bu karmaşıklığın güçlüklerini kavramayı başaramayan "basın özgürlüğü kuramı" geniş ölçekli toplumlarda, iletişim alanındaki *temsilci* mekanizmaların bir yana bırakılamayacağı, kimilerinin, geçici bir süre için de olsa kaçınılmaz olarak başkaları adına ileti-

39 "Letter to Edmund Randolph (31 Mayıs 1789)" *The Writings of James Madison*, Galliard Hunt (ed.) cilt 5 (New York, 1904, s. 377).

şimde bulunacağı yolundaki anahtar noktayı da belirsiz bırakmıştır. Guizot, "Bilgilendirme toplumla hükümeti arasındaki başlıca bağı oluşturur,"[40] derken medyanın bir çeşit aktarma kayışından ibaret olmadığını göremiyor, onun toplumsal ve siyasal iktidar alanlarından dışarıya enformasyon taşıyan masum kanallardan farkını anlayamıyordu. Özgür basın ile temsili hükümet mekanizmaları arasında benzerlikler aramak daha doğru olurdu. D'Holbach Baronu Paul-Henry-Tiry *Encyclopédie* (1751-72) adlı eserinde şöyle yazmıştı: "Bir ulusun temsilcileri toplum adına konuşmak, sınırlı bir hükümette toplumun çıkarlarını savunmak için seçilmiş yurttaşlardır." Modern basın da başlangıçta (seçilmiş olmamakla birlikte) buna benzer bir işlev görüyordu. Düşünceleri dile getirmenin ve böylece temsil etmenin bir yoluydu basın: Daha önce bulunmayan kanı ve düşünceleri dolaylı olarak, yani basın aracılığı ile var kılmanın yoluydu.

İşte tam bu nedenle, yani bir aracı olarak hizmet verdiği için basın, sürekli olarak sorumsuz ve sorumluluksuz iletişimin yaratacağı tehlikelerle karşı karşıyaydı. D'Holbach'ın bu konuda söyledikleri okunmaya değer: "Deneyim gösteriyor ki, en fazla özgürlüğe sahip olmakla övünen ülkelerde halkı temsil etmekle görevlendirilenler, halkın çıkarlarına sık sık ihanet ediyor ve seçmenlerini onları yolmak isteyenlerin eline teslim ediyorlar. Ulus, bu türden vekillere güvenmemekte ve erklerini sınırlamakta haklıdır." Basın özgürlüğünün o dönemdeki savunucuları bu düşünceyi kendilerine de uygulamaya pek yanaşmadılar. Sivil toplumda kök salmış özgür bir basının da yurttaşları sürekli olarak yanlış temsil edebileceği olasılığını göz ardı ettiler. Ve temsilin anlamına ilişkin en temel tartışmayı gündeme getirmediler: Temsilciler, seçmenlerinin istediklerini mi söyleyip yapmalıdır? Temsilciler, yurttaşlar nasıl davranacak idiyse aynen öyle mi davranmalıdır? Yoksa temsilciler, seçmenleri için en iyi olacağını düşündükleri biçimde mi konuşup davranmalıdır? Temsilciler, temsil ettiklerinin düşüncelerini yorumladıkları, değerlendirdikleri ve kendi yurttaşlarından bağımsız hareket ettikleri oranda mı gerçek temsilci haline gelirler?

"Medya temsilcilerinin" hizmet ettikleri okuyucu ya da dinleyi-

40. M. Guizot, *History of the Origin of Representative Government in Europe* (Londra, 1861), s. 80.

ci topluluklarına karşı nasıl sorumlu kılınacağı sorununa basın özgürlüğünü savunanların yazılarında hemen hiç değinilmedi. Bunun temel nedeni, "basın özgürlüğü"nü savunanların çoğunun yüz yüze iletişim olanaklarına ilişkin klasik inançlarını pazara dayanan medya modeline aşılamalarıydı. Özgür basın ideali, küçük işletmelerin ve merkezileşmemiş pazar rekabetinin siyasal despotizmin panzehiri olduğu inancının yaygın olduğu bir dönemde uç vermişti. Pazarda rekabet inancının basın özgürlüğü konusunda cumhuriyetçilerin savını etkilemiş olması şaşırtıcı değildir. İletişim araçlarının özel mülkiyeti –fikirlerin meta üretimi ve değişimi süreci içinde üretilip dağıtımı– iletişim özgürlüğünün en önemli öğelerinden birisi sayılıyordu. Pazara ise, fikirlerin özgürce dolaşımını mümkün kılan, görünmeyen, önyargısız ve hassas bir ortam gözüyle bakılıyordu. Gizliliğin, entrikanın ve küstahlığın egemen olduğu despotik dünyada bir dürüstlük, hakikat ve namus kalesiydi sanki pazar.

Özel mülkiyet ile ifade özgürlüğü arasındaki yakın ilinti bazen açıkça vurgulanıyordu. John Trenchard ile Thomas Gordon tarafından yazılan *Of Freedom of Speech* (Söz Özgürlüğü Üzerine, 1720) adlı ünlü ve etkili risalede bunun bir örneğini buluruz: "Düşünce özgürlüğü olmadan, bilgelik diye bir şey olamaz; tıpkı konuşma özgürlüğü olmadan kamusal özgürlük olamayacağı gibi; bu hak, başkasının hakkını çiğnememek ya da engellememek koşuluyla, herkese aittir; bu hakkın üzerinde bundan başka bir sınırlama ve denetim olmamalıdır. Bu kutsal ayrıcalık özgür yönetim için o kadar gereklidir ki, mülkiyetin güvenliği ve konuşma özgürlüğü ondan hiçbir zaman ayrılamaz; zavallı bir ülkede insan kendi dilinin sahibi değilse başka hiçbir şeyin gerçekten sahibi olamaz."[41] Belli ki bu görüş, pazar rekabetinin kamu iletişim araçlarına tüm yurttaşların erişimini sağlama yeteneği konusunda fazla iyimserdi. İletişim pazarlarının basın özgürlüğünü birçok bakımdan nasıl *sınırlayabileceğ*ini anlayamıyordu. Pazarın içindeki yatırımcılar ve mal sahiplerinin özgür seçimleri ile enformasyon alıp gönderen yurttaşların seçim özgürlüğü arasındaki gerilimi incelemeyi ihmal ediyordu. Bir başka deyişle, etken ve kamu yararı gözeten yurttaşlık gele-

41. *Cato's Letters, or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other important Subjects*, üçüncü düzeltilmiş basım (Londra, 1733), cilt 1, s. 96.

nekleri gerektiren özgür bir basının devletçe güvence altına alınmış, bireylerin kendilerini özel benlikler ve rekabette başkalarını geride bırakmaya çabalayan mal sahipleri olarak algılamalarını teşvik eden pazar rekabeti üzerine kurulmasının zorluğunu göremiyordu.

On sekizinci yüzyılda işte bu gerginlik su yüzüne çıktı. Pazar rekabeti ilk büyük gazete patronlarını yarattı; Charles-Joseph Panckoucke gibileri, gerçekten modern kitaplar, dergiler ve gazeteler çıkararak fikir ve düşünce pazarını tekelleri altına almaya çabaladılar.[42] Gilles Feyel ve René Moulinas'ın yakın tarihlerde yayımlanan araştırmalarının gösterdiği gibi, yayımcılık endüstrisinin bazı bölümleri karmaşık bir acenteleşme ve mülkiyet yoğunlaşması sürecine eklemlendi.[43] Yayımcılık onur kurallarına göre oynanan bir beyzâde oyunu değildi. Yayımcılık ticaretinin kimi bölümleri daha çok *eşkıyalığı* andırıyordu; pazarda riski göze alıp başarılı olarak kazanılacak para ve kudret uğruna diş dişe tırnak tırnağa savaşılan bir "ganimet kapitalizmi" idi söz konusu olan. Yayımcılar bazen korsanların, casusların ve gözünü hırs bürümüş rakiplerin ablukası altına giriyorlardı. Kamusal tartışmaları ve siyasi konuları ticari nedenlerle kısıtlıyorlardı. Örneğin, Amerikan kolonilerindeki gazeteler, devrimden on yıl öncesine kadar tartışmalı konulardan fellik fellik kaçtılar. Ancak devrimle birlikte, kendi isteklerinin ve ticari çıkarlarının hilafına da olsa, kralcı ya da yurtsever kamplar arasında kendilerine bir yer seçmek zorunda kaldılar.[44] İşlerini sürdürebilmek için bazen toplu-ma ne yutturabilirlerse onu satmak, gerektiğinde rüşvete, yalan reklamlara ve sahte basımlara başvurmak zorunda kaldılar. Eski metinleri çok sayıda basıp daha ucuza satarak ya da sansasyonel

42. Suzanne Tucoo-Chala, *Charles-Joseph Panckoucke et la librairie française* (Paris, 1977).

43. Fransa'nın ilk resmen izin verilmiş siyasal gazetesi olan *Gazette de France*'ın analizi için Gilles Feyel, *La "Gazette" en province à travers ses réimpression*, 1631-1752 (Amsterdam ve Maarssen, 1982); Fransız hükümetinin basımevleri ve sansürle ilgili kurallarının etkisine girmediği için sahte ve gizli eserlerin ihraç merkezi haline gelen Papalığa ait Avignon bölgesinde yayımcılık ve kitapçılık üzerindeki pazar baskıları René Moulinas, *L'Imprimerie, la librairie, et la presse à Avignon au XVIIIe siècle* (Grenoble, 1974)'te inceleniyor.

44. Michael Schudson, "Was There Ever a Public Sphere? If So, When? Reflections on the American Case", basılmamış yazı, Department of Communication, University of California, San Diego, Aralık, 1989.

yeni ürünler sunarak pazarı ele geçirmeye çalıştılar. Çoğu kez bazı projelere dokunmalarıyla bırakmaları bir oldu. Bazen, vahşice rekabet yüzünden iflasa sürüklendiler.

Son bir sorun: Devlet sansürünü eleştirenler tarafından "basın özgürlüğü" idealini savunma ve geliştirmede kullanılan terimler dağınık ve hatta felsefi anlamda bile kendi içinde çelişkili olarak kaldı. Gördüğümüz gibi, devletin basına müdahalesi konusu bir dizi inceden inceye işlenmiş felsefi savla defediliyordu. Basın özgürlüğünü haklı göstermek için öne sürülen bu görüşler arasında elbette ortak anlaşma noktaları var. Hepsi, gizli ve her şeye burnunu sokan devlet erkini eleştiriyor. Hepsi sivil toplumdan yana; onu, birbirleriyle etkileşim içindeki bireyler arasında üretilen ve dolaşan enformasyonun ait olduğu yer olarak görüyor. Hepsi pazara güveniyor. Hepsi umutlarını, akılcı iletişim potansiyeli yalnızca dış engellerce sekteye uğratılan bireye bağlıyor.

Üzerinde görüş birliği bulunan bu noktalar, başka türlü anlaşmaları pek beklenmeyecek yurttaşları birbirine bağlamakta etkili oldu. "Basın özgürlüğü", despotizme karşı çıkanlar arasında patlayıcı bir slogan halini aldı. Gene de, basın özgürlüğünü haklı göstermek için öne sürülen çeşitli görüşlerin felsefi anlamda birbirleriyle çelişkili oldukları kolayca görülebilir. Devlet sansürünün Tanrı vergisi akıl adına eleştirisi özgür basın aracılığı ile mutluluğun en fazlaya çıkarılması yolundaki faydacı görüşle pek uyuşmaz; bu savlar da, basın özgürlüğünün bir "doğal hak" olduğu yolundaki görüşle ya da Hakikat'e bilgili yurttaşlar arasında sınırlamasız tartışma yoluyla varılabileceğini savunan tümüyle laik ve faydacılıksonrası fikirle kolayca bağdaşamaz.

Bu türden savların belirgin felsefi uyumsuzlukları, basın özgürlüğünün ilk modern savunucularının kendi durumlarını net olarak anlamakta zorluk çektiklerini gösterir. Bu kafa karışıklığı, basın özgürlüğü konusundaki savunularının bünyesindeki bir iç çelişkiyle daha da ağırlaşır: Her kuramın destekçileri düşüncelerin hiçbir sınırlama olmaksızın çarpışmasını savunurlarken, kendi bakış açılarını (Tanrı iradesi, insan hakları, mutluluğun en fazlaya çıkarılması, Hakikat) her bakımdan eksiksiz olarak sunuyorlardı. İletişim özgürlüğü mutlak bir ilkeye göre, hatta bazen de basın özgürlüğünün

toplumsal ve siyasal yaşamın temel kurucu İlk İlke'si olmasının sadece ve sadece bir tek doğru nedeni bulunduğu yolundaki eski önyargıya geri dönerek haklı kılınıyordu. Bir örnek vermek gerekirse, doğal haklar savı yalnızca Aydınlanma akılcılığının değil, Yunan metafiziğinin ve Hıristiyan teolojisinin ortak oldukları benlik imgesine dayanıyordu: Kendisini, asal olmayan ve koşullara bağlı güçler, olaylar, şeylerle sarılı bulan, her şeyin anlamını ve önemini bizzat kendisi tanımlayan *ahistorik* bir benlik.

İşin can alıcı noktası, basın özgürlüğünü savunan bu kuramların felsefi anlamda yeterince çoğulcu olmamalarıdır. Bunlar hoşgörüsüzlük konusundaki şüphelerini kendilerine çevirmekte yetersiz kaldılar. Dünyanın tanrısal yaratım eseri olduğu yolundaki fikrin yarı-laik bir versiyonuna tutsak düşerek, onun eninde sonunda betimlenebilecek, bilinebilecek, anlaşılabilecek ve yeniden biçim verilebilecek bir öz doğası olduğuna inanıyorlardı. Özgür bir basının akılcı bilginin yayılması için bir araç olduğu varsayılıyordu. Çağdaş kurumlara uygulandığında, bu bilgi her yerdeki akıldışılığı gözler önüne serip dağıtacaktı. Günlük dünyanın –köprülerin, makinelerin, ticaretin ve devlet anayasalarının– deneyimlerden türetilmiş akılcı ilkelere göre (Tanrı, doğal haklar, mutluluk, Hakikat) düzenlenmesine yardımcı olacaktı. Basın özgürlüğünün savunucuları bu varsayımla yelkenlerini doldurmuş, kendilerini akılcı konsensüsün aracıları olarak görüyorlardı. Geniş tanımıyla aydınlara insan akıldışılığını yok edebilecek yasa koyucuları gözüyle bakıyor, onların kuşkuları dağıtmak ve kırık dökük görüşleri birleştirmekteki becerilerine güveniyorlardı.[45] "Basın özgürlüğü"nün derdi "bölünmezlik fetişi" idi (François Furet). O, her şeyi bilenlerin hiçbir şey bilmeyenlere karşı mücadelelerinde kullanacakları bir silahtı. Basın özgürlüğü savunucuları böylece kendi kurdukları kapana tutulmuş oldular. Her şeyin tartışılması mübahtı, bir şey hariç: Kendi dünya görüşleri. Tüm ideologlar gibi, tüm dünya için geçerli olmayı hak etmiş evrensel bir dil olduklarını varsayarak kendilerini eleştirilere karşı korumaya çalıştılar. Kendilerinin her şeyi bilebileceklerini, muhaliflerinin görüşlerini çürütebileceklerini ve tüm gö-

45. Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters. On Modernity, Postmodernity and Intellectuals* (Cambridge, 1987).

rüş ayrılıklarını giderebileceklerini sanıyorlardı. Basın özgürlüğünün başlangıçtaki savunusunun en can alıcı noktasındaki bu felsefi çelişki, günümüzde bazı temel soruları gündeme getiriyor: Basın özgürlüğü ilkesi modern çağın başlangıcında onu savunan yazarların öne sürdükleri çelişkili felsefi görüşlerin çöküşünden sonra da ayakta durabilir mi ya da durmalı mı? Bu ilke, tutarsızlıkları giderilerek kurtarılabilir ya da yeniden inşa edilebilir mi? Yoksa basın özgürlüğü ilkesi yalnızca, onun Euro-Amerikan uygarlığının *–bizim–* bir ilkesi olduğunu ve bu nedenle *öteki* uygarlıkların üzerine empoze etmememiz gerektiğini kabul etmekle mi kurtulabilir?

II
Deregülasyon

Günümüzde özgürlüğe yönelik en büyük tehlike ...yalnızca kamu yararına olarak gördükleri şeylerle uğraşan iş bitirici uzman kamu yöneticilerinden gelmektedir.

Friedrich Hayek, 1960

Konuya eleştirel gözlerle bakan biri sorabilir: "Mademki 'basın özgürlüğü' hakkındaki modern ideal daha en başından bu kadar kusurluydu, onu doğumundan üç yüzyıl sonra niçin zahmet edip tartışalım? Devri geçmiş kusurlu bir ütopyaya niçin kafa yoralım? Bu klasik ütopyayı niçin zihinsel bir bahar temizliğinden geçirerek çözümlemek için parçalarına ayırıp daha akla yatkın ve çekici bir biçimde yeniden toparlamaya çalışalım?"

Bu deneme işte bu çetin sorulara cevap vermeye çalışıyor. "Basın özgürlüğü" hakkındaki eski söylemin güçlü ve zayıf yanlarının değerlendirilmesinin günümüzde önemli olduğunu savunuyor. "Basın özgürlüğü"nün ilk dönemlerine ilişkin sert çekişme ve tartışmaları ortaya çıkarıp yeniden yorumlama girişiminin geçmişin

bulutları arasında dolaşmaya benzemediğini öne sürüyor. Niçin mi? Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Polonya, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde garip bir şey oluyor da ondan. Özel pazar rekabeti anlayışıyla yoğurulmuş olan eski "basın özgürlüğü" dili, kitlesel medyanın gelecekteki biçimine ilişkin büyük tartışmanın tam ortasında yeniden sahneye fırlıyor. Bu dil, medyanın işleyiş süreciyle ilgili egemen (devlet-merkezci) görüşü bunalıma sokmuş durumda. Sanki tarih tekerrür ediyor. "Basın özgürlüğü"nün o dönemden kalma ölü kahramanları birer birer diriltiliyorlar. Yazılı basın ve özellikle radyo-televizyon yayımcılığı konularındaki tartışmalarda modası geçmiş kavramlarla gittikçe daha fazla karşılaşıyoruz: Devlet sansürü, bireysel seçim, yasal düzenlemenin kaldırılması ("deregülasyon") pazar rekabeti ve "yasa kuralları ile sayıca azlık yerine, özgürlük ile seçim tarafından" (Rupert Murdoch) belirlenen bir iletişim çağının doğuşu gibi...

Burada Murdoch'tan söz edilmesinin nedeni şu: Onun devlet denetimi altındaki medya kavramına karşı açtığı şiddetli savaş eski "basın özg rlüğü" dilinin olağanüstü bir biçimde yeniden canlanışını çok iyi temsil ediyor.[46] Murdoch pazar rekabetinin basın ve yayın özgürlüğünün kilit koşulu olduğunda ısrar ediyor; bu özgürlüğü dc devlet müdahalesinden özgürlük olarak, bireylerin düşüncelerini dış kısıtlamalar olmaksızın iletebilme hakları olarak anlıyor. Medyanın pazarca yönlendirilmesi rekabeti güvenceye alıyor. Rekabet, tüketici bireylerin neyi satın alacaklarını kararlaştırmalarını mümkün kılıyor. Fiyatların düşük ve kalitenin yüksek kalmasını sağlıyor; pazara mal arz edenleri rizikoya girmeye ve sürekli olarak kendilerini yenilemeye zorluyor; böyle yapmasalar işlerini, daha iyi, geliştirilmiş ürünler sunan rakiplerine kaptırmaları tehlikesi var. Özel ellerde bulunan bir basın ve farklı yerlerden gelmiş mal sahiplerinin elinde bulunan çok kanallı bir yayım sistemi özgürlüğün kalesidir. Kültürel ayrıcalıkların ve devlet baskısının savunucularının baş belasıdır. Pazarca yönlendirilen medya, bireylerin devletçe desteklenen ortodoks değerlerin baskısından kurtulmalarını sağlar. İnsanların duymak, okumak ya da seyretmek isteyeceği

46. Rupert Murdoch, "Yayımcılıkta Özgürlük", MacTaggart Konferansı, Edinburgh Uluslararası Televizyon Şenliği, Edinburgh, 25 Ağustos 1989, s. 4.

bir şeyi olduğuna inanan her girişimcinin düşünce pazarına giriş özgürlüğü rekabet ortamında garanti altındadır. Pazarca yönlendirilen medya, işte bu nedenlerle, hem azınlık hem de çoğunluktaki izleyicilere hizmet eder, onları televizyon, radyo ve basının bürokratlarından kurtarırlar.

Tom Paine'in ve "basın özgürlüğü"nün öteki ilk modern savunucularının naaşlarının mezardan çıkarılmasında yalnızca Murdoch gibi medya endüstrisi isimleri değil, pazar liberalizmini savunan aydınlar, siyaset adamları, hükümet yetkilileri ve Roma Antlaşması gibi ulus-üstü anlaşmaların destekçileri de önemli roller oynadılar. Mezar hırsızlığına soyunan bu pazar liberalleri, devlet düzenlemesine sövüp sayarken, tüm okurlar, dinleyiciler ve seyirciler için yeni bir çağın şafağının sökmekte olduğunu ilan ediyorlar. "Deregülasyon", pazar liberallerinin tezinin *idée fixe*'idir. Devlet tarafından yönetilen ya da korunan medya kuruluşları, hele yayımcılık ve telekomünikasyon alanlarında iseler, yaylım ateşe tutulur. Ne maliyetlerinin aşırı derecede yüksek olmadığı kalır, ne hantallıkları ve kısıtlamalar yüzünden adım atacak durumda olmamaları. Amerika Birleşik Devletleri'nde Kongre'nin koyduğu o bulanık ruhsat verme koşulu –yayımcıların "kamu yararı, çıkarı ve gereği"ne uyması ölçüsü– rekabeti çarpıttığı, pazara girişi engellediği ve hizmet kapsamını daralttığı için suçlamaların hedefi olur. Bazı yayımcıların sürekli iltimas gördükleri, başlangıçta elde ettikleri ayrıcalıkların daha sonra devlet desteğini devam ettirmek için gerekçe olarak kullanıldığı belirtilir. Bedelini halk ödemektedir. Bu fasıldan giderek, İngiltere'de denir ki, BBC-ITV düopol'ünün yapım ve yürütme harcamaları kadro ve fatura şişkinliği yüzünden anormal derecede yüksektir. İddiaya göre bu rahat düopol sırtını, pahalı yemekler yiyen ve bol keseden harcamalar yapan gereğinden kalabalık çekim ekiplerine ve fena halde şişmiş bir idari kesime dayamıştır. Değirmenin suyu ya hane başına konmuş bir çeşit vergi tekelinden (BBC'nin ruhsat harcı) ya da reklam gelirleri tekelinden (ITV'de olduğu gibi) gelmektedir. Kamu hizmetinin temel ilkesi olan evrensellik –yani yayımcıların geniş kitlelere seslenen, tüm beğenilere hitap eden programlar yapması ve bütün ülkeye eşit sayıda kanal sağlaması zorunluluğunu getiren ilke– aslında

medyada rekabet ve seçenek ilkelerinin boynuna asılmış bir değirmen taşından başka bir şey değildir.

Devletçe korunan medya kuruluşları reklam endüstrisinin çıkarlarını gözardı etmekle de suçlanıyor. Medyanın iki tür hizmeti birden sağlaması gerektiği savunuluyor: İzleyicilere program, reklamcılara ise izleyici. Kimi pazar liberallerine göre, kamu hizmeti gören radyo televizyon yayımcılığı ikinci alanda feci biçimde başarısızdır. Örneğin, İngiliz yayımcılık düopolü "ev reklam dakikaları"nı ya da "reklam ileti"lerini, yani reklama ayrılan zamanın seyirci sayısıyla çarpımını sınırladıkları için eleştiriliyor. Düopol sistem böylelikle, tıpkı mal ve hizmet arzını kısarak fiyatlarını yükselten tekeller gibi, reklamlar için tekellere özgü fiyatlar belirleyip maliyetleri yükselterek iş yaptığı firmaları kazıklamaktadır. Kimi pazar liberalleri rekabete dayanan pazarların etkinliğine ilişkin tüm önermelerin reklamcılık alanına uygulanamayacağını kabul ediyorlar. Örneğin, televizyon reklamlarının fiyatları ile program maliyetleri arasında bir bağlantı kurulmasının mümkün olmadığını kabul ediyorlar. O zaman, ilan gelirlerine dayanan televizyon, ekonomik rant yaratan bir endüstri olarak görülüyor: Yani, kârları mantıki ölçüleri aşmakta ve rekabet tarafından dizginlenmemektedir. Buna rağmen, reklam fiyatlarının rekabet tarafından belirlenmesine getirilen kısıtlamaların hem genel olarak ekonomi hem de özel olarak yayımcılığın tüketicileri açısından zararlı olduğu düşünülüyor. Reklamcılıkta serbest pazar, bilgi kalitesini yükseltecektir. Mamullerde yeniliği teşvik edecek, fiyatları düşürecek, girişimciler arasında rekabeti kızıştıracaktır. Bir yere kadar da olsa, pazar reklamcılığı aynı zamanda "bedava" medya da sağlamaktadır; reklam masrafları doğrudan doğruya gazete okurlarından ve televizyon izleyicilerinden alınmamaktadır çünkü. Reklamcılıkta serbest pazarlar izleyicinin programlarda seçim yapabilmesini garantiye aldığı gibi, reklamcıların da reklam zamanı satın alırken gerçek bir rekabet ortamından yararlanmasını güvenceye kavuşturmaktadır.

Sonuncu olarak, pazar liberalleri devletçe korunan medyanın pederşahiliğine karşı çıkıyorlar. Onlara göre, kamu hizmeti yayımcılığı fikri en başından yolunu sapıtmıştı. Amerika'da kamu adına gözetimin mütevellilerce yapılmasını öngören modelin, bu kişileri

tüketici talebini karşılamanın çok ötesinde yetkileri ve yükümlülükleri olan "süper-yurttaş"lara dönüştürdüğü ileri sürülüyor. İngiltere'de kamu hizmeti modelinin başlangıçta aristokrat görünüşlü genç adamlar ve kara şemsiyeleri ile şapkalarını elinden düşürmeyip insanı ürkütecek kadar düzgün İngilizce konuşan şık memurlar tarafından tanımlandığı söyleniyor. Kamu hizmeti çağdaş görünümüyle de bu kendini beğenmiş önyargılardan sıyrılamamıştır. İş dünyasının meslek ilkelerine haksız yere dudak bükmekten vazgeçmemiştir. Kamu hizmeti yayımcılığı, seçkincilik, züppelik ve ticareti hor gören önyargılara dayanır: İşadamları hep dolandırıcı olarak resmedilir; toplumsal yükseliş içindekiler bencil olarak gösterilir; para kazanma olayı küçümsenir. Üstelik, bu anlayış, tüm ülkenin aynı sayıda kanala sahip olabileceğini ve olması gerektiğini, bu kanallardan her birinin geniş kitlelere seslenip tüm zevk gruplarını tatmin etmeye çalışacağını varsayar. Kamu hizmeti gören medya kuruluşları kendilerinin, insanları okşama, eğlendirme ya da geçici isteklerini yerine getirmenin değil, kamu yararının bir aracı olduklarını ileri sürerler. Onların çalışmalarına yol gösteren ilkeler (İtalyan Anayasa Mahkemesi'nin 6 Temmuz 1960 tarih ve 59 sayılı kararı) şöyle özetlenmiştir: "Ülke için objektiflik, tarafsızlık, eksiksizlik ve süreklilik."

Aslında, kamu hizmeti yayımcılığı kişisel ihtiyaç ve kaygıların temsilini sınırlar. Seçme alanını sıkıştırır, daraltır, azaltır. Kamu hizmeti bürokrasilerinin aldıkları kararlar sürekli ve ayrıntılı bir haklı gösterme sürecine tabi değildir. Bu bürokrasiler, sürekli yeni program yapımı ve çizelge incelemesi yaptıklarından hoşlarına gitmeyenleri eninde sonunda tasfiye ederler. Kamu hizmeti yayımcılığı tüketicinin seçenekleri açısından sistematik ve keyfi bir sansür gibi işler. Hükümetin eli, ayrıcalıkların ve siyasal yardımların sorumluluksuz dağıtıcısıdır. Televizyonda hükümetin dayandığı varsayım şöyle anlatılmıştır; "Ne seyretmek istediklerini seçmeyi insanlara bırakamazsınız, onların neyin onlar için iyi olduğunu bilen ve düşünceleri birbirine yakın insanlarca denetlenmeleri gerekir."[47] Kamu hizmeti yayımcılığı ifade özgürlüğünü tehdit eder. Bizim için neyin iyi olduğunu bize söyler. Bizi yasal kurallarla sindirir. BBC'nin evrensellik iddiası da bunun göstergesidir: "Ötekiler bazı

47. *A. g. k.*, s. 2.

insanları her zaman ya da herkesi bazen bilgilendirebilirler. Herkesi her zaman bilgilendirmek bize özgüdür." Bu anlayış aslında BBC'nin kendi pederşahiliğini gizlemek için takılmış bir maskeden ibarettir. Bunun gerçek anlamını BBC'nin ilk Genel Müdürü Lord Reith çok daha dürüst bir biçimde özetlemişti: "Zaman zaman, halka kendi istediğini değil de bizce ihtiyacı olduğuna inandığımızı verdiğimizi söyleyenler oluyor. Şunu unutmayalım ki, insanların pek azı ne istediğini, daha bile azı neye ihtiyacı olduğunu bilir."[48]

Peki, öyleyse devletçe korunan medyanın şişkin bütçeli arpalıklarını, reklam tekellerini ve pederşahiliğini ne yapacağız? Pazarcılara soracak olursanız, "yayımcıla ı bir vesayet kurumu olarak gören anlayış gitmeli, yayımcıları pazardaki katılımcılar olarak gören anlayış gelmelidir."[49] Medyanın tekelci kamusal düzenlenmesi artık haklı göste ilemez. Vaktini tamamlamış sosyalizmin bir türevidir bu. Sosyalizm, kapitalizmden kapitalizme giden yolda geçici bir oyalanma olarak görüldüğü için, medya alanında güdülecek politikanın genel amacı sosyalizmin belini bükmek olmalıdır; bunun yolu da okurlara, seyircilere ve dinleyicilere mümkün olduğu kadar çok arz kaynağı seçeneği sunan ve böylece onlara kendi çıkarlarının değerlendirmesini yapabilecek çapta, bağımsız kişiler muamelesi yapan, pazara dayalı bir rekabet sistemi geliştirmektir. Kamu hizmeti yayımcılığı devlete beğendiği yayımcılara ruhsat verme ve buna karşılık değerlerini paylaşmadıklarını sansür etme hakkını verirken, pazarlar enformasyon kaynaklarını bir rekabet oyununa göre dağıtmaktadır. Bu oyun, tüm diğer oyunlar gibi, her zaman hakkaniyete en uygun sonuçları ortaya çıkarmaz, ama en azından hükümetin denetimine izin vermez. Devlet korumasındaki medyanın keyfi finansmanının ve sansürünün en iyi panzehiri, pazar rekabetinin tarafsız ve tüketiciye-duyarlı üleşim sistemidir. Her yerde olduğu gibi iletişim alanında da pazardaki rekabet hayat iksiridir. Tüketicinin ne istediğini, bu istekle in en düşük maliyetle nasıl karşılanacağını, yeni ve ufuk açan fikir ve zevklerin tutup tut-

48. Alıntı için James Curran ve Jean Seaton, *Power Without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain* (Londra ve New York, 1988), s. 124.
49. Mark S. Fowler and Daniel L. Brenner, "A Marketplace Approach to Broadcast Regulation", *Texas Law Review*, cilt 60, no. 207 (1982), s. 209.

mayacağını sınama yanılma yoluyla keşfetme mekanizması olarak üzerine yoktur.

Uygulamada, bu iddia radikal sonuçlar doğurur. Kamu hizmeti yayımcılığı yağlarını atmalı, daha etkin ve rekabete açık olmalıdır. Ve eğer uzun dönemde yaşaması isteniyorsa (pazar liberalleri arasında bu konuda mutabakat yoktur) yurttaşın doları, lireti, markı ya da sterlini için rekabet eden birçok rakipten biri statüsüne indirgenmelidir. Özel ellerde bulunacak yeni televizyon ve radyo kanalları teşvik edilmelidir. Verici tesisleri adım adım özelleştirilmelidir. Bağımsız şirketlere verilecek yayım hakları ve ayrıcalıkları için ihaleler açılmalıdır. Frekansların siyasal bir süreç sonucu seçilmiş kişilere hükümet tarafından verilmesi yerine, spektrumda frekans belirlemeleri pazarda geçerli fiyat üzerinden kiralanma, satış ya da açık artırma yoluyla yapılmalıdır. Şu andaki ruhsat sahiplerine, kullandıkları frekanslar için gecekondu sahiplerine tanınan cinsten bir çeşit müktesep hak tanınabilir. İlk tahsisten sonra ruhsat sahipleri ve pey sürenler yayım ruhsatlarını serbestçe alıp satabilirler.[50] Birçok İngiliz pazar liberaline göre, BBC'nin ruhsat harcı zamanla kaldırılmalı, onun yerine abone sistemi konmalıdır. Kanal başına ödeme ya da program başına ödeme uygulamaları üzerindeki tüm sınırlamalar sadece kablolu televizyonda değil, havadan ve uydudan televizyon yayınlarında da kaldırılmalıdır. Kablolu televizyon ve görüntü göndermek için mikrodalga frekanslarını kullanan çokyanlı video dağıtım sistemlerinin (MVDS) yaygınlaştırılması teşvik edilmelidir. Bu türden aboneye dayanan medya sistemlerinin daha fazla seçim hakkı tanıdıkları için çok makbul oldukları söylenmektedir, çünkü bunlar izleyicilerle yayımcılar arasında doğrudan sözleşmeli parasal bir bağlantının ürünüdürler. Genel olarak, değişikliğe açık, "gevşek" bir program rejimi kurulmalıdır.

Aynı zamanda, yayımcılık politikasının içinde reklamcılığa daha geniş bir yer verilmelidir. Reklam sürelerini kısıtlayan ve eğlence dışı programlar için minimum kotalar koyan kurallar kaldırılma-

50. A. g. k., s. 242 dp. Spektrumun pazar yoluyla üleştirilmesinin klasik bir savunucusu için R. H. Coase, "The Federal Communications Commission", *The Journal of Law and Economics*, 2 (1952), s. 1-40.

lıdır. Reklamcılığın geleneksel eleştirisinde, reklamların tatmin edemediği birtakım beklentiler yarattığı, büyük firmalar arasında müsrifçe bir rekabeti körüklediği, pazara girmek isteyenlerin önüne engeller çıkarıp tekelleri güçlendirdiği ve böyl ce pazardaki rekabeti azalttığından söz edilir.[51] Pazar liberalleri bu eleştirileri ellerinin tersiyle itiyorlar. Reklamcılık rekabete karşı değildir; kâr arttıkça reklam harcamaları da artar, bunun tersi ise geçerli olamaz. Öteki pazarlama ve üretim maliyetlerini (seri üretim nedeniyle) indirdiğinden, reklamlar fiyatları da düşürür –hem de verilen hizmetin niteliğinde göze çarpan bir bozulmaya yol açmadan. Reklamcılığın aynı zamanda "bedava" radyo ve televizyon yayını sağlama açısından etkili bir yöntem olduğu belirtilir. Her ne olursa olsun, reklamcılığın büyük bir iş alanı olduğu kesindir. Örneğin, İngiltere'de her yıl tüm reklam sektöründe 5.1 milyar sterlinden fazla para harcanmakta ve bunun üçte biri televizyon reklamlarına gitmektedir. Televizyon reklamlarına harcanan para 1970'ten beri yılda yüzde 5,6 gerçek artış göstermiştir. Televizyon reklamcılığı en çok Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişmiştir. GDP'nin bir oranı olarak ifade edilecek olursa, bu ülkedeki televizyon reklamcılığı yüzde 0,54 çıkar ki, bu Batı Avrupa'daki ortalama harcamanın üç katı ve İngiltere'deki harcamanın yüzde 40 fazlasıdır. Avrupalı pazar liberallerinin çoğu bu farkın kapatılması gerektiğini savunuyorlar. Onlara göre, serbest ve rekabete açık bir reklam pazarı zorunludur, aksi halde reklamın fiyatı talep tarafından değil, bürokratların komite toplantılarında aldıkları kararlarla belirlenir.

Özetle, pazar liberalleri medya sisteminin metalaşma yolunda teşvik edilmesi ya da itelenmesi gerektiğinde ısrarlılar. Medya daha rekabetçi ve maliyet bilinci daha yüksek hale gelmelidir. "Deregülasyon"u sevmesini öğrenmeli ve söz konusu olan yayımcılık ise, radyo spektrumunun daha fazla radyo ve televizyon kanalı bulunmasına yeterli olmadığı savının iler tutar yeri kalmadığını görmelidir. Nice serbest pazarcıya göre –bu inancı onlarla paylaşan başkaları da var– teknolojik bir devrimin eşiğinde bulunuyoruz.

51. Bkz. örneğin, Cento Veljanovski, "Freedom in Broadcasting", *Institute of Economic Affairs Inquiry*, 1 (Şubat, 1988), s. 7.

Teknik çokluktan yana olan bu devrim, elyazması metinlerin yerini matbaanın alması kadar önemlidir. Başta kablolu ve düşük güçlü televizyon, çokyanlı dağıtım hizmeti, kasetler, kompakt disk çalıcıları ve uzaydan yayımcılık olmak üzere yeni medya türlerinin gelişmesi ve yayımcılık ile telekomünikasyonun birleşmesi, kamu hizmeti yayımcılık modelini neredeyse cascavlak bırakmıştır. Yeni teknolojiler devlet yayımcılığının korunmuş durumunu sarsıyor. Bu tür yayımcılığın ayrıcalıklarının 20. yüzyılın başlarından, yani hükümetlerin yayımcılığa yeni doğmuş bir endüstri gözüyle bakarak kösteklemeye değil desteklemeye çalıştıkları dönemden kalma olduğu belirtiliyor. Yayımcılık o dönemde teknik sorunlarla boğuşuyordu. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde radyo üzerinde federal hükümetin gözetimi, istasyonlar arasındaki tımarhanelik yarış ve gemiden kıyıya iletişim kanallarının tıka basa dolması üzerine gerekli görülmüştü. O dönemde yayımcılık aynı zamanda ayaklarının üzerine kalkmaya çalışan yeni bir iş alanıydı. Geleceği oldukça belirsizdi. Elektromanyetik tayfın doğası, kullanım yolları, bölünebilirliği ve gelişme kapasitesi konusunda kafalar karışıktı. Diğer kanallarla karışmayan radyo frekanslarının çok az olduğu sanılıyordu. Yayımcılık işine ilk giren firmalar yatırımlarını ve kendilerine tahsis edilmiş frekansları hükümet koruması altına almak için manevra yapmaktaydılar. Siyasetçiler bu yeniliğin olası etkilerini kaygıyla izliyorlardı. Dinleyiciler bir azınlıktan ibaretti; reklamcılar hem kötü örgütlenmişti hem de kazançtan emin değillerdi. Kanalların görece sınırlılığı nedeniyle hükümetler onları idareli kullanmak için kamusal amaçlara yönlendirmeyi uygun buldular, ama aslında işte bu karar spektrumda sınırlılık yarattı. Frekans ruhsatı sahiplerine tekelciler gibi hareket etmeleri için her türlü neden verilmişti. Ortaya çıkan tayf darlığı nedeniyle, tayfı pazar dışı yöntemlerle dağıtabilmek için üleştirme sistemlerinin geliştirilmesi gerekti.

Pazar liberallerinin çoğu yeni enformasyon teknolojilerinin bu türden sistemleri ve ayrıcalıkları yerle bir ettiğini savunuyorlar. Yeni teknolojiler sınırlılığın nesnel bir olgu olmadığını açıkça ortaya koyuyor ve frekans darlığını fiziğin değil, güdülen politikanın yarattığını açıkça gösteriyor. Yeni teknolojiler kanal sayısında bü-

yük bir artış sağlayabilecek bir tayf genişlemesi yaratıyorlar. Böylece tüketicinin seçim yeteneğinde niteliksel bir artışa yol açıyor, dahası her iki alanda da rekabeti kolaylaştırarak elektronik yayımcılık ile basılı yayımcılık arasındaki malum ayrımın silinip yok olması olasılığını doğuruyorlar. Yayımcılık ile tarihsel benzetmeye sık sık başvuruluyor. Kamu hizmeti tekellerinin ortadan kalkması, radyo-televizyon yayımcılığının (ve telekomünikasyonun) erginliğe ulaştığının bir işareti olacaktır deniyor, tıpkı yüzyıllar süren devlet gözetimi ve sansürden sonra matbaacılığın ve yayımcılığın temelden gelen direnç sayesinde sivil toplumca özgürleştirilmesi gibi. Bu kez, kamu hizmeti tekellerinin *yukarıdan* yıkılması, en sonunda sadece kitapları, süreli yayınları ve gazeteleri –modern çağın başlangıcının görece ilkel iletişim medyasını– değil, televizyon, radyo ve ileri elektronik sistemler gibi daha karmaşık elektronik medyayı da içeren tam "basın özgürlüğü" çağına girmemize izin verecektir. Kimi pazar liberalleri, kablolu sistemlerdeki gelişmenin çeşitlilikteki sınırlamaları ortadan kaldırmak açısından getirdiklerini özellikle vurguluyorlar.[52] Murdoch gibi bazıları, fiberoptik (cam elyaf) kablolarla telebilgisayarlara bağlı neredeyse sonsuz veri kitaplıklarından, eğitsel ve eğlence kaynaklarından oluşan ve tümü tam etkileşim yeteneğine sahip "küresel program bolluğu"ndan söz ediyorlar. Daha başka bazıları da (özellikle teknolojik determinizmin çekimine kapılmış olanlar) "iletişim teknolojilerinin her yerde insan özgürlüğünü genişleterek, kaçınılmaz olarak halkın birbirine danışmasını sağlayacakları"[53] bir çağın gelişini müştuluyorlar. Hepsinin anlaştığı nokta şu: Günümüzde tüketicilere sunulacak radyo ve televizyon tutarının belirleyicisi "megahertz"ler değil, pazar güçleri ve "reklam paraları"dır.[54]

52. Ithiel de Sola Pool, *Technologies of Freedom* (Cambridge, Mass. ve Londra, 1983), bölüm 7.

53. Leonard R. Sussman, "The Information Revolution. Human Ideas and Electric Impulses", *Encounter*, cilt 73, no. 4 (Kasım 1989), s. 60. Aynı sav yazarın *Power, the Press and the Technology of Freedom* (New York, 1989) kitabında geliştirilmiştir.

54. Fowler and Brenner, "A marketplace Approach to Broadcast Regulation", s. 223.

A. PAZARIN BAŞARISIZLIKLARI

Kendi kendisini sürekli olarak ayarlayan pazar fikri tam bir ütopyadır. Böyle bir kurum bir süre varlığını sürdürse sonuç toplumun insani ve doğal özünün yok edilmesi olur.

Karl Polanyi, 1944

Pazar liberalizminin muhalifleri ve özellikle sola eğilimli olanları, bu önerilerden telaşa kapılmış durumdalar. Haksız da sayılmazlar. Eleştirilerinin ardında güçlü duygusal nedenler var. Devletçe korunan medyanın arpalık olması, bütçe şişkinlikleri, reklam tekeli ve pederşahiliğe ilişkin saldırıların, aslında medyayı "Amerikanlaştırma"nın reçetesi olduğunu öne sürüyorlar. Bu reçete reklamcıların ve büyük şirketlerin –Murdoch, Maxwell, Springer, Berlusconi, Lagardere ve medya dünyasının öteki devlerinin– isteğini yansıtmaktadır. Kamu hizmeti gören yayımcılığı tehlikeye atmaktadır. Eleştirmenler deregülasyonun İtalya'da yarattığı yoz sonuçlara dikkat çekiyorlar: Hele hele *"TV spazzatura"* ("çöplük televizyonu") denilen türlerin televizyonları doldurması bunun başlıca örneği gösterilmekte: Örneğin, "habeğlence" (*infotainment*)* programları (barok televizyon parçaları haline dönüştürülmüş ağız sulandırıcı mahkeme duruşmaları) ve iç gıcıklayıcı striptease'li yarışma programları bunlar arasında sayılıyor. Bu nokta deregülasyona karşı çıkanlar tarafından Avrupa Topluluğu düzeyinde de tekrarlanıyor. Bunlar üye devletlerin medya politikalarının uyumlu hale getirilmesi ve (Roma Antlaşması'na uygun olarak) birleşik bir Avrupa pazarı yaratılması girişiminin pazardaki fırsatları kesinlikle artıracağını kabul ediyorlar. Fakat bu durumun dışarıdan alınmış ticari yapım oranını artıracağını vurguluyorlar. Bunların çoğu Amerikan kaynaklı programlar olacaktır, çünkü rekabet piyasasında Amerikalıların avantajları vardır: Kendi birleşik iç pazarlarının büyük olması ve üretimdeki endüstriyel süreçlerin sağladığı maliyet düşüklüğü ile bu pazara uygun olarak Amerikan endüstrisi tarafından geliştirilmiş saldırgan pazarlama

* Konuları eğlence öğesini öne çıkararak veren haber programı. (ç.n.)

yöntemleri.

Başka eleştirmenler ise şöyle diyorlar: Muhafazakâr hükümetin BBC'nin İngiliz yayımcılığının köşetaşı olarak özel rolü konusunda söylediği rahatlatıcı sözler ile hükümetin pazar yanlısı önerileri birbirleriyle çelişiyor. Köşetaşı BBC'nin küçülmesi gündemdedir. Ana gelir kaynağı olan ruhsat harcı kaldırılacak, gece saatlerinin bazıları ticari televizyona açılacak ve BBC radyosu özelleştirmeye hazırlanacaktır. Sonra da köşetaşı, abonelik sisteminin hüküm sürmeye devam ettiği tâli yola itilecektir (ve öteki kanalların çoğu reklam gelirleri nedeniyle "bedava" sunulduğu için, olan BBC'ye olacaktır). Ve bir zamanlar köşetaşının bulunduğu yere ticari yayımcılık blokları ve gökdelenleri dikilecektir –ek uydu kanalları, beşinci televizyon kanalı, hem kablolu hem de mikrodalga iletime dayanan çok kanallı yerel servislerin başlaması ve şimdiki ITV sisteminin yerine yerel konumlu ve rekabete daha açık Üçüncü Kanal'ın konması gibi. Tüm bunların büyük bir olasılıkla kamu hizmeti yayımcılığını yıkacağı iddia ediliyor. BBC modeli, bir kültür gettosuna dönüşecektir. Kalitenin yerini ticaret kurtlarının ölçüleri alacaktır. Çok kanallı seçim demek çok kanallı saçmalık demek olduğuna göre –ucuz yarışma programları, dışarıdan alınmış eski programların tekrarları, reklamlardan farkı olmayan içi boş eğlence programları– "daha fazla seçenek" demek daha iyi değil, daha kötü medya demeye gelecektir. Ucuz yapımlardan geçilmeyen, tekrarlarla dolu, sonu gelmez dizilerden ve eldeki malzemenin temcit pilavı gibi ısıtılmasından oluşan bir yayımcılık. Kamu hizmeti radyo ve televizyon yayımcılığının üstün kaliteye dayanan temeli yıkılacaktır. Kamu hizmeti yayımcılığı dünyanın hayranlık duyduğu ve imrendiği bir kurum olmaktan çıkacaktır. Ucuz bulvar gazetelerinin düzeyine pike yapacaktır.

Burada bir ölçüde karikatürleştirilmiş olan bu tepki haklıdır. Ama kaygı verici boşlukları vardır. En az göze çarpmakla birlikte en ciddi sonuçlar doğuran boşluklardan biri, bu tepkinin içten içe 20. yüzyılın başlarında ağızlara sakız olan bazı "kitle kültürü" klişelerine dayanmasıdır. Kitle kültürü kuramının –Ernest van den Haag, T. S. Eliot, R. P. Blackmur ve ötekiler tarafından sunulan– muhafazakâr çeşitlemeleri, kitle kültürünün yükselişini, radyoyu ve diğer elektronik medya teknolojilerini kullanmayı iyi beceren

köksüz kozmopolitlerin işi olarak küçümsemişti. Ticarileşmiş medya geleneksel kültürel otoritelere saygıyı sabote etmek, aile, din ve cemaat üzerinde odaklanan geleneksel değerleri yıpratmak, edilgen tüketicilerden oluşan saf insan sürülerini manipüle etmek ve kandırmakla suçlanmıştı.

Siyasal solda da Adorno-Horkheimer'ın kültür endüstrisi kuramı, bu savın ikinci kısmına tıpatıp uygun düşen görüşler önermekteydi.[55] Geç-kapitalist toplumlar körlemesine meta üretimi ve değiştokuşuna paçayı kaptırmış toplumlar olarak görülüyordu. Dünya, bir altına hücum hezeyanına benziyordu. Hayatın tamamı denklik kurallarına göre yapılanıyor, bu kurallar da tüm emtiayı standartlaşma aracı para üzerinden kıyaslanmaya, hesaplanmaya ve eşyalaşmaya zorluyordu. Adorno ile Horkheimer'a göre, kitle iletişim endüstrisi yüksek ve alçak kültürler arasındaki ayrımı yok ederek bu türden eğilimleri güçlendirmekteydi. Ardında yıkıcı bir "stilize barbarlık" izi bırakmaktaydı. Kültür endüstrisinden çıkan endüstrileşmiş haberler ve eğlence malzemeleri tüketicilere bilgi veriyor, zevkten dört köşe ediyor, şaşkına çeviriyordu. Endüstri kapitalizminin gücü tüketicilerin zihinlerine nakşolunuyordu. Gerçek hayat, gazeteler, filmler ve radyo programlarında sunulan gerçeklikten ayırt edilmez hale geliyordu. Kültür endüstrisi, bireyleri günlük hayatın monoton sıkıcılığından kurtulmak için medyayla özdeşleşmeye teşvik etmekle, kitleleri yanıltıyordu. Onların, her şeyi günü gününe izlediklerini, dünyada olup bitenlerden haberdar olduklarını, mutlu ve başarılı olduklarını düşünmelerini sağlıyordu. Herkes kendini unutasıya eğleniyordu. Klişelerle ifade edilen tatmin baskın çıkıyor, sahte bireycilik yaygınlaşıyordu; bireylerin hiçbir konuda eleştirel düşünmeleri desteklenmiyordu. Böylece, gözlerinin önündeki acıları ve adaletsizlikleri unutuyorlardı. Altına hücumun tutkusuna kapılıyorlardı.

Altına hücum hezeyanına karşı duyulan bu ürküntü günümüzde pazar liberalizmine karşı çıkan aydın –özellikle soldaki– eleştirmenler için de geçerli. Bu eleştirmenler ticari kitle medyası konusundaki eski kaygıların sürdürülmesinden fayda umuyorlar. Ador-

55. Bkz. Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente* (Frankfurt, 1969), s. 128-76; A. Huet et al., *Capitalisme et Industrie culturelles* (Grenoble, 1977).

no ile Horkheimer'ın ayak izlerini izleyerek vardıkla ı eleştirel "kitle iletişiminin ekonomi politiği" (Garnham)[56] medya konusunda dikkatleri örneğin, Althusserci ideolojik devlet aygıtları kavramından uzaklaştırıyor; gerçekten Althusserci görüş, devlet kontrolündeki ya da kamu hizmeti medyasının eleştirel analizine daha uygun.[57] Kitle iletişiminin ekonomi politiği görüşü, medyayı sivil topluma özgü, yani öncelikle *ekonomik* bir fenomen olarak ele alıyor. Medyanın hem meta üretim ve değiştokuşunda artı-değer yaratıcısı olarak doğrudan bir rolü olduğuna, hem de reklamcılık yoluyla meta üretiminin diğer kesimlerinde artı-değer üreterek dolaylı bir rol oynadığına inanıyor. Bu meta-merkezci analiz, paza liberallerinin mçin deregülasyonu savunduklarını çok iyi saptıyor. Özellikle Avrupa'da pazara dayanan medyanın günümüzdeki canlanışında bi dönüm noktasına gelinmiş olabileceğini kavrıyor. Kamu hizmeti yayımcılığı döneminin sona ermekte olduğunu doğru olarak sezinliyor. Ne var ki, metalaşmış iletişim sistemlerinin kendi *kendisini felç eden eğilimlerini* ya da *iç sınırlamalarını* aydınlatmayan eleştirel medya kuramları yetersizdir. Bu kuramlar, düşünce ve kanıların pazarın ölçütlerine göre üretim ve dağıtımının yalnızca dar sınırlar içinde mümkün olabileceğini göremiyorlar. Pazara dayanan medya kusursuz ya da sorunsuz değil. İzleyicilerini türdeşleştirip sakinleştiremediği gibi, "yasal düzenleme ve sayıca azlık yerine özgürlük ve seçim" vaadini de gerçekleştiremez. İletişim pazarları kendi kendilerini felç ederler. Durmadan, açıklık, evrensellik ve erişilirlik iddialarıyla hiç bağdaşmayan çelişkiler ve ikilemler yaratırlar.

Pazarın başarısızlıklarına ilişkin bu noktanın üzerinde durmakta yarar var. Pazar liberalleri gerçek bir iletişim pazarının asgari şu özelliklere sahip olması gerektiğini vurguluyorlar: Tüketici bireyler tercihlerini etkili bir biçimde ve doğrudan doğruya kullanabilmeliler, ürün maliyetlerini finanse etmek isteyen ve buna gücü yeten üreticiler pazara girme özgürlüğüne sahip olmalılar. Sözüne önem verilen iki Amerikalı pazar liberaline göre iletişim pazarları

56. Nicholas Garnham, "Contribution to a Political Economy of Mass Communication", *Capitalism and Communication* (Londra, 1990), s. 20-55.
57. Louis Althusser, "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation)", *Lenin. Philosophy and Other Essays* (New York ve Londra, 1971), s. 127-86.

"rekabeti desteklemekte, girişteki yapay engelleri kaldırmakta, tek bir firmanın fiyatları kontrol etmesine ya da rakiplerini ortadan kaldırmasına engel olmakta, malların fiyatlarının maliyet fiyatlarına mümkün olduğu kadar yakın olmasını sağlayacak koşulların yaratılmasında" son derece başarılıdır. İletişim pazarları "fiyatta, nitelikte ya da ürünlerin çeşitliliğindeki seçme özgürlüğü ile tüketici tatmininin artmasını" da sağlar.[58] Sorun şu ki, iletişim pazarları her iki alanda da kendi koyduğu ölçütlere ulaşmayı başaramamıştır.

Bu konudaki savlar yeterince bilinmez. Sınırlanmamış rekabet mutlaka üreticilerin pazara girme özgürlüğünü garanti altına almaz. Birçok pazar, pazara giriş için gerekli yatırım düzeyinin çok yüksek ya da riskli olması, var olan tekellerin ve kartellerin o pazarın kaymağını yiyip bitirmiş olmaları gibi nedenlerle yarışa kapalıdır.[59] Pazarlar bazen de, firmaların üretim, iletim ve dağıtım ağlarının bir kez daha kurulmasını maliyet açısından uygun bulmamaları sonucunda kapalı kalır; böyle bir rekabetin inatçı keçiler arasındaki mücadeleye benzer bir kavgaya dönüşmesinden korkulur.

Medya sermayesinin yoğunlaşması yönündeki bu eğilimler pazar liberali siyasalar sonucu daha da hızlanıyor. Deregülasyon, bazen kıran kırana bir talan kapitalizmine yol açıyor. Doğu ve Orta Avrupa'daki "kadife devrimlerin" sonuçları bunun bir örneği.[60] Bazen de İtalya'da olduğu gibi sermayenin yoğunlaşması süreci daha yavaştır; ancak burada da kamu yayımcılığının 1970'lerden itiba-

58. Fowler ve Brenner, "A Marketplace Approach to Broadcast Regulation", s. 210.

59. W. J. Baumol, J. Panzar ve R. D. Willig, *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure* (New York, 1982). Gene bkz. J. S. Vickers, "Strategic Competition Amongst the Few -Some Recent developments in Oligopoly Theory", *Oxford Review of Economic Politicy*, cilt. 1, no. 3 (1985), pp. 39-62, ve Robert Britt Horwitz, *The Irony of Regulatory Reform: The Deregulation of American Telecommunications* (New York, 1989).

60. Doğu Almanya'nın komünist gazetesi *Neues Deutschland*'da yayımlanan bir karikatürde, ön tekerleği kocaman bir gazete kâğıdı rulosu olan ve üzerinde Batı Almanya'nın en büyük dört yayımcısının adı yazılı bulunan bir silindir, kaldırım taşlarının arasındaki minik bir su birikintisinde yüzen ve üzerinde "Ost" yazan *minik bir kâğıt kayığın üzerine çıkıyor. Altyazısı "Basın özgürlüğünden neyi kastettiğimizi sana göstereceğiz" demekte.* Bu senaryo 1990 yılının başlarında Macaristan'da aynen oynandı: Dev Alman yayımcılık şirketi Axel Springer Verlag AG bir yasal boşluktan yararlanarak, tek bir fenik ödemeden, dört Macar gazetesini ele geçirdi. Devlet mallarının elden çıkarılması konusunda bir yasa bulun-

ren yavaş yavaş yıkılmasıyla kitle iletişim araçlarının mülkiyetinin yoğunlaşmasında büyük bir artış olmuştur.[61] Halen 4200'den fazla özel radyo istasyonu ve 1400 televizyon istasyonu bulunmasına rağmen, deregülasyon Berlusconi grubunun Fininvest imparatorluğunu daha da genişletmesine yaramıştır. Bu imparatorluğun içinde üç ana ulusal özel televizyon kanalı (ki bunlar program, reklam ve personel sağlayarak öteki televizyon ağlarını kuvvetli bir biçimde etkiliyorlar), kârlı bir film yapım şirketi, iki ulusal gazete, dergiler, bir radyo ağı, en büyük İtalyan kitap yayınevi (Mondadori), Fransa, Almanya ve İspanya'da televizyon kanalları yer alıyor. Fininvest'in sigortacılık kesiminde, finans pazarlarında, emlak ve inşaat kesimlerinde de yatırımları var. Ayrıca ulusal bir süpermarket zinciri (Standa), üç yüz kadar sinema salonu ve bir futbol takımını da saymak gerek.

Başka yerlerde olduğu gibi İtalya'da da rekabet rekabeti geriletiyor: Çünkü medya firmalarını tüm olası rakiplerinden fersah fersah ileriden giden pazar liderleri konumuna geçerek kendi durumlarını korumaya zorluyor. Medya sermayesinin rekabet yoluyla yoğunlaşmasının en iyi belgelenmiş örneğine gazete yayımcılığı dünyasında rastlanıyor. Darwinci rekabet gazete sahiplerini rakiplerini yutmaya zorluyor; hep büyüyüp genişlemek zorundalar –önce yatırımlarını dağıtıp gelirlerini istikrara kavuşturmak için, sonra da ilk

---

madığından, şirket, Macar işletmelerinin yöneticilerinden sahip değiştirme kararı çıkarmayı başardı. Springer'in Budapeşte'deki müdürü Jozsef Bayer devir olayını şöyle açıkladı: "Macaristan'da yasal bir boşluk yaşanıyor. Ama söz konusu olan iş olunca, iktidar boşluğu diye bir şey yok". Bu türden eğilimler yalnızca yayımcılık için geçerli değil. Bölgede *ancien régime* ile bağlantısı olan birçok iletişim medyası itibarını yitirmiş durumda. İletişim altyapısını yenilemek için yerel sermaye hak getire. Gazete kâğıdı, matbaa ve bilgisayar noksanlıkları ise müzminleşmiş durumda. Yenilikçi ve bağımsız gazetecilik gelenekleri zaten zayıf; medyada çalışanların çoğunun tek bildiği şey propaganda üretmek. Devlet sübvansiyonunun kesilmesi birçok yerel yayının batmasına neden oldu ve bir medya boşluğu yarattı. Talancı kapitalizm böyle havaları çok seviyor. Batı'nın medya sermayesi "fareli köyün kavalcısı işlevi görerek yayımcıları, radyo ve televizyoncuları para uğruna dans etmek üzere peşinden sürüklüyor". (Vladimir Bystrov, Novinaru Sendikası Başkan Yardımcısı, mülakat Prag, 20 Ekim 1990).

61. Guiseppe Rao, "The Italian Mass media and the Role of the Judicial System", basılmamış yazı, European University Institute ve Università degli Studi di Firenze, Facoltà di Giurusprudenza, Haziran 1990.

genişlemenin getirdiği maliyetleri karşılamak için. Örneğin, savaş sonrası Fransası'nda gazete sahipliğinde ve kontrolde rekabet yoluyla yoğunlaşma mantığı, Alman işgalinden kurtuluşun ertesinde gazete yayımcılığına yıllarca egemen olan bağımsız basını yıktı geçti.[62] "Pazar güçleri" gazete zincirleri ve basın grupları yarattı. Küçük kasaba ve kentlerdeki gazeteler gerilerken, bağımsız basın işletmeleri iflas etti, satın alındı ya da yutuldu. İlgili destek sektörleri (özellikle gazete kâğıdı, baskı makineleri ve gazete dağıtımı) tekelci baskılar altındaydı; tekelci reklam ajansları küçük, siyasal misyonları olan yayınlar yerine, açıkça depolitize olmuş gazeteleri desteklediler. En ağır darbeyi angaje siyasal basın yedi: "Liberation" döneminin 27 sol, sağ ve merkezdeki siyasal gazetesinden yalnızca üç tanesi 1970 yılına kadar ayakta kalmayı başarabildi.

İngiliz basın endüstrisinde de rekabet, firmaları pazar lideri haline gelip kanatlarını korumaya zorlayarak, rekabeti aşındırdı. James Curran'ın ve başkalarının belirttiği gibi,[63] Britanya'da üç kişi –Maxwell, Murdoch ve Stevens– Pazar günü gazete satışlarının yüzde 82'sini, diğer günlerde ise yüzde 73'ünü elinde bulunduruyor. 1945 sonrası dönemde basın, sanayi ve finans sermayesinin ana sektörleriyle gittikçe daha fazla bütünleşti. Gazete sahipliği büyük firmaların rakiplerini geride bırakmak ve içinde bulundukları pazar ortamını etkilemek için kullandıkları kilit stratejilerden birisi haline geldi. Artan maliyetler ve ilan gelirlerinin yeniden dağılımı, eski sosyal demokrat basının hemen hemen tümüyle ortadan kalkmasına neden oldu.

Rekabetin bu şekilde aşınmaya uğraması (ki, pazar liberallerinin iyimser iddialarına aykırı düşüyor) bilgisayarlı sayfa mizanpajı, kalıp çıkarma teknikleri, faksimile makineleri, yeni web ofset makineleri ve diğer üretim teknolojilerine rağmen tersine dönmedi. Gazetecilik işinde giriş maliyetleri yüksektir ve yükselmeye devam ediyor. *The Independent* gazetesinin kuruluş fonu 21 milyon sterlindi, sonradan 3 milyon sterlinle desteklendi; *Today* ve *Sunday Today*'e başlangıçta 22.5 milyon sterlin yatırılmıştı; Robert Max-

62. J. W. Freiberg, *The French Press. Class, State, and Ideology* (New York, 1981).
63. James Curran, "The Press in the Age of Conglomerates", Curran ve Seaton, *Power Without Responsibility*, bölüm 7.

well'in *The European*'ı 25 milyon sterlinlik dar bi bütçeyle çıkarılmıştı. Uluslararası büyüme kalıbı böyle. Her yerde yönelim küresel düzeyde çapraz-medya mülkiyetine doğru. Rupert Murdoch'un News Corporation'u bu şirketleşme-kümeleşme sürecinin timsali sayılabilir. Murdoch'un holdinginin kolları dört kıtaya uzanıyor, yatırımları eşit ölçülerle dergilere, gazetelere, kitaplara, sinema filmlerine ve televizyona dağılmış durumda. İmparatorluğun dergileri arasında *New York, New Woman, Seventeen* ve *TV Guide* yer alıyor. Bu sonuncusu, 17.1 milyonluk tirajıyla Amerika'nın en çok satan dergisi. Murdoch'un şirketi Avustralya'da büyük kentlerdeki gazete satışlarının üçte ikisini, İngiltere'deki ulusal satışların ise üçte birini elinde bulunduruyor. Şirketin başarısının ardında esas olarak çığırtkan bulvar gazetelerinin başarısı olmakla birlikte, saygın "kalite" gazeteler de yayımlıyor: İngiltere'de *The Times* ve *Sunday Times*, Avustralya'da *Australian*, ABD'de *Boston Herald* gibi. Şirket ayrıca *Financial Times* ve *South China Morning Post* gibi gazetelerin de ortağı. Murdoch'un, Harper-Collins dahil, on kitap yayınevinde hissesi var. Murdoch'un kablolu televizyon izleyicilerine yayın yapan uydu yayınının 22 ülkede 13 milyon haneye ulaştığı iddia ediliyor. ABD'de, şirket, Twentieth Century Fox stüdyolarının ve altı bağımsız televizyon istasyonunun mülkiyetinin elinde bulunmasından yararlanarak Fox televizyon ağını kurdu. Bu ağın kanallarından bulvar gazetelerine uygun programların yayımı yapılıyor. Dadılı korku öyküleri, evlilik dışı serüvenler ve esrarengiz ölümlerin birbiriyle yarıştığı *A Current Affair* programı, *The Simpsons* ve *DEA* bu tür programcılığın örnekleri. *Aliens* ve *Cocoon* gibi seyirci rekoru kırmış filmlerin de içinde bulunduğu büyük bir film koleksiyonuna sahip olduğu gibi, *M★A★S★H* ve *L.A. LAW* gibi popüler programların dağıtım haklarını da elinde bulunduruyor. ABD ve Kanada'da uydudan eve televizyon yayını yapacak olan 108 kanallık Sky Cable'ın da 1993'te çalışmaya başlaması planlanıyor.

Tüm yayınların İngilizce yapıldığı Murdoch imparatorluğu, yerli iletişim sistemleri satın alınıp küresel boyutta bağlantılandırılarak kuruldu. Malvarlığı 13 milyar dolara ulaşıyor. News Corporation 1987 yılında 3.5 milyar dolarlık gelirinden 560 milyon dolar

kâr etti. Şirketin borçları 4.7 milyar dolar, yıllık faiz ödemeleri ise 600 milyon dolar dolayında. Tüm bunlara rağmen, Murdoch dev şirketi babasının çiftliği gibi yönetiyor. Geleneksel olarak paraca zengin, mal varlığınca yoksul olan medya şirketlerinin pazarda ucuza gittiğini ilk keşfedenlerden birisi o oldu. Bu keşif sayesinde, kendisi ve akrabaları şirket hisselerinin yarısını ellerinde bulunduruyor, aldıklarının çoğunu banka kredileri ve diğer mal varlıklarının satışı ile finanse ediyorlar.

Pazar liberallerinin "pazar" fetişi yalnızca tekelci eğilimlere gereken ağırlığı vermemekle kalmıyor. Yüksek risklerin ve yüksek giriş maliyetlerinin, iletişim pazarlarına girmek isteyen potansiyel üreticilerin kimi zaman cesaretini kırdığı yolundaki kanıtlar da ileri sürdükleriyle çelişiyor. Pazarlar rekabete kapalı olabilecekleri gibi, bazen de (potansiyel) yatırımcılar tarafından *terk de edilebiliyorlar*. Keynes'in *The Means to Prosperity*'de (1933) ve *The General Theory of Employment, Interest and Money*'nin (1936) on ikinci bölümünde belirttiği gibi, pazar rekabeti yatırımcılar arasında tereddüt ve "uzak durma" gibi tepkiler yaratıyor. Firmaların iletişim alanında yatırım yapma eğilimleri daima gelecekteki olası pazar koşullarına dayanır. Gelecekteki koşullar konusunda durumu tam güvenceli göremeyecekleri için sermayelerini yatırmak istemeyebilirler. Ya da aşırı bir ihtiyatla, dengesiz sonuçlar doğuracak bir biçimde yatırırlar. Bir örnek: Eğer telefon hizmeti sağlamanın birim maliyeti sapa kırsal bölgelerde kentsel bölgelerde olduğundan çok daha fazlaysa ve firmaların amacı riskleri en aza indirirken kârlarını en fazlaya çıkarmaksa, firmalar "pazar güçleri" bahanesiyle kırsal bölgelerdeki kullanıcılara yeni ya da eşit nitelikte telefon hizmeti götürmek istemeyebilirler –meğer ki kırsal bölgedeki kullanıcılar kentsel bölgedekilerden çok daha yüksek ücretler ödemeye hazır olsunlar.

Keynes'in deyişiyle "modern dünyada ekonomik hayatın mustarip olduğu güven bunalımı"nın[64] kaynağında "serbest pazar"ların yarattığı derin belirsizlik ve ileriyi görme zorluğu yatar. Bir örnek vermek gerekirse, kapitalist yatırımcıların videotekst alanında yeni girişimlere atılmamalarını gösterebiliriz. Bu teknolojinin bazı ülke-

64. J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Londra ve New York, 1960), s. 161.

lerde –Britanya'da Prestel, Kanada'da Telidon, Federal Almanya'da Bildschirmtext– yalnızca kolay kullanımlı, kapalı kullanıcı gruplarının emrinde bir yenilik olarak kalmasının nedeni özel girişimcilerin, reklamcıların ve hükümetlerin daha geniş kullanım alanı yaratılmasının risklerini üstlenmek istememeleridir. Büyük bir altyapı yatırımı gerektiren bu alanda kâr oranı düşük olduğundan özel sermaye başka yerlere yatırım yapıyor. Ya da devletin müdahalesini bekliyor; bir başka deyişle, vergi mükelleflerinin dağıtım sisteminin yükünü üstlenmesini istiyor. Bu arada özel firmalar araç-gerecin satışından ve örneğin teletekst kodlama aygıtları gibi dayanıklı tüketici pazarlarının ortaya çıkmasından kâr etmeyi tercih ediyorlar.

Buna karşılık Fransa'da, grafiğe dayanan bir videotekst hizmeti (Teletel/Minitel) Fransız hükümetinin telekomünikasyon dairesi DGT'nin etken desteğiyle geniş ölçekte uygulamaya sokuldu.[65] Başlangıçta, hizmetin yalnızca işadamları ve profesyonellerin emrinde kalmaması için, terminaller evlerinde kullanmak isteyenlere ve diğer yurttaşlara bedava verildi. Minitel'in şimdi 12.400 servis kodu var. Kamu telefon sistemi aracılığıyla (aylık kira ücreti ya da tek kullanım ücreti karşılığında) kolayca erişilebiliyor; kullanıcıların telefon rehberlerinde numara aramasını, tren bileti ayırmasını, alışveriş yapmasını, bankaya para yatırmasını, yabancı dil öğrenmesini, haberleri öğrenmesini, posta göndermesini ya da randevu ayarlamasını sağlıyor. Hizmetin bazı sorunları olduğu bir gerçek; örneğin bazı hizmetlere girildiğinde ayrıntılı döküm verilemediği için, anne-babalar çocuklarının neden olduğu yüksek faturalardan şikâyet ediyorlar. Hizmet, asıl hedefi olduğu ileri sürülen, toplumun daha yoksul ve güçsüz kesimleri tarafından (fabrika işçileri, emekliler, yeni yoksullar gibi) daha az kullanılmakta. Minitel'in bazı firmalar tarafından, "daha iyi iletişim" bahanesiyle, çalışanları daha sıkı denetlemek için kullanıldığı da oluyor. Tüm bu güçlüklere rağmen, sistemin savunucuları çok sayıda *"minitelist"* (Fransa'nın bütününde beş milyonu aşkın terminal takılmış) yaratmayı başardılar. Bu başarı gösteriyor ki, yeni bir kamusal iletişim siste-

65. Ayrıntılar Alain Briole tarafından Dublin'de Trinity College'da 26 Haziran 1990'da verilmiş bir seminerden alınmıştır.

minin yaratılmasında *pazar dışı* mekanizmaların önemi devam etmektedir: Çünkü bu mekanizmalar hem kullanıcılar hem de üreticiler için giriş maliyetlerini düşürmekte, böylece pazarın müzmin hastalığı haline gelen bozuk ve dengesiz hizmet arzı sorununa çare olmaktadır.

Pazar liberallerinin, pazarın bireysel seçim özgürlüğünü artırdığı iddiası da kuşkuludur. Sınırsız pazar rekabeti aslında belirli yurttaşların, özellikle azınlıkların ve geçici çoğunlukların seçim özgürlüğünü ağır biçimde zedelemektedir. Örneğin radyo ve televizyon yayımcıları izleyiciler için rekabete tutuştuklarında en iyi yöntemin kitlelere cazip gelecek programlarla tam ortadaki kesime seslenmek olduğunu biliyorlar. Bunun sonucu, programlarda çeşitliliğin sınırlanması ve program türlerinin birbiriyle örtüşmesi oluyor. Programların bütününe bakıldığında program türlerinin azaldığı, tekrarların ve tahmin edilebilir programların çoğaldığı anlaşılıyor. Kaçınılmaz olarak, son sözü izleyici ölçümleri (rating) söylemeye başlıyor. Ancak, bu ölçümlerin toplumun bazı kesimlerinin, örneğin etnik ve bölgesel azınlıkların, eşcinsel ve lezbiyenlerin, yeşillerin, yaşlıların, sosyalistlerin ve diğer azınlıkların görüşlerini yeterince temsil etmediği bir gerçek.

İzleyici ölçümleri çocuklara yönelik pazar dışı televizyon türlerine de haksızlık ediyor.[66] Örneğin, ABD'deki üç büyük ticari ağın sabah ve okul sonrası saatleri ile cumartesi sabahı programları *Smurf's Adventures, Fraggle Rock, Bugs Bunny and Buddies, The Flintstones, Dennis the Menace* ve *Teenage Mutant Ninja Turtles* gibi programlarla tıka basa dolu. Robotlar, Smurfler, adaleli sarışın prensler ve meyve kokulu prensesler, sevimli ayılar ve anti-terör timleri gelip gidiyor. Onlar her yarım saatte bir birbirini itip kakarak yer değiştirirken, çocuklara televizyon endüstrisinin "toplumsal mesajlar" adını verdiği bayat öğütler veriliyor: "Kavga etmeyin", "Yabancılarla konuşmayın", "Mutlu olun", "İyi bir öğrenci olun" gibi. Programlarda görülen karakterler çocukların karşısına belirli eşyaların ve yiyeceklerin satıcıları olarak da çıkıyorlar; onlar da karton oyunlara, resimli romanlara, oyuncaklara, kahvaltı-

66. Edward L. Palmer, *Television and America's Children: A Crisis of Neglect* (New York, 1988); ve Tom Engelhardt, "The Shortcake Strategy", Todd Gitlin (ed.), *Watching Television* (New York, 1986), s. 68-110.

lıklara, ev videolarına ve nice milyar dolarlık bir endüstriye bağlı emtiadan başka bir şey değiller. 1980'lerin başlarında çocuk programlarıyla ilgili kuralların deregülasyonu sayesinde, her üç büyük televizyon ağındaki çocuk programlarının program boyu reklamlardan farkı kalmadı. Gene 1980'lerin başlarında *Captain Kangaroo* programının kaldırılmasından bu yana, düzenli olarak gösterilen hafta içi eğitsel çocuk programı neredeyse yok gibi. Ticari televizyon çocuklar için genel olarak yalnızca eğitsel ve öğretici program çeşitleri sağlamakta yetersiz kalsa bir şey değil. Aynı nedenle, en etkili eğitsel iletilerin belirsiz çocuk kitlelerine değil, belirli yaş grupları için (örneğin, 2-4 yaşındakiler, 9-11 yaşındakiler) özel olarak hazırlanmış iletiler olduğu da görmezden geliniyor. Çünkü, ticari televizyon her şeyden önce izleyici kitlesinin büyüklüğüne göre ayarlanmış bir ödüllendirme sistemine göre çalışıyor. Pazarda satın alma güçleri yetişkinlerden az olduğu için, çocuklar reklamcıları, şekli şemaili belli olmayan bir izleyici öbeği olmanın ötesinde fazla ilgilendirmiyor. Ticari televizyonun temel işleyiş kuralı sessiz, ama derinden bir biçimde yaş ayrımı yapıyor: Programlar izleyicilere satılmıyor, izleyiciler reklamcılara pazarlanıyor.

Belirli izleyici gruplarının olduklarından az temsil edilmeleri olayının iç yüzü, onun niyeti bu olmasa da, Hayek'in kırlarda ayak izleriyle patika oluşturmak benzetmesiyle ortaya çıkıyor.[67] Hayek'in belirttiği gibi, patika birçok bireysel seçimin sonucunda, planlanmadan ortaya çıkmış olabilir. Ama, bu patikanın şimdi ve gelecekte herkes için yolculuğu kolaylaştıracağı nereye kadar doğrudur? Kimbilir, belki herkes tek sıra izci kolu halinde yürümeye alışkın değildir. Belki patika ihtiyaçlarını karşılamıyor, bisikletlerine uymuyor, iyi yürüyemedikleri ya da hiç yürüyemedikleri için çok dolambaçlı, rahatsız ya da geçilmez geliyor. Belirli izleyici öbeklerinin gerçekteki sayılarının altında temsil edilmesi pazara dayanan medya sisteminin önemli bir kusurudur; şunu unutamayız ki, hepimiz zaman zaman şu ya da bu azınlığın bir üyesi oluyoruz, kimileri ise her zaman bir azınlığın üyesi durumundalar. İzleyici

67. Patika örneği için bkz. Friedrich Hayek, "Scientism and the Study of Society", *The Counter Revolution of Science* (Glencoe, Ill., 1952), bölüm 4.

ölçümleri yurttaşların medya seçimlerinin yoğunluğunu ölçmeyi de beceremiyor. Örneğin, izleyici araştırmalarının bulguları gösteriyor ki, güncel olaylar programlarını izleyenler ile *Dallas*'ı izleyenlerin toplumsal profilleri birbirine çok benzese de, birincilerin sayısı daha az ama "kendi programları" konusundaki tercihleri çok daha kuvvetli ve içten olabilir. İzleyici ölçümleri tarafından yönlendirilen açık pazar koşullarında, güncel olaylar programı ya çizelgeden çıkartılacak ya da seyirci sayısının iyice düştüğü geceyarısı ya da pazar sabahı saatlerine postalanacaktır. Pazar rekabetinin kaçınılmaz sonucu bu: Kimileri kazanırken kimileri çaresiz kaybediyor.

Sınırsız pazar rekabeti başka bir bakımdan da yurttaşların seçimlerinin aleyhine çalışıyor. Çünkü iletişim pazarına katılım para gerektiriyor; oysa, bazılarının parası yok, bazıları da harcayacak durumda değil. A. J. Liebling bir zamanlar şaka yollu, "Basın özgürlüğü yalnızca basına sahip olabilenlere aittir" demişti. Pazar liberalleri genellikle bu sorunu "izleyicilerin artan refahı, boş zamanı ve harcama gücü" gibi yuvarlak laflarla geçiştirmeye çalışıyorlar.[68] Konunun inceliklerine daha vâkıf dostları ise, pazara dayanan çok kanallı iletim sistemlerinin sivil toplumun daha zor durumdaki üyelerinin iletişim yeteneğini azaltmayıp artırabileceğini öne sürüyorlar. Onlara soracak olursanız, özgür bir iletişim pazarında "görece yoksul çıkarlar" bile hatırı sayılır yer ya da zaman dilimleri satın alabilirler. Bu yönelim yayımcılıkta belirginlik kazanmıştır. Her ne kadar basın yayın pazarına girmek için epey beceri ve çok para gerekliyse de, kendisini kabul ettirmiş bir yayında yer satın almak çok daha ucuzdur.[69]

Bu türden iddialar, başka yerlerde olduğu gibi burada da pazar rekabetinin yoksulları soyduğu olgusunu göz ardı ediyor. Etkili talep, yani medya aracılığıyla iletilen görüşlere erişim için para ödeme istekliliği ve gücü; zaman, para ve know how'ca desteklenmeyen gerçek ya da potansiyel talebi süre li olarak yenilgiye uğratıyor. Pazar rekabeti (görece) bilgi-zengini ve bilgi-yoksulları ara-

68. *Broadcasting in the 90's: Competition, Choice and Quality. The Government's Plans for Broadcasting Legislation* (Londra, 1988), s. 5.
69. De Sola Pool, *Technologies of Freedom*, s. 142-3.

sında büyüyen bir uçurum açıyor. İstikrarlı işi ve harcayacak parası olan yurttaşlar (çoğu kez kendi şirketlerinin ya da meslek örgütlerinin de yardımıyla) medyaya erişerek zaman ve yer satın almakta avantajlı durumdalar. Bunlar ayrıca yeni iletişim araçlarını, ürünlerini ve hizmetlerini kullanmakta da ötekilerden üstünler; şifreli iletiler çözen kod çözücülerle bağlantı kurabilecek çok yönlü televizyon prizleri; modern donanımlı kişisel bilgisayarlar; taşınır faks makineleri; elde taşınır televizyon kameralı kayıt aygıtları; uydu konferans tesisleri; dinleyen daktilolar; yüksek tanımlı süper televizyonlar önce onların emrine giriyor. Aynı zamanda diğer yurttaşlar, özellikle şu sıralar Batı ve Orta-Doğu Avrupa'da ve ABD'de hızla genişlemekte olan yeni yoksul sınıfının içinde kendilerini tutsak bulanlar, (bir uydu anteni ya da yüksek tanımlı televizyon kiraladıkları-satın aldıkları için) daha da borca batıyorlar. Ya da ikinci sınıf iletişim medyalarına küme düşüyorlar: Paralı televizyonun ucuzuna, reklamla beslenen, ucuz radyo televizyon programlarına, aksayan bir posta servisine ve çoğu kez çalışmayan üç cadde ötedeki telefona...

Metalaşmış medya tarafından yaratılan bu eşit olmayan seçim kalıpları, pazar rekabetinin reklamcılar tarafından körüklenmesiyle daha da bozuluyor. Reklamcılık, program çizelgelerinde çeşitlilikten "hafif eğlence" türü standart mallara doğru genel yönelimi teşvik ediyor. Reklamcılık *Bild am Sonntag* ve *The National Enquirer* gibi sahte gazetelerin büyümesine yardımcı oluyor; baştan sona ilanlarla dolu olan ve metro istasyonu, alışveriş merkezi gibi yerlerde bedava verilen ya da varoşlardaki evlerin posta kutularına tıkıştırılan gazete ve dergilerin tirajlarını artırıyor. Televizyon alanında da aynı yönelim geçerli. Reklamcılık programların yapısını ve içeriğini ticarileştiriyor. Bazı programların (*Amazing Discoveries* gibi) reklamlardan farkı kalmıyor. Reklamcılık programları kendi uşakları haline getiriyor. Her programın başarısı reklam gelirleri ve izleyici kitlesinin büyüklüğüne göre ölçüldüğünden, radikal deneylere yer kalmadığı gibi sıra dışı programların ya da oyuncuların (*Monty Python* gibi) "kendi seyircilerini bulmaları" için de zaman kalmıyor. (ABD'de *The Walton's* gibi istisnalar aslında bu genel kuralı doğruluyorlar; bu program başlangıçtaki düşük ölçümlere

rağmen bir mektup kampanyası ile ayakta kalabilmişti.) Sanki tüm program çizelgeleri ve tüm programlar yalnızca reklamları öne çıkarmak için yapılıyor. Hiçbir şeyi derinlemesine geliştirmek için vakit yok. İzleyicinin dikkatini çekmek ve biraz sonra gelecek reklam öbeğine yer açmak için konunun çabucak kotarılması gerekiyor. Çekim uzunlukları kısaltılıyor. Konuşmalar zorunlu olarak iyice budanıyor. Dramatik yapı yayvanlaştırılıyor. Sınırsız reklamcılık ucuza yapılmış, hızla ilerleyen bir program türünün oluşmasını teşvik ediyor. Super Channel'da çok görülen bu tür programlar ("uydu çamuru" diyenler de oluyor) arasında neler var neler: Hollanda'dan futbol, Kore Havayolları'nın sponsorluğunu yaptığı dünyadan golf, Kelloggs kahvaltılıkları ve Clausthaler biralarının ilan tekrarları, üçüncü sınıf Avustralya filmleri, *Flipper* ve diğer Hollywood yedekleri, buz hokeyi, Amerikan futbolu, yavaş ve bıktırıcı bir İngilizce'yle sunulan, şirketlerin sponsorluğuyla yayımlanan haberler ve hava durumu...

İşin özeti şu: Parayı verenler her zaman düdüğü çalmak istiyorlar. Medya reklamcılığı, seçim özgürlüğünü garanti altına almıyor. "Reklamcılar ördeklerin en sık toplandığı yere ateş ediyorlar" (Andrew Neil),[70] ve bu yüzden reklamcılık aslında en azından bazı yurttaşların dinleme, okuma ve seyretme seçimini sınırlıyor; bu eğilim (Büyük Britanya'da Peacock Komitesi'nin ve Almanya'da Federal Anayasa Mahkemesi'nin kabul ettiği gibi)[71] reklamcılıkta fiyatlar ve talebin gelir elastikiyeti açısından çok farklı rakamlara yol açıyor. Reklamcılık reklamcılar ve büyük şirketlerin lehine, buna karşılık yurttaşların aleyhine çalışıyor. Ticari şirketlerin *tüzel söylevini* ayrıcalıklı kılıyor. İzleyici sayısını en fazlaya çıkartmaya, maliyetleri ise en aza indirmeye kafayı taktığı için, yalnızca az sayıda yurttaşın ilgisini çeken malzemenin olsa olsa az sayıda sunulması sonucunu doğuruyor. Reklamcılık azınlığı ilgilendiren programların, estetik ve zihinsel olarak dürtükleyici temaların, en fazla izleyici çekenlerin dışındaki siyasal açıdan tartışmalı konuların arzını azaltıyor. Çünkü bu gibi programlar reklamverenleri cüz-

70. *The Late Show*, BBC (20 Kasım 1989).
71. *Report of the Committee on Financing the BBC* (Londra, 1986); *Decisions of the Federal Constitutional Court*, cilt 73, s. 118 ve 155 dp.

danlarını açmaya yöneltmiyor.

Tüzel söylevden yana çıkan eğilimin en güçlü olduğu yer ABD'dir; bu ülkede iletişim medyası son otuz yıl içinde büyük şirket kültürü tarafından ele geçirilmiştir.[72] Bu ülkede, serbest pazarcıların bu durumu savunmak için kullandıkları görüşlerde modern çağın başlarındaki bireyciliğin yansımaları göze çarpar; "basın özgürlüğü" savlarını da alevlendiren görüşlerdir bunlar. İfade özgürlüğü çoğu kez bireysel bir eylem olarak görülür; aile doktoru, küçük çiftlik ve yılmaz yorulmaz küçük girişimci kadar doğal bir şeydir bu. Tuhaftır ki, bu önyargı büyük şirketlerin Anayasa önündeki konumlarını güçlendirmiş ve onlar da Anayasa'nın Birinci Değişiklik Maddesi'ni kendilerine yontmuşlardır. Öyle ya, bu madde federal ve eyalet *hükümetlerinin* ifade özgürlüğünü kısıtlamasını yasaklarken, şirketlerin gücünü görmezden gelmiştir. Bireyciliğin sözleri bireyciliği ezmek için kullanılır olmuştur. Özgürce konuşan bireyin yerini enformasyon alanında muazzam bir güce sahip olan tüzel aktörler almıştır. Kendi reklamlarını kendileri yapmaya pek meraklı olan bu devlerin en başında 18 milyar dolarlık Amerikan şirketler grubu Time Warner gelir; bu devin medya işletmeleri arasında uzmanlaşmış televizyon kanalları, milyonlarca kablolu televizyon abonesi, düzinelerle ulusal dergi, kitap yayımcılığı ve dünya şarkı plakçılığına egemen plak şirketleri yer alır. Time Warner'ın işletmeleri öylesine yaygın ve büyüktür ki, bu dev kuruluş gazetecilerinden birine bir roman ısmarlayıp, onu kendisi yayımlayabilir, Time Warner'ın kitap kulüpleri aracılığıyla pazarlayabilir, Time Warner dergilerinde tanıtma yazıları çıkartabilir, Time Warner için film haline getirebilir, bir kez de bu filmle ilgili tanıtma yazıları ve röportajlar yayımlatabilir ve nihayet Time Warner kablolu televizyonunda gösterebilir.[73]

"İnsan bilincinin tüzel söylev tarafından sistematik olarak sarıp sarmalanması"na[74] karşı uyarıda bulunan kimi toplumsal eleştirmenler bu yönelimi bazen abartırlar. Adorno ile Horkheimer'ın

72. Bkz. Warren Freedman, *Freedom of Speech on Private Property* (Westport, Conn., 1988); ve Herbert Schiller, *Culture Inc.* (New York, 1990).
73. Ben H. Bagdikian, "The Lords of the Global Village", *The Nation* (12 Haziran 1989), s. 805-20.

ayak izlerinden giderek, sahte bolluk, yenilik ve seçim özgürlüğü imgelerini evrenselleştirdiği için reklamcılığı kınarlar. Bu eleştirmenlere göre, reklamlar aslında bireylerin kendilerini meta tüketiminin çarkları arasına fırlatmaya teşvik etmekte, böylece işçiler tüketmek için üreten tüketicilere dönüşmektedir. Reklamcılığın ana hedefi olan kadınlar, alışveriş etmenin kendi işleri ve yaşam tarzları olduğuna inanmaya itilmektedir. Reklamcılık toplumsal merdivende yukarılara tırmanma arzularını da kamçılamaktadır; *yeni zenginlerin* Club Mediterranée kültürünü saygınlaştırmakta, havuz kenarı narsisizmini geliştirmekte, süpermarketlerin kimliksiz gülümsemesini beslemektedir. Reklamcılık sivil toplumun sinir uçlarını köreltmektedir. Yurttaşları, bazı şeyleri kullanıp atmaya, bazılarını ise görmezden gelmeye kandırmaktadır. Bireysel arzular kamu ruhunu boğmaktadır: Başkaları kimsenin umurunda değildir artık. Müstehcenlik, aptallık, göz boyayıcılık ve israf, egemenliğini kurmuştur. Özetle, reklamcılık yalnızca bireyleri aslında ihtiyaçları olmayan şeyler içinde yüzmeye teşvik etmekle kalmayıp, "kendi ürününü de yaratmaktadır: Bu ürün hep doyumsuz, hep tedirgin, kaygılı ve canı sıkkın olan tüketicinin ta kendisidir... Reklamcılık, ürünleri reklam etmekten çok, bir hayat tarzı olarak tüketimin benimsetilmesine yarar."[75]

Bu iddialarda gerçek payı var. Reklamcılık gerçekten belirli ürünlerin tüketimini özendiriyor, "tüketici yaşam tarzı"nın yaygınlaşmasını körüklüyor. Gerçekte hiçbir anlamı olmayan görsel sloganlar ve seslerle bezenmiş olan üç dakikalık kültürün güçlenmesindeki rolü büyük. Reklam öykülerinde cinsel ayrımcılık yapan, insan düşmanı, milliyetçi, ırkçı ya da diğer ideolojik varsayımlara

74. Schiller, *Culture Inc.*'s. 45'deki fikri karşılaştırınız, Wolfgang Fritz Haug, *Critique of Commodity Aesthetics* (Cambridge, 1986), burada "emtianın estetiği fenomeni ekonomik temeline bağlanmakta" (s. 8) ve reklamcılığın bir kandırmaca olduğu sonucuna varılmaktadır: "İnsanların sermayeye hizmet etmesini sağlamak için bir yandan sonu gelmeyen bir arzular seli yaratmakta... öte yandan açlığı doyurmak yerine artıran *sanrısal doyumlar sunmaktan öteye gidememekte*dir." (s. 56)

75. Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism* (New York, 1978), s. 72, karşılaştırınız; Dallas Smythe'ın savına göre kitlesel medyanın başlıca görevi tüketicilere ideoloji paketleri satmak değil, izleyici üretip onları reklamcılara satmaktır: "Communication: Blind Spot of Western Marxism", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, cilt 1, no. 3 (1977), s. 3-21.

zaman zaman rastlanıyor; reklamcılık ekolojik etkileri zararlı olabilecek ürünlerin tanıtımını yapıyor; düzenli olarak bireylerin endişelerini istismar ettiği gibi, kışkırttığı umut ve düşleri tatmin etmekten uzak kalıyor.[76] Ne var ki, reklamcılığın sert eleştirmenleri –ve onun reklamcılık ve pazarlama mesleklerindeki hayranları– reklamların etkililiğini ölçmenin zorluğunu biraz üstü kapalı geçerken, onun yetişkin izleyicileri manyetik alanının etkisi altına alma derecesini biraz abartıyorlar.[77] Spor programları, konulu filmler ve karşılıklı konuşmaya dayanan radyo yayınlarını cankulağıyla izleyen yetişkin izleyiciler, sıra reklamlara gelince huzursuz, sıkıntılı ve dalgın yaratıklar haline geliyorlar. Reklam aralarında çay demlemeyi, içki hazırlamayı, buzdolabına uzanmayı, ev işi yapmayı ve kanaldan kanala sıçramayı tercih ediyorlar. Reklamlar büyük çoğunluk tarafından "propaganda" olarak algılanıyor. Gördükleri ya da duydukları reklamları hatırlayanların oranı küçük bir azınlığın ötesine geçmiyor. Bunun nedeni onların, bellekleri hapı yutmuş kültürel geri zekâlılar olmaları değil: Çoğu kez, yetişkin bireylerin önemli bir bölümü kendisini reklamı verilen ürünün pazarında bir alıcı olarak görmüyor. Öyle bile olsalar, reklamlar çoğu kez hedefi tutturamıyor. Reklamlar, gerçek izleyicileri, varsayılan ya da hedeflenen izleyiciden oldukça farklı özelliklere sahip olduğu için de tam başarılı bir iletişim kuramıyorlar.

Bu gibi çeşitli nedenlerle, reklamcılık tüketicilerin yüreklerini, zihinlerini ve damak zevklerini yoğurarak "bir yaşam tarzı olarak tüketim"i güvenceye almakta başarısızlığa uğruyor. Reklam şirketi yöneticileri de bunu üstü kapalı olarak kabul ediyorlar. Gazeteleri, dergileri, radyo ve televizyonları tıka basa dolduran ilan ve reklamlara rağmen, firmalar hemen hiçbir zaman yıllık bütçelerinin büyük bir oranını reklama yatırmıyorlar; iş planlarının bütünü içinde tüm umutlarını reklamcılığın inandırıcılığına bağladıklarını pek ender görüyoruz. Gene de, reklamlarla finanse edilen medya yurttaşların çoğu için iletişim özgürlüğüyle uyumlu değil. Reklamcılık,

76. Fred Hirsch, *Social limits to Growth* (London, 1976).

77. Bkz. Michael Schudson, *Advertising. The Uneasy Persuasion* (New York, 1984); William Leiss, Stephen Kline ve Sut Jhally, *Social Communication in Advertising: Persons, Products and Images of Well-being* (Toronto, 1986), özellikle 3. bölüm.

sessiz ve derinden, *ticari olmayan* görüşleri ve *pazar dışı* yaşam biçimlerini kamusal alandan dışarıya atma eğilimiyle hareket ediyor. Reklamcılığın fiyatlar ile mal ve hizmetlerin şimdi ve gelecekte varlığı ve yokluğu gibi konulardaki bilgilerin yayılmasındaki rolü, soyut bir düzeyde haklı temellere dayandırılarak savunulabilir. Ayrıca ticari reklamcılığı diğer reklam türleriyle karıştırmamak gerekir. Kurallara bağlanmış bir siyasal reklamcılık sistemi, devlet makamları için yarışan tüm ciddi adaylara görüşlerini hakkaniyete uygun bir biçimde açıklama olanağı tanıması koşuluyla, demokrasiler için çok gerekli olan özgür fikir dolaşımının sağlanmasında yardımcı olabilir.[78] Reklamın çok yönlü ve becerikli bir toplumsal iletişim biçimi olduğu konusunda da kanıtlar var. Reklam, kimi zaman reklamcının niyeti dışında da olsa, günlük anlamların dolaşımı ve tartışılmasının simgesel araçlarını sağlıyor. Reklamcılık "sonsuz diziler halinde uzanan olası karşılaştırmalı yargıların sunulması, önerilmesi ve yansıtılmasında"[79] en önemli araçlardan birisidir.

Ne var ki, işin uygulamasına bakılınca, *tüzel* reklamın kendisini göklere çıkarmaya meraklı olduğu, hedef izleyicilerini ise ticari söylevin piramidinin içine gömmeye çabaladığı görülüyor. Bu tür reklamcılığın temel sorunu şurada: Tüketime dayanan hayat tarzının tek hayat tarzı olduğu yolundaki gayri-demokratik varsayımı körüklüyor. Bu nedenle tek tek ürün reklamlarından ya da ürün kategorilerinden ya da markalardan öteye giden bir önem söz konusu. Pazarlanmış malların toplumsal kimliğin en önemli işareti olduğu yolundaki varsayımın satışını yapıyor reklamcılık. Bu anlamda bir ideoloji, bir *grand récit* (Lyotard). Bir çeşit (potansiyel olarak) hegemonyacı dil oyunu; her zaman başaramasa bile, hem kendi yarattığı koşulları gizlemeye çalışıyor hem de bağrında gelişip serpildiği sivil toplumun içindeki dil oyunlarının çoğulculuğunu boğmaya çabalıyor. Bir çöpçü reklamcılık. Kendisini genel ve evrensel bir

78. Bkz. Margaret Scammel, "Political Advertising and the Broadcasting Revolution", *The Political Quarterly*, cilt. 61, no. 2 (Nisan-Haziran 1990), s. 200-13; ve Kathleen Jamieson, "The Evolution of Political Advertising in America", L. L. Kaid et al. (ed.ler) *New Perspectives on Political Advertising* (Champaign, Ill., 1986).
79. Leiss et al., *Social Communication in Advertising*, s. 247.

dil oyunuymuş gibi sunarak, hiç hakkı olmadığı halde, farklı ve kendine *özgü* tüm dil oyunlarına bitişip onları mideye indirmeye çalışır –her türlü sorgulamanın dışında ve tarihsel zamanın olasılıklarından tamamen kurtulmuştur sanki.[80]

Pazar rekabeti konusundaki pazar liberali fetişiyle ilgili olarak söylenebileceklerin özü şu: Pazar rekabetinin iletişim özgürlüğünü garantili olarak sağladığı varsayımının inanılır olduğu günler çoktan geride kaldı. Pazar liberalleri tarafından canlandırılan eski "basın özgürlüğü" ideali akla artık anılarda kalmış bir geçmişi getiriyor: Elle dizilen broşürler, ucuz halk gazeteleri, sınırlı sayıda basılmış ahlaki ve bilimsel risaleler... Ademi-merkeziyetçi pazar rekabetinin siyasal despotizmin panzehiri olduğuna inanılan günler... O günlerden bu yana yayıncılıkta olsun, radyo-televizyonda olsun mülkiyet ve denetim kalıpları çok değişti; iyice bütünleşmiş, oligopolvari bürokratik yapılar çıktı ortaya. Özel enformasyon sektöründe egemen olan kalkınma modeli, uluslarüstü düzeyde işlev gören ve pazarın ekonomik zorunluluklarına uygun iletiler üreten çok medyalı kuruluşlara dayanıyor. Bu yönelimin vurgulanması acil bir önem taşıyor, çünkü tarihsel olarak bakıldığında görüleceği üzere, "basın özgürlüğü"nün savunucuları eleştirilerini daha çok pazara dayanan iletişim medyasının devlet tarafından denetlenmesine yöneltmişlerdi. Bugün ise, tam tersine, "basın özgürlüğü"nün dostlarının şunu anlamaları gerekiyor: *İletişim pazarları iletişim özgürlüğünü kısıtlamaktadır;* pazara girmek isteyenlere karşı engeller koyarak, tekellere izin vererek, seçenekleri sınırlayarak ve enformasyonun egemen tanımını kamusal yarar kavramından uzaklaştırıp özel olarak tasarruf olunabilen bir metaya yaklaştırarak yapmaktadır bunu. Özetle, iletişim özgürlüğü ile pazardaki sınırsız özgürlük arasında yapısal bir çelişki bulunduğunun kabulü zorunludur; fikir pazarındaki bireysel seçim özgürlüğüne ilişkin pazar liberali ideoloji, tüzel söyleye ayrıcalık tanımaya ve yatırımcılara yurttaşlardan daha fazla seçenek vermeyi haklı göstermeye yaramaktadır. Dev boyutlardaki firmaların, yurttaşların ne dinleyip ne okuyacaklarını ve ne seyredeceklerini örgütleyip kararlaştırmalarının, yani *sansür*

80. İdeoloji kavramının bu değiştirilmiş anlamının ayrıntıları için bkz. benim *Democracy and Civil Society*, s. 213-45.

Pazar liberalizmi, "sansür"ü çok dar anlamda algılayarak kendisini böyle bir sonuca varmaktan koruyor; ona göre sansür, çeşitli yurttaş toplulukları arasında görüş değişimini denetlemek üzere devlet tarafından kullanılan tekel gücüdür. Pazar liberalizmi "basın özgürlüğü"nü, özel girişimcilerin kendilerini hükümet ya da "kamu" tarafından yüklenmek istenen görev ve kısıtlamalardan kurtarmak üzere giriştikleri uzun ve kahramanca bir mücadelenin sonucu sayıyor. "Medya"ya başkalarından daha fazla ve güçlü ayrıcalıklar tanınmasını öngörüyor. Medyaya devlet müdahalesi ya haksız ilan ediliyor, ya devletin egemenliğinin tehdit altında bulunduğu durumlarda ehveni şer olarak katlanılıyor ya da (pornografi ve ırkçılık tartışmalarında olduğu gibi) kimi yurttaşlar devleti diğer bazı yurttaşlara karşı savcılarıyla harekete geçmeye çağırıyorlar. Sorun şurada: Pazar liberalizmi, şirket yöneticilerinin de karmaşık pazar mekanizmaları içinde sansürcü işlevi gördüğünü anlamazdan geliyor. Pazar rekabeti, pazar sansürünü yaratıyor.[81] Medyanın özel mülkiyeti özel kapris üretiyor. Enformasyon üretim ve dağıtım alanını ellerinde tutanlar, hangi ürünlerin (kitaplar, dergiler, televizyon programları, bilgisayar yazılımları gibi) kitlesel çapta üretileceğini yayım öncesinden belirliyor ve böylece hangi görüşlerin resmen "fikirler pazarı"na gireceğini kararlaştırıyorlar.

Bunalım dönemlerinde bu pazar sansürü açık hale gelebiliyor. İtidal ve "nesnelliğin" yerini polemikler ve pazarın 'düşman'larına karşı açılmış kampanyalar alıyor. Normal zamanlarda pazarın sansür süreçleri daha az göze çarpıyor ve daha ince yöntemler kullanıyor. Bu çeşit sansür, saf halk kitlelerini kâr uğruna dolandırmak ya da bu yığınların beyinlerini yıkamak ve "kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretmek" için girişilmiş sinsice bir komplo değildir. Bu tür sansürün ortaya çıkmasının nedeni, ticari yayımcıların, okuyucuların, dinleyicilerin ve seyircilerin *pazar dışı* tercihlerini umursamamalarıdır. Onların dikkatleri izleyicilerin taleplerini pazar reka-

81. Sue Curry Jansen, *Censorship: The Knot that Binds Power and Knowledge* (New York ve Oxford, 1988), ve "Market Censorship and New Information Technologies", Polytechnic of Central London'da sunulmuş bildiri, 26 Kasım 1988.

betinin sınırları içinde karşılamak üzerinde odaklaşmıştır. Medya girişimcilerinin izleyicilere seçenekler sağladıkları elbette doğrudur; ne var ki, bu seçenekler her zaman *ticari olarak geçerli* olan seçeneklerdir. Şirketler pazar rekabetinin altyapı, yurttaşlarının seçimlerinin ise üstyapı olduğu varsayımıyla hareket ederler. Bireylere, pazar tarafından istenen yere çekilebilen tüketiciler gözüyle bakarlar, hakları ve yükümlülükleri olan etkin yurttaşlar olarak görmezler onları. Örneğin, onlara, yurttaşlar olarak, firmanın genel yatırım ve pazarlama stratejisinin belirlenmesini sağlayan kararlara katılım seçeneğini tanımazlar. Yurttaşlara, sürdürülmesi olanaksız bir ekonomik büyüme kalıbını dizginleyebilmek için tüketim kalıplarını değiştirmek isteyip istemeyeceklerini sormazlar. Pazar liberalleri "yasalarla düzenleme ve sayıca azlık yerine özgürlük ve seçenek"i savunurlarken dillerinin altında olan şudur: "Biz, pazarca yönlendirilen kapitalist ekonominin daima devam edeceği varsayımıyla hareket ediyoruz. Bu sistem meşru ve verimli olduğu için, tüketicilerin taleplerini tatmin edebilmek üzere bulunmuş en iyi sistemdir. Biz size çeşitli seçenekler sunuyoruz. Yeter ki, sizler tüketiciler olarak seçeneklerinizi biz girişimcilerin şartlarına uygun biçimde sınırlayın. Sınırlamazsanız, ne diyelim, yazıklar olsun. Gidin kendi şirketinizi kurun öyleyse!"

III
Demokratik Leviathan*

Egemen ve merkezi her devlet potansiyel olarak saldırgan ve diktatörcedir.

Simone Weil, 1933

Basın ve yayım özgürlüğü konusundaki pazar liberali görüşünü bozup çürüten tek şey pazar rekabeti fetişi değil. Bu görüşün devlet kurumlarının sorumluluksuz ve keyfi erkine duyduğu sempati de çoğu kez ona puan kaybettiriyor. Robert Southey'nin 19. yüzyılın başlarında belirttiği gibi, modern devletlerin ayakta durmasında kalemlerin önemi süngülerden az değildir.[82] Bu deyiş uzun dönemli bir kehanet olarak da ifade edilebilirdi, çünkü günümüzde

* İncil'de anılan bir deniz canavarı; Thomas Hobbes'un (1588-1679), devlet egemenliğine ilişkin eserinin adı. (ç.n.)

82. Alıntı William Jerdan'ın *Men I Have Known* (Londra, 1866), kitabının 413. sayfasında.

tüm Batı demokrasileri gittikçe büyüyen bir sorunla karşı karşıyalar: Büyük çapta plansız da olsa, birbirleriyle bağlantılı gevşek bir devletler topluluğu olmaya doğru sürükleniyorlar ne zamandır; bu devletlerin demokratik olmayan karar verme yapıları çok katmanlı, yarı-devlet-üstü olmalarının yanı sıra yurttaşları arasındaki fikir değişimini güçlü bir biçimde yönlendirip saptıracak çeşitli mekanizmalarla donanmış durumda. Bu fikir akışına uzun süreli eğilimin belirtileri şimdiden gayet açık. Yurttaşlar arasında serbest fikir akışı, eski moda ayrıcalıklı yetkiler ve yeni resmi enformasyon yönetimi tekniklerince engelleniyor. Buna, gizliliğe ve riyakârlığa başvurularak ve sık sık devletin egemenliği ("ulusal güvenlik") ilkesine sığınılarak set çekiliyor. Ve Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana siyasal sansür kendi başına buyruk korporatist mekanizmaların sürekli yayılmasıyla güçleniyor. Bunlara, normal koşullarda ne yurttaşlara, ne onların medyasına ne de hukuk kurallarına karşı sorumlu olan devlet daireleri, komisyonlar, temsilcilikler ve hükümetler a ası toplantılar gibi yerel, ulusal ve ulus-üstü görünmez hükümet biçimlerini ekleyebiliriz.

Ne gariptir ki, demokrasi anlayışımız üzerindeki derin ve kaygılandırıcı etkilerine rağmen, ne paza cılar ne de onları eleştirenler bu yönelimlere gerektiğince dikkat ediyorlar. Demokratik ülkelerde sorumluluksuz erk daima bir çeşit rezalet olarak görülmüştür, ama şimdi bu ülkeler sürekli bir rezaletle karşı karşıyalar. Günümüzde tüm demokratik rejimlerin göbeğinde despotizm çekirdekleri bulunuyor. Erken modern mutlakıyetçi devletlerin, parlamentolar tarafından yönetilen geç modern anayasal devletlere (eksikleri olsa da) tarihsel dönüşümü sona erdi. Artık yeni bir siyasal sansür dönemine, Demokratik Leviathan çağına giriyoruz. Bu çağda hayatın yaşamsal parçaları –bugün hayatta olsa Southey'nin diyeceği gibi– çeşitli eski ve yeni kalemlerle donatılmış, sorumluluksuz siyasal kurumlar tarafından biçimlendirilmekte.

Yenilenmiş bir "basın özgürlüğü" kuramı, fikirlerin kamusal planda tanımlanma ve dolaşımı sürecine karışan bu türden devlet müdahalesi biçimlerini gözardı edemez. Birbirleriyle bağlantılı beş siyasal sansür türü özel ilgiye değer. Burada "ideal tipler" olarak sunulan bu türleri asınalık sırasına göre incelevelim:

(1) *Olağanüstü hal erkleri:* Hükümetlerin, medyanın bazı bölümlerini zorbalıkla sindirerek yola getirme girişimleri talimatlar, tehditler, yasaklamalar ve tutuklamalarla Batı demokrasilerinde de kendisini hissettirmeye devam ediyor. Bu türden siyasal baskı teknikleri ikiye ayrılıyor: (Amerikan anayasa çevrelerince en başlarda adlandırıldığı üzere) *Ön engelleme* denince akla söz konusu yayının (sözlü, görsel ya da basılmış) devlet yetkililerince önceden denetlenmesi geliyor ki bunun kapsamına, hükümet sözcüleriyle dostça konuşma ve kokteyllerden, basit isteklere, telefonla yapılan uyarılardan zorunlu ve ihtiyari kuralların konmasına kadar resmi ya da gayriresmi tüm yollar giriyor. *Yayım-sonrası sansür* ilk baskı aşamasından dağıtıma kadar uzanıyor. Bu, sivil topluma daha önce ulaşmış yayınlara karşı yapılan yasal girişimleri de kapsayabilir. Sonucu, kitapların ya da görsel malzemenin (fotoğraflar ya da resimler, filmler ve videolar) yasaklanması, parçalanması, yakılması, yeniden sınıflandırılması ya da toplanması olabileceği gibi, o malzemenin üretildiği teknik araçlara elkonması da olabilir. Yayım sonrası sansür gazetelerin, basımevlerinin, radyo ve televizyon istasyonlarının kapatılması sonucunu da doğurabilir. Kimi "devlet aleyhtarı" örgütlerin yasaklanmasına, gazetecilerin bu gibi örgütlere duydukları sempatiyi açıkladıkları için "terörizmi hoşgörmek"le suçlanarak sansür edilmelerine ve cezalandırılmalarına yol açabilir.

Özellikle (iddiaya göre) bunalım dönemlerinde, medya üzerindeki siyasal baskının bu iki alt-kategorisi çoğu kez birleşir. Siyasal otoriteler medyanın devlet cephaneliğine aksesuvar olmaktan öte yararlı ya da meşru bir işlevi olmadığını düşünürler. Medya gayet belirgin bir siyasal rol oynamak durumunda kalır. Yurttaşlar arasındaki bunalım duygusunu kolektifleştirerek ve bunalımın (ki, medya aracılığı ile olayı bunalım olarak tanımlayanlar da kendileridir) tedavisi için sıkı önlemler alınması gerektiği yolundaki resmi iddiaları yayarak, örtük bunalımın açık bunalım haline dönüşmesini sağlarlar.

Medyanın Fransız hükümeti tarafından Cezayir Savaşı sırasında alenen susturulması çarpıcı (ama hiç de istisnai olmayan) bir ör-

nektir.[83] Dördüncü Cumhuriyet'ten Beşinci Cumhuriyet'e geçiş sırasında, General de Gaulle önderliğinde bir devlet müdahalesi olasılığının toplumda tırmandırdığı gerilim ve korkuların ortasında, basına gözdağı verilmesi, gazetelerin sansür edilmesi ve toplatılması gündelik olaylar haline gelmişti. Hükümet editörlere tehlikede olanın "Fransa" olduğunu bildiriyordu. Bakanlar gazetecilere nelerin yazılıp nelerin yazılamayacağı konusunda brifingler veriyor ve bu brifinglerin gizli kalmasında ısrar ediyorlardı. Ev tutuklamaları, sınırdışı etmeler ve anti-gerilla taktiklerinin kullanılması gibi belirli türden bilgilerin yayımlanması açıkça yasaklanmıştı. Cezayir'de *L'Express, Libération* ve *L'Humanité* uzun süreler için tümüyle yasaklanmış, Fransa'da liberal ve solcu gazetelerin çoğu pek çok kez toplatılmıştı. Toplama olayı baskı tamamlandıktan *sonra* gerçekleştiği için, sansür edilen makale çıkarılsa bile, tüm gazetenin yeniden basılması gerekiyor, bu da üretim maliyetlerinin iki katma çıkması sonucunu doğuruyordu. Gazete sahipleri "bilinmeyen saldırganlar"dan gelen bir bombalama kampanyasının hedefi durumundaydılar. Gazeteciler de askeri sırları ifşa etmek ve "ordunun moralini bozmak" gibi suçlardan tutuklanıp mahkûm ediliyorlardı.

(2) *Silahlı gizlilik:* Modern devlet erki, gizlilik perdesinin arkasına saklanmış polise ve askeri organlara dayanarak başarılı olur. Bunun nedeni açıktır: Devlet yetkililerinin yerli ve yabancı hasımlarını atlatmalarının en iyi yolu, onların etkinliklerini (kendileri gözetlenmeden) gözetleyerek ne yapacaklarını öğrenmeleridir. "Baskıcı devlet kurumları"nın palazlanmasının ardındaki bu dinamiği 20. yüzyıl demokrasilerinde açıkça görebiliriz. Gizlilik, kurnazlık ve örgüt içinde zorunlu tek görüşlülüğe dayanan polis ve askeri aygıtlar demokratik devletlerin normal özellikleri arasındadır. Bunlar aynı zamanda siyasal demokrasiye ve iletişim özgürlüğüne taban tabana zıttır.

Kant'ın ve başkalarının değindiği üzere, silahlı gizlilik sorunu modern çağın başlangıcındaki hükümetlerde de göze çarpmaktaydı. Bu hükümetler bunalım zamanlarında muhalif grupların içine

83. Claude Bellanger et al., *Histoire générale de la presse française* (Paris, 1976), özellikle s. 166, 173.

muhbir yerleştirmenin değe ini anlamışlardı. Savaşlar ve devrimler, silahlı gizliliğin üremesine uygun koşullar yaratıyordu.[84] Ne var ki, 19. yüzyılın sonlarına kadar, bu şaibeli silahlı erk sistemleri belirli subay gruplarının yeteneklerine dayanan ve bazı bakanlara, belirli tehditlere ya da ani bunalımlara bağlı, doğaçtan ve geçici özellikteydi. Ya da (Amerika'da olduğu gibi) gizli silahlı erk özel ellerde bulunuyordu; toplumsal gruplar hakkında gizlice bilgi toplama işi, sendika düşmanı Pinkertonlar gibi, kendilerini işadamına ya da sivil toplumun diğer örgütlerine kiralayan özel polisiye kuruluşlarca yürütülüyordu. Yüzyılın başlarında bu durum değişti. 1909 yazı ile 1911 sonbaharı arasında Britanya'da –ki, silahlı gizlilik alanında sürekli kurumlar geliştirmekte başlarda gelir– MI5 ile MI6 doğdu ve Resmi Sırlar Yasası kabul edildi. "Ulusal güvenlik" ile ilgili gazete haberlerinin denetimi için bir ihbar sistemi oluşturuldu. İngiltere'de yaşayan yabancılar için kayıt defterleri açıldı, posta idaresinde belirli kategorilerdeki mektupların toptan denetlenmesine başlandı, Özel Şube ülke içinde etkinlik gösterecek bir karşı-casusluk servisine dönüştürüldü.[85]

Böylece, bürokratik yapıların kendi varlıklarını sürdürme güdüsü sayesinde, devlet içindeki gizli polisin ve gizli askeri örgütlerin sürekliliği garanti altına alınmış oldu. Bu garantinin ardında devlete yönelik tehlikelerden çok, bütçe fasılları, ofisler, masalar, telefonlar, dosyalar, emeklilik sistemleri gibi sıradan şeyler vardı. Soğuk Savaş'ın bastırmasıyla ve iç muhalefeti tehlikeli uluslararası düşmanlara bağlama girişimleriyle Batı demokrasilerinin bu yönelimi iyice güç kazandı. Sonuçta ortaya devlet erkinin tam kalbine yerleşmiş, iyi örgütlü ve sürekli bir siyasal sansür biçimi çıktı. Hükümetler resmi basın bültenlerini düzenli olarak kontrolden geçiriyor ve "ulusal güvenlik" konularında brifing veriyorlar. Enformasyon "gizli"lik sınıflamaları içinde gidip geliyor. Kamuya ait belgeler ayıklanıyor. Devletçe girişilen "kirli işler"in üstü örtülüyor. Yasal bir izin alınmaksızın bazı yurttaşların telefonları dinleniyor, ev-

84. Bkz. Friedrich Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'Etat and its Place in Modern History* (New Haven, 1957).
85. Bernard Porter, *Plots and Paranoia: A History of Political Espionage in Britain 1790-1988* (Londra, 1989); karş. Gary T. Marx, *Undercover. Police Surveillance in America* (Berkeley, Cal., 1988).

lerine dinleme aygıtları yerleştiriliyor. İstihbarat, polis ve askerlik alanlarındaki hükümet yetkilileri "ömür boyu" gizlilik andı içmek zorunda kalıyorlar.

Silahlı gizliliğin palazlanması son zamanlarda garip sonuçlar doğurmaya başladı. Devletin seçimle gelmiş yürütme dalında bulunanlardan bazıları, olası rakiplerini gizlice izletiyor, yasama organlarına sistematik olarak yanlış bilgi veriyorlar (Watergate olayı).[86] Polis şiddet kullanmayan ya da kullanan hasımlarına karşı gizli, yarı askeri harekâtlara girişiyor (*Rainbow Warrior*'un bombalanması[87] birinciye örnek; şiddet kullananlara karşı operasyonlar arasında, İspanya'da amacı Bask teröristlerini ve sempatizanlarını terörize etmek olan şaibeli anti-terörist Kurtuluş Grupları ya da GAL'in kullandığı bombalama ve adam öldürme kampanyaları[88] sayılabilir.) Seçilmiş yetkililerin haberi olmaksızın cunta benzeri, kapsamlı operasyonlar (İran-Kontra olayı) yürütüldü.[89] Devletin yarı-askeri gizlilik yöntemleri, yarı-askeri taktikler uygulayan gizli ve devlet karşıtı örgütleri korumak için kullanıldı (Piazza Fontana katliamı ve Gladio olayı).[90] Nihayet, gizli silahlı erk olgusu hükümetler arası görüşmeler alanına da el attı. Örneğin, NATO ve BAB'ın rutin işleri ulusal savunma bürokrasilerinin ulus-üstü savunma örgütleriyle bütünleştirilmesini gerekli kılar; bunların oluşturduğu güç odakları ise herhangi tek bir devletin, hükümetin ya da parlamentonun denetiminin dışındadır. Ulus-üstü askeri örgütler karar verme erkini yasama organlarından kendilerine kaydırırlar. Böylece, seçimsel sorumluluk düzeyini düşürürken hükümet operasyonlarının gizliliğini artırırlar. Ulus-üstü organların büyüyüp yaygınlaşması sonucu, hükümetler diğer hükümetlerle siyasal uzlaşmanın zorunluluğunu savunmaya itilir; bu da hükümetlerin "es-

86. Jeffrey C. Alexander, *Watergate and the Discourse of Civil Society* (çıkıyor).
87. John Dyson, *Sink the Rainbow! An Enquiry into the* "Greenpeace Affair" (London, 1986).
88. Melchor Miralles ve Ricardo Argues, *Amedo: El Estado Contra ETA* (Barcelona, 1989).
89. Theodor Draper, "Reagan's Junta", *The New York Review of Books* (29 Ocak 1987), s. 5-14.
90. Norberto Bobbio, "Democracy and Invisible Power", *The Future of Democracy* (Cambridge, 1987), s. 79-97 ve onunla mülakat "Nessuno può più tacere", *Il Manifesto* (2 Kasım 1990), s. 7.

nek" görüşme konumları formüle etmeleri ve böylece yasama organlarının ulus-üstü görüşmelere "karışmasını" önlemeye çalışmaları sonucunu doğurur.

(3) *Yalan söylemek:* Siyasette yalan söylemek demokratik (ve diğer) rejimlerin özelliklerinden biridir. Siyasetçiler arasında çok yaygınlaşan bir görüşe göre, siyasetin yarısı imaj oluşturma, öteki yarısı ise olgular ne olursa olsun insanları o imaja inandırma sanatıdır; "Politikacıları anlamak istiyorsanız ağızlarına değil ayaklarına bakın" atasözü bugün de geçerlidir. Yalan söyleme âdeti kısmen modern dönemin başlarından miras kalmıştır. Devlet kurma ve ulus-devlet politikalarını oluşturma döneminde, siyasal erdemler arasında doğru söylemeye pek rastlanmazdı. Kant'ın, yalanın hiçbir zaman, hatta bir dostu olası bir cinayetten kurtarmak için bile, haklı görülemeyeceği iddiası (bu savı Fransız İhtilali'nin Termidor döneminde Benjamin Constant'a karşı kullanmıştı)[91] modern siyasal erkin oluştuğu dönemde kimsenin kulak asmadığı bir çığlıktan başka bir şey değildi. Halis yalanlar ve kasıtlı gizlilik, Hugo de Grotius'un *De jure belli ac pacis* (1625) eserinde işaret ettiği gibi, siyasal amaçlara ulaşmak için başvurulabilecek meşru araçlar arasındaydı.

Son onyıllar içinde "olguları bozma yöntemleri" (Arendt) listesine iki yeni yöntem eklendi. Siyasal yalan söyleme sanatı, Madison Avenue halkla ilişkiler uzmanının tatlı sert yaklaşımını, "iyi niyetli" kaçamağını ve laf ebeliği taktiklerini benimsedi. Nice hükümet sözcüsü tarafından her gün uygulanan sanat işte budur: Eleştirmenleri yanlış yönlendirmek, sinirleri yatıştırmak, gazetecileri memnun etmek, toplum tarafından inanılabilecek haberler üretmek. Halkla ilişkiler aracılığıyla yalan söyleme sanatının en fazla geliştiği yer ABD'dir; Beyaz Saray görevlileri sürekli olarak medyanın Başkan'la ilgili olarak çizeceği portreye kendi istedikleri biçimi vermeye çalışırlar. Devlet yönetimi sürekli bir halkla ilişkiler çabası olarak görülüyor. Çeşitli hükümet dairelerinden yapılan açıklamalar önceden denetleniyor ve sıkı bir eşgüdümden geçirili-

91. Immanuel Kant, "Über ein vermeintes Recht, aus Menschenliebe zu lügen", *Kant's Gesammelte Schriften*, cilt. 8 (Berlin, 1912), s. 423-30, Benjamin Constant'a yanıt, "Des réactions politiques" (1797), *Ecrits et discours politiques*, ed. O. Pozzo di Borgo (Paris, 1964), s. 21-85.

yor. Basın toplantıları cumhurbaşkanlığının görüşlerini yaymak için kullanılıyor. Her muhabir toplantıya alınmıyor; sorular önceden belirleniyor; bir soruyu derinleştirmek için ek sorular sorulmasına izin verilmiyor; "kaymaklı" sorulara öncelik veriliyor; Truman'dan beri, Başkan'ın toplantıyı açışta yaptığı çok dikkatle kaleme alınmış konuşma ile salondaki muhabirlerin gündemini belirlemesi sağlanıyor. Yönetim medyaya bir dizi "hizmet" sunuyor: Mülakatlar, fotoğraf çekme olanakları, "*background*" toplantıları, yolculukta kalınacak yerler ve günlük bültenler gibi... Kibar yalanlar açısından brifingler özel bir önem taşıyor. Brifingler "*off the record*" (muhabirler aldıkları bilgiyi yazdıkları haberlerde kullanamazlar); "*on background*" (bilgiyi veren kaynak ismen belirtilemiyor, onun yerine bilgiyi verenin konum ve statüsüne ilişkin genel tanımlar –"Beyaz Saray'dan bir kaynak" gibi– kullanılabiliyor); "*deep background*" (hiçbir tanımlama yapılamıyor) olabiliyor. Bu (potansiyel) yalan söyleme yöntemleri de işe yaramazsa, yönetim haksız ya da aleyhte olarak algıladığı haberler için medyayı cezalandırmaya kalkışıyor. Kimi gazetecilerin mesleki ilerlemeleri ile hükümet hakkındaki eleştirel görüşleri arasında bir seçim yapmaları isteniyor. En uçtaki durumlarda da, yönetime düşman görülen medya kuruluşlarının resmi kaynaklara erişmesi önleniyor.[92]

Siyasal yalan söyleme sanatı bazen de profesyonel sorun çözücülerin teknokratik yöntemlerine sarılı olarak çıkıyor ortaya. Vietnam Savaşı sırasında Amerikan devletinin sivil ve askeri tüm katmanlarını mantar gibi sarmış olan rutin yalanlar bu öbeğin içindeydi: Kendi mesleki geleceklerini düşünen astlar tarafından Washington'a sunulan "gelişme raporları", tahrif edilmiş bombalama raporları ve "ara-bul-ve-yok et"[93] operasyonlarının düzme ceset sayımları gibi... Bu teknokratik yalan biçimi, modellerle ve varsayımsal senaryolarla besleniyor. Kendisini kendi ürettiği varsayım-

92. Bu eğilim Amerikan bağlamında şu kaynaklarda inceleniyor: George C. Edwards III, *The Public Presidency. The Pursuit of Popular Support* (New York, 1983); ve Michael Grossman ve Martha Kumar, *Portraying the President: The White House and the Media* (Baltimore, 1981).

93. Bkz. Daniel Ellsberg, "The Quagmire Myth and the Stalemate Machine", *Public Policy* (İlkbahar, 1971), s. 262-3; ve Ralph Stavins *et al.., Washington Plans an Aggressive War* (New York, 1971), s. 185-7.

ların odasına kapatıp, tüm kapıları kapıyor ve tüm pencereleri örtüyor. Sağduyudan hiç hoşlanmadığı gibi, kazara olabileceklerden nefret ediyor. Aklın vardığı yargıları ilkel bulup karmaşık hesaplamaları tercih ediyor. Kuvvetini düşünce üreten araştırma kuruluşlarında (*think tank*), danışmanlarda, formüllerde ve maraton bilgilendirme kampanyalarında buluyor. Birbiriyle en ilgisiz durum, olay ve kişileri birleştiren ve görünüşe bakılırsa anlaşılır hale getiren sözde bir bilimsel dil kullanıyor.

(4) *Devlet reklamcılığı:* Erken modern devletin yöneticileri; özellikle mutlakıyetçi evrede, kendilerini toplumda birliğin kaynağı ve ilkesi olarak görüyorlardı. Devlet erkinin bu uygulayıcıları başkalarına danışarak –parlamentolara, bireysel ya da tüzel istemlere, kişisel muhbirler ağına– ve kendi görüşlerinin devlet erkinin müşterilerine satışını yaparak kendilerini korumak ve meşrulaştırmak istiyorlardı. Southey'nin süngüler ve kalemlere ilişkin sözleri işte bu ikinci mekanizmaya dikkat çekiyordu. Önce 1665 yılında *Oxford Gazette* adıyla yayımlanmış olan *London Gazette* hükümetin reklamını yapan bu yayım organlarının Avrupa'da en ünlüsü ve etkilisiydi.[94] Dış haberlerin resmen onaylanmış yorumlarını yaymaktı işi: "Dış postalardan gelenler *Gazette*'de" sık sık tekrarlanan bir deyiş idi. Ortadan katlanmış kâğıt yaprağı biçimindeki gazete, kralın parlamentodaki söylevlerinin haberlerini veriyor, kraliyet bildirilerine ve kralın Özel Danışma Meclisi'nin kararlarına yer ayırıyordu. Saraydaki terfiler de kamuya duyuruluyordu: "Gazete"de böyle adı çıkmak bugün bile mesleki ilerlemenin formülü sayılıyor. Bunların ötesinde *Gazette*, muhbirlerinden gelen bilgileri veriyor, hükümet piyangolarında kazanan numaraları yayımlıyor, 18. yüzyıl gazeteciliğinin en belirgin özelliklerinden biri olan kelliğe karşı ayı yağı gibi kocakarı ilacı ilanlarına yer veriyordu.

Günümüzde, *London Gazette*'in yöntemleri daha ustalaşarak tüm Batı demokrasilerinde hükümetlerin olağan bir parçası haline gelmiş bulunuyor. Hükümet reklamcılığı büyük ve ciddi bir iş ala-

94. Laurence Hanson, *Government and the Press* 1695-1763 (Londra, 1936), 4. bölüm.

nı oldu. Britanya'da devlet erkinin kendisini tanıtma bütçesi yılda 200 milyon sterline yaklaşıyor. Devlet, Unilever'in ardından ikinci en büyük reklamveren; reklam kampanyaları akla gelebilecek her türlü siyaset konusunu kapsıyor. Devlet reklamcılığının hızla büyümesi, tüm demokratik seçimle gelmiş hükümetlere muazzam bir şantaj silahı veriyor. Bağımsız gazetelerin ve radyo-televizyon istasyonlarının pek çoğu ayakta kalabilmek için ilan-reklam gelirine muhtaç olduğu için, hükümetin reklamı kesme tehditleri amacına ulaşıyor, hatta bu tür girişimlerin yıkılmasına yol açabiliyor. Hükümetlerin kitle iletişim araçlarının bazı parçalarını kullanabilme yeteneği arttıkça bu yönelim de güçleniyor (ve halkla ilişkiler yoluyla yukarıda değinilen yalan söyleme kalıpları pekişiyor). Arka kapıdan sızdırılmış, kaynak gösterilmeden verilmiş medya haberleri ve "lobi sistemi"nin resmi ve gayri resmi brifingleri iyi bilinen örnekler. Diğer örnekler arasında hükümetin (profesyonel danışmanlarca, aktör ve aktristlerce, sinema yönetmenleri ve artist ajanslarınca desteklenen)[95] reklam kampanyalarını, resmi basın bültenlerini ve uçurtma haberleri –kamuoyundaki akımların sınanması ve hükümetlerce el altından yayılan söylenti ve "dezenformasyon"lar–* sayabiliriz. Görüşleri hükümete yakın olan uzmanların resmen yetkili kılınması da resmi kaynakların meşrulaştırılması (ya da görünürlüğünün artması) amacına hizmet ediyor. Böylece medya, görüşlerin oluşturulmasında öncülüğü hükümete kaptırmış, arkadan geliyor.[96]

Siyasal liderlerin televizyon ve radyo mülakatlarında kayırılarak yansıtılması, devlet reklamcılığının daha az göze çarpan, ama hiç de önemsiz sayılamayacak bir örneğidir. Son yıllarda radyo-televizyon gazetecileri ile devlet yetkilileri arasında çok sıkı fıkı ilişkiler oluştu: Birinciler, hükümetin icraatı konusunda halkın neyi bilmeye hakkı olduğunun kendilerinden sorulacağı kanısındalar; ikinciler ise, enformasyon memurları, basın danışmanları ve yapımcılarla sorulacak sorular ve yansıtılacak görüntüler konusunda avukatça pazarlık eden diğer görevliler ordusunun desteğine sahip-

95. Larry J. Sabato, *The Rise of Political Consultans* (New York, 1981).
96. Edward S. Herman ve Gerry O'Sullivan, *The "Terrorism" Industry: The Experts and Institutions that Shape Our View of Terror* (New York, 1990).
* Amerikalılar bu sonuncuya "trial baloon" yani "deneme balonu" diyorlar. (ç.n.)

ler. Siyasal mülakatlar bir siyasal ikna aracına, bir çeşit üzeri örtülü parti yayınına dönüşüyor. Gazetecilikteki mülakat türünün dış biçimi olduğu gibi muhafaza edilmekle birlikte, mülakat yapılan kişi tarafından konmuş olan kurallar (yayının süresi, mülakatın zamanlaması ve "son sözü" söylemenin önemi bakımından) olayı belirliyor. Politikacıların halka cevap vermesini sağlayacak soruların yerini, politikacıları memnun edecek ve onların istediklerini söylemelerini sağlayacak sorular alıyor. Gazeteciler politikacıların emrine giriyorlar. Hükümet açıklamaları "soylu yalanlar"a dönüşüyor. İleri gelen bir İngiliz yayımcısı bu yönelimi şöyle özetliyor: "Televizyon bir yayım aracından çok bir pazarlama aracına dönüştükçe, hükümetin reklamcı zihniyeti ile hareket etmesi gazetecileri şaşırttı. Eskiden resmi basın danışmanları gazetecinin haber anlayışını yönlendirmek ve denetlemek için çaba gösterirlerdi. Bugün ise, bizi daha çok bir reklam kapısı olarak görüyorlar, belki biraz daha kontrolü zor, ama reklam spotundan pek o kadar da farklı değil. Bir gazete bir politikacıyla konuştuğunda onun söylediği her şeyin gazetede çıkmasını kimse beklemiyor. Buna karşılık, televizyonda kurgunun etkili bir biçimde denetlenmesi yolunda talepler var. Sanki görüntü, mülakatı verene ait."[97]

(5) *Korporatizm:* 20. yüzyılda hükümetin işlevlerinin özel kesimin örgüt ağları tarafından yerine getirilmesi, pazarlık, ihsan ya da sözleşme ile yapılması, sıradan bir olay haline geldi. Kamusal önem taşıyan pek çok karar devlet yetkilileri, yasama organları ve pazarlar tarafından değil, toplumsal grupların "temsilcileri" ya da sivil toplumun bu grupları ile devlet arasında yapılan uzlaşmalarla alınıyor.[98]

Bu türden korporatist usuller devletin kendi işlevlerinden birçoğunu, başlıca iktidar gruplarının siyasal erki paylaşmak için talep-

97. BBC World Service'in müdürü John Tusa tarafından sözü edildiği yer "Marketing Politics on TV", *the Independent* (17 Mayıs 1989), s. 21; karş. J. Heritage, "Analysing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience", T. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis* (Londra, 1983).

98. P. Schmitter ve G. Lehmbruch (ed.ler), *Trends Towards Corporatist Intermediation* (Londra, 1979); Claus Offe, *Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work and Politics*, ed. John Keane (Cambridge, 1985), bölüm 8; ve T. Modeen ve A. Rosas (ed.ler), *Indirect Public Administration in Fourteen Countries* (Abo, 1988).

lerde bulunduğu sivil toplumun devlet-dışı örgütlerine aktarmasının sonucudur. Böylece, devlet ile sivil toplumun sınırları iç içe geçti. Bu ikisi arasında "kamu" yetkilileri ve devlet aygıtları ile özel, "devlet-dışı" kurumların pazarlığı, itişip kakışması ve kaypak uzlaşmaları bulunuyor. Korporatizm, çıkar grupları ve örgütlerine pazarlıkla resmi statü veren bir devlet müdahalesi sürecidir; bu statüyü kazanan grup ve örgütler kamu siyasetlerinin formüle edilmesi ve/veya yürütülmesi görevini az ya da çok ölçülerde yüklenmiş olurlar. Korporatizm stratejik olarak önem taşıyan işlevsel grupları devletin içine taşırken –ve böylece sivil toplumun bazı bölümlerini "politize" ederken– devletin etki alanını sivil toplumun içine uzatarak bazı devlet işlevlerini "toplumsallaştırır". Bu, karmaşık ve dinamik yollar izleyebilen çok katlı bir süreçtir. Farklı karar verme düzeylerinde etkisini gösterir[99] ve toprağa bağlı siyasal temsil biçimlerinin üstüne işlevsel karar verme biçimleri koyarak, toplumun siyasal katılımını genişlettiği görünümünü verir. Hükümete gerekli olan bilgiler üzerinde tekel kurmuş işçi sendikaları, firmalar, meslek kuruluşları ve diğer örgütler kamu yönetiminin ayrılmaz ve vazgeçilmez öğeleri haline gelirler. Bunlar aynı zamanda kendi tabanları üzerinde önemli ölçüde etkili olurlar. Ne var ki, bunların hiçbiri korporatist usullerin "açık" ya da "temsil özelliğine sahip" olmasını garanti etmez. Gayet seçkinci olmaya eğilimlidirler. Hükümet personeli doğrudan doğruya parlamento seçimi ya da denetimine tabi değildir. "Özel" pazarlık örgütleri de bürokratik olarak yapılanmıştır: Pazarlığı yürütenler, sıradan üyeleri arka plana itip siyaset yapıcı değil siyaset alıcı bir role indirgerler; gündemleri korporasyonun bakış açısından tanımlarlar. Alınan kararla ın maliyeti, sivil toplumun daha az güçlü ve daha kötü örgütlenmiş gruplarına aktarılır.

Korporatist usullerin bir gizlilik ve yasadışılık perdesinin ardına saklandığı da olur. Siyasal ortamın sürekli bir parçası olmaları-

99. Makro-/meso- ve mikro korporatist usuller arasındaki fark için bkz. A. Cawson (ed.), *Organised Interests and the State: Studies in Meso-Corporatism* (Londra, 1985), G. Lehmbruch ve P. Schmitter (ed.ler), *Patterns of Corporatist Policy Making* (Londra, 1982); ve W. Streeck ve P. Schmitter (ed.ler) *Private Interest Government* (Londra, 1985).

ıa rağmen bu türden usullere yasal bir biçim verilmesi pek enderlir; kamusal sorumluluğun gereklerine tabi tutulmaları da öyle. Bir çeşit kaçak hükümet gibidirler.[100] Korporatist usullerin, giriştikleri etkinlikleri kamu önünde duyurmaları, açıklamaları ve haklı göstermeleri zorunluluğu yoktur. Karar vericiler önlerinde bulunan seçenekler konusunda geniş çapta danışmak için *ex ante** bir zorunluk altında değildirler. Ne de *post hoc*** zorunluk söz konusudur; örneğin yapmayı amaçladıkları şeyleri ne kadar başarıyla gerçekleştirdikleri ve nasıl para harcadıklarını kamu önünde savunmak zorunda değillerdir.

Batı demokrasilerinin bu birbiriyle bağlantılı beş yönelimi kaygı vericidir. Bunlar gösteriyor ki, normal olarak ne yurttaşlara, ne kitle iletişim araçlarına karşı sorumlu ne de hukuk devletine tabi olan siyasal erk toplamı çoğalmaktadır. Eğer hukuk devleti (A.V. Dicey'nin deyimi)[101] keyfi devlet erkinin siyasal yaşamdan sistematik olarak ayıklanması ise ve keyfi erk kamunun değerlendirmesi ve eleştirisinden muaf ve çevresine karşı duyarsız ve ondan öğrenmeye yeteneksiz erk olarak tanımlanıyorsa, o zaman hiç abartmadan söyleyebiliriz ki, Batı demokrasilerinde hukuksuzluk artmaktadır.

Parlamenter demokrasinin anayurdu olan Britanya'da hukuksuzluk yaygındır ve daha kötüsü, görüşlere konan yasal devlet sansürü ve hatta sansür edilmişler üzerindeki devlet sansürü yayılıyor. Bu yönelimin belirtilerinin yer aldığı liste korkutacak kadar uzundur ve uzamaya devam etmektedir. Bakanlıklarda ve yönetsel kademelerdeki erk hemen hemen tümüyle yasal incelemeden muaftır. Parlamento siyaset belirlenmesi ve uygulanmasında olsa olsa marjinal bir denetime sahiptir. Yarı resmi kuruluşlar, yerel yetkililer ve kuruluşlar binbir çeşit kurallar koyuyorlar, ancak bu kararların dış

100. Patrick Birkinshaw et al., *Government by Moonlight. The Hybrid Parts of the State* (Londra, 1990).

* Yapmadan önce. (ç.n.)

** Yaptıktan sonra. (ç.n.)

101. A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (Londra, 1885).

önerilere uygun olması yolunda genel bir zorunluk bulunmuyor. Birine danışıldığında ya da danışmanlık yapıldığında bu normal olarak *ex parte** bir durum sayılıyor. Yurttaşlar yetkililerin özel çıkar sahiplerince aşırı derecede etkilenip etkilenmediklerini öğrenmek olanağından yoksunlar; alınan kararın gerekçesini öğrenmelerini sağlayacak hakları bile yok.

Bu hukuksuzluk durumu hükümetin çeşitli zamanlarda başvurduğu baskılarla daha da pekişti. 1980'li yıllarda Thatcher hükümetleri resmi gizliliği korumak ve kamu kurumlarında ihtiyatlı suskunluk ve geveleme kültürünü sağlamlaştırmak için sesini yükselten memurları (Sarah Tisdall ve Clive Ponting) mahkemeye verdiler.[102] Malvinas savaşı sırasında bir "enformasyon savaşı" yürütüldü. Askerlerin ve memurların içgüdüsel gizlilik tutkusu güçlendirildi; kamuoyu yalan ve yanlış bilgilerle manipüle edildi; basının bazı bölümleri hükümetin saptırmalarına suç ortağı edildi.[103] Hükümet eski MI5 görevlisi Peter Wright'ın anılarını içeren *Spycatcher* (Casus Avcısı) kitabını engellemeye çalıştı, ama başaramadı. Başbakan Thatcher, demokrasilerin "teröristlerin oksijen gibi ihtiyaç duydukları tanıtma kanallarını kesmenin" yollarını bulmaları gerektiğini savunarak Terörizmi Önleme Yasası'nı sertleştirdi.[104] BBC ve ITV'de radyo oyunları, haberler ve belgeseller açıkça sansür edildi: Dışişleri Bakanı 1988 yılında Cebelitarık'ta özel tim mensuplarının IRA üyelerini öldürdükleri olayı inceleyen belgeseli engellemeye çalıştı; dramatik belgesellerin ve diğer programların "tarafsızlığı"nı garantiye almak için çeşitli öneriler devreye sokuldu. *Guardian, Independent, Observer, Mail on Sunday* ve

* Tek yanlı. (ç.n.)

102. Bkz. David Caute, *The Espionage of the Saints. Two Essays on Silence and the State* (Londra, 1986), s. 99-212.

103. Bkz. Robert Harris, *Gotcha! The Media, the Government and the Falklands Crisis* (Londra, 1983).

104. "Thatcher Urges the Press to Help 'Starve' Terrorists", *New York Times* (16 Temmuz 1985), s. A3. Terörizmi Önleme Yasası'nda yurttaşlan İrlanda Cumhuriyet Ordusu, İrlanda Ulusal Kurtuluş Cephesi ve destekçileriyle tüm temaslarını yetkililere bildirmeye ve hükümetin bu örgütlere karşı çabalarında yardımcı olacak bilgiler sağlamaya zorlayan hükümler bulunuyor. Bunlar yerine getirilmediği takdirde cezai kovuşturma yapılabiliyor. Thatcher hükümetlerinin bu hükümlerinin özellikle gazetecileri içerdiği yorumunu yapmaları, yasaklanmış örgütlerle gazeteciler arasındaki mülakatları, gazeteciler açısından tehlikeli hale getiriyor.

Sunday Times gazetelerinde çalışan gazeteciler borsa yolsuzluklarından uluslararası terörizme uzanan çok konudaki yazılarından dolayı korkutuldu ve kovuşturmaya uğradı. Hükümet tarafından "eşcinselliği teşvik edici" yayınlar yapılmasına karşı çıkan garip yasa önerileri yapıldı. Yenilenen Resmi Sırlar Yasası (1990) ile güvenlik ve istihbarat servislerinin şimdiki ve daha önceki mensuplarına ömür boyu kesin suskunluk yemini etme zorunluluğu getirildi; ceza hukukuna göre bu yasaya dayanarak bir kişiyi kendisini savunması için fırsat tanımadan mahkûm etmek mümkün hale gelmişti. Bu yasa, açıklama yapma konusundaki genel yasağı, hükümet tarafından bu yasanın kapsamına girdiği bildirilen her devlet memuruna ve gazeteciye uygulanacak biçimde genişletiyordu. Bu yasaya göre, savunma ve uluslararası ilişkiler "zarar verecek bir açıklama" yapmak suçtu. Bir açıklamanın zarar verici sayılması için ise silâhlı kuvvetlerin herhangi bir bölümünün "savunma yeteneğine" zarar vermesi, "Birleşik Krallık'ın dış çıkarlarını tehlikeye atması", "bu çıkarların geliştirilip korunmasını ciddi olarak engellemesi" ya da bu gibi etkiler yaratmasının "olası görünmesi" yetiyordu.

Bütün bunlar çarpıcı bir paradoksu yansıtıyor: Pazar liberallerinin çoğu sansürsüz bir özgür iletişim pazarından söz etmeye bayılıyorlar, ama iş bu yönelimleri eleştirmeye gelince hemen geri kaçıyorlar; yurttaşların hukuk devletini genişletme, siyasal erkin keyfiliğine ve gizliliğine set çekme çabalarına karşı antipati dolu, hatta düşmanca bir tutum takınıyorlar.[105] Onların pazar "özgürlükçülüğü" (*libertarianism*) siyasal ve kültürel otoriterliğe duyulan derin bir yeni-muhafazakâr bağlılıkla yan yana yaşıyor. İletişimde ser-

105. Thatcher hükümetlerinin bu konudaki görüşleri tipiktir. Radikal bir anayasa reformu girişiminde bulunan Charter 88 adlı örgüte yazdığı 26 Mayıs 1989 tarihli bir mektupta (bu örgütün kuruluş belgesini hazırlayanlardan birisi de bendim) Thatcher, ülkesindeki medeni ve siyasal özgürlüklerle ilgili sert görüşlerini şöyle özetlemişti: "Hükümet şu andaki anayasal düzenin ülkemize yararlı olmaya devam ettiği ve bu ülke yurttaşlarının başkalarının hakları ve Devlet'in yaşamsal çıkarlarına zarar vermeyen en geniş özgürlüklere sahip olduğu görüşündedir. Hükümet, parlamento ve ülke halkı tarafından yaygın olarak anlaşılmamış ve desteklenmemiş bir anayasa reformunu ele alamaz. Üstelik, hükümet yazılı anayasanın tek başına bir şeyleri değiştireceği ya da güvence altına alacağı görüşünde değildir: Her şey, yazılı olsun olmasın, anayasal güvencelerin nasıl yorumlandığına ve günlük yaşamda uygulandığına bağlıdır."

best pazar konusundaki pazar liberali vizyonunun, pazara ağalık eden, güçlü, otoriter bir devleti gerekli kıldığı anlaşılıyor. "Özgür" toplumun kirişlerinin, tutarlı bir yönetim yapısı, devlet adamı özelliği taşıyan politikacıların cesur ve kararlı eylemleri ve hükümetlerin ülkenin ulusal gelenekleri ile yasalarını –devletin ve pazarın iç ve dış düşmanlarına karşı– işletme arzusu olduğu iddia ediliyor.

Bu açıdan, pazar liberalizmi eski devlet egemenliği doktrininin imdadına yetişiyor. Bu doktrinin başlangıçta içinde doğduğu mutlakıyetçi monarşiden ayrı bir anlamı yoktu. Modern çağın başındaki Bodin, Althusius ve Hobbes gibi yazarlara göre, halk bir baş bulmak için çırpınan bir vücuttan başka bir şey değildir. Bu baş nihayette bölünmez ve mutlaktır. Özellikle siyasal topluluğun toplumsal felaket ve (tehdit eden) bunalımlarında, uyruklarını susturup onlar adına konuşmak hakkının biricik sahibidir. Hükümdar, kölesine komutlar veren bir efendi ya da çocuklarını cezalandıran bir babaya benzeyen erk sahibi, bir yeryüzü tanrısıdır. *Salus rei publicae suprema lex* (devletin güvenliği en yüce yasadır) ilkesini kendisine kılavuz alan hükümdar, ister tanrısal bir hak, ister doğal yasa ve isterse fetih olgusuna dayanarak, mümkün olduğu kadar kurnaz bir yönetim sürdürmek yükümlülüğündedir. Hükümdarlık *arcana imperii*'yi (devlet sırrı) gerekli kılar, bir başka deyişle devlet erkinin esrarından ve kendine özgü havasından beslenir. Yurtta ve cihanda sürekli olarak düşmanlarını kollar. Bu yüzden, kaçınılmaz olarak, gizli kapaklı bir yönetim uygulamak zorundadır. Bağımsız devlet madalyonunun bir yanında gizli işler varsa, öte yanında da gürültülü ve tantanalı kudret gösterileri vardır. Yönetenler erklerinin gereğini yapmalı, uyruklarına *görünmeden* onları bilip görebilmelidir. Uyruğun, gözcü kulesinin yerini bilmese bile birilerince sürekli gözetlendiğini bilmesi yetmez; devletin görkemi karşısında gözlerinin kamaşması da gerekir. Bağımsız devlet erki, üstünlüğünün görünür simgeleriyle, kendisini *göstermelidir:* Refakat eden askerler, harika giysiler, parıltılı taçlar ve asalar, inceden inceye planlanmış törenler, dikilitaşlar, taklar, sütunlar, çeşmeler ve en önde gelen kentin göbeğinde güzel bir saray.

Pazar liberalizminin bu eski imgelere derinden bağlı olduğu

açıkça anlaşılıyor. Serbest pazar ve ser devlet, negatif özgürlük *ve* siyasal disiplin dillerini bırakamıyor ve işte bu yüzden kendi içinde çelişkili bir proje olarak kalıyor. Birbirleriyle didişmeden duramayan âşıklar gibi, pazar ve devlet birbirlerini gerekli görüyor, ama bir türlü birbiriyle geçinemiyor. İşin özü şu: Pazar liberalizmi, savunduğu "özgürlükçü" değerleri gerçekleştirme yeteneğinden yoksundur. "Seçme özgürlüğü" adına kazdığı kuyuya kendisi düşüyor, eleştirmenlerinin bu yüzden gözlerini dört açmaları gerekiyor. Pazar liberalizmine yönelttikleri eleştirileri daha vurucu ve kitleler açısından daha çekici duruma getirmeliler: Bunun yolu da, yalnızca pazarların ifade özgürlüğünü ve farklı fikirlerin temsilini garanti etmekte başarısız kaldıklarının vurgulanması değil, aynı zamanda pazar liberallerinin gizli ve "görünmeyen" devlet erkine âşık olmalarıdır. Bu aşk da yurttaşların çoğunluğu için iletişim özgürlüğüyle çelişkilidir.

IV
Kamu hizmeti medyası?

Kamu hizmeti fikri kamu tekeli fikrinden mutlaka ayrılmalı, ama gerçek anlamda kamu hizmeti kalmalıdır. Bunu başarmanın tek yolu yeni tür bir kurum yaratmaktır.

Raymond Williams, 1962

Bu deneme şimdiye kadar "deregülasyon"a karşı çıkanların iki zayıf noktasını vurgulamaya çalıştı: Pazara dayanan iletişim medyasının kendi içinde çelişkili ve kendi kendisini felç eden eğilimlerini ihmal etmeleri, devlet sansürünün yaygınlaşmasına yeterli dikkati göstermemeleri. Pazar liberallerine karşı ve kamu hizmeti iletişiminden yana ortaya koydukları savın üçüncü bir zayıf yanı, yukardakilerle ilgili bir kör noktası var: Kamu hizmeti medyasını toplum önünde haklı gösterme girişimlerinin inandırıcı olmaması.

Eğer iletişim medyası bir kamu hizmeti olarak savunulacaksa, oynayacağı rollerin ve yapacağı işin önemi açık ve mantığa uygun bir biçimde anlatılmalıdır. Ne yazık ki, kamu hizmeti medyasına

ilişkin çağdaş sav ağır bir meşruiyet sorununa paçayı kaptırmıştır. Tıpkı işçi sendikaları, siyasal partiler ve yasama organları gibi kamu hizmeti medyası da, devlet ve sivil toplumda hizmet verdiği kitleyi temsilde, çağdaş rollerinin kapsamı ve niteliği konusunda derin bir kuşkuya sürüklenmiştir. Kamu hizmeti medyasının hastalığı ötekilerden bile daha geneldir; bu hastalık, eski temsil biçimlerini zayıflatmakta ve parçalamaktadır.[106]

Bu hastalığın tipik bir belirtisini, kamu hizmeti hayranlarının kendi savlarını savunurken kullandıkları el kol bağlayıcı mantık tekrarında bulabiliriz. Onlara göre, kamu hizmeti medyası RAI, BBC ve Almanya'daki Lander yayımcılığı ile eşanlamlıdır; bunların saygınlığı, büyüklüğü, çeşitliliği ve ayrıcalıklı konumu en iyi elemanları seçmelerini, dengeli, kaliteli ve yeni programlar üretmelerini mümkün kılmaktadır. Kamu hizmeti karışık ve birbirlerini tamamlayan programlar sunmak ve bunu sürdürmek için çaba göstermek demektir. Belirli türden azınlık programları yapmak ve elden geldiğince farklı türlerden programları kapsamak da bu kavramın içine girer. Her türün içinde –drama, güncel olaylar, komedi, çocuk programları ya da sürekli eğitim gibi– tüm program yelpazesi doldurulur, geniş bir alan kapsanır. Kamu hizmeti yayımcılığı yalnızca eğlendirme amacından daha yüce amaçlar güder. Kamu hizmeti yayımcılığı nitelikli popüler programlar yapma girişimidir. İnsan deneyimine hakkını vermeye çalışan yayımcılıktır. Basmakalıp tiplemelerin ötesine gidebilen yayımcılıktır. İnsanların yaşam kalitesini artırır. Program türleri insanların karmaşıklığını yansıtır.[107]

Bu anlamda, nitelikli yayımcılığın kazandığı pratik başarıları küçümsemek doğru olmaz.[108] Yirminci yüzyılda ulusal radyo ve te-

106. Bkz. Pierre Rosanvallon, "Malaise dans la représentation", François Furet et al., *La République du Centre* (Paris, 1988).

107. BBC1'in program müdürü Jonathan Powell ile mülakat, Londra, 2 Kasım 1989.

108. Kamu hizmeti yayımcılığın en ustaca savunulduğu kaynaklar: Paddy Scannell, 'Public Service Broadcasting: History of a Concept', A. Goodwin ve G.Whannel (ed. ler), *Understanding Television* (Londra, 1989); Paddy Scannell, 'Public Service Broadcasting and Modern Public Life', *Media, Culture and Society*, 11 (1989), s. 135-66; ve Paddy Scannell ve David Cardiff, *A Social History of British Broadcasting*, cilt. 1 (Oxford, 1990).

levizyon kanallarında, herkese karma bir program hizmeti sunma girişiminin, sık sık ortaya çıkan teknik sorunlara ve ticari baskılara rağmen, toplumsal yaşam konusundaki kamusal bilincin ufuklarını genişlettiği söylenebilir. Bir süre için (Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin deyişiyle), "temel hizmetlerin sağlanması (*Grundversorgung*)" medyanın *gayri-metalaşmasına* yardımcı oldu. Bilanço hesabı tutmayı, şirketsel *küstahlığı* ve genel olarak açgözlülüğü medya yönetiminin başlıca nitelikleri olarak gören tutuma karşı çıktı. Reklamların süresi ve cinsi, siyasal erişim, dengeli haber politikası ve yabancı program kotaları gibi konularda belirli ulusal kuralları yürürlüğe soktu. Bir süre için, Kanada, Avustralya, Britanya ve Federal Almanya gibi ülkelerde ulusal yayımcılık endüstrilerinde istihdam istikrarı sağlamakta başarılı oldu. Kamu hizmeti modeli, tartışmalı konular ve sorunlarla ilgili programlara sıradan vatandaşların katılmasını kabul ettirdi; gündelik konuşma dilinin farklı üsluplarını saygınlaştırdı; daha önemlisi, birbirleriyle oyun oynayan, deneyimlerini anlatan yurttaşlardan, futboldan tenise, dinsel törenlerden en moda parçalarla dans etmeye kadar birçok farklı olaydan eğlence üreterek sıradanlığın hazlarını topluma tanıttı.

Gene de, var olan kamu hizmeti medyasının, ticari medyanın kafa karışıklığına ve sınırlamalarına karşı bir siper oluşturduğu savının çeşitli sorunları var. Var olan kamu hizmeti medyasına bir "kalite", "denge" ve "evrensel erişim" timsali olarak bakmak miyopluk olur. Böyle bir yaklaşım, pazar liberallerinin refah devletine yönelttikleri saldırılara karşı başlangıçta gösterilen savunma amaçlı tepkilere paralellik taşır. Bu kampanyalarda kullanılan "Refah Devletini Koruyun!" ve "Kesintilere Son!" türünden sloganlar aslında tam desteğe layık olmayan kurumların desteklendiğini ima ettikleri için başarılı olamadılar ve pazar liberallerinin refah devletini yeniden yapılandırıp (kısmen) dağıtmasının önünü kesemediler.[109] Aynı şekilde, kamu hizmeti medyasının –Lord Reith'in heykeli önünde selam durarak yapılan– muhafazakâr savunmaları da yetersizdir ve kamu hizmeti modelinin iç zaafları dolayısıyla büyük bir olasılıkla başarısız olacaktır.

109. Pierre Rosanvallon, "The Decline of Social Visibility", Keane, *Civil Society and the State. New European Perspectives*, s. 199-220; ve benim *Democracy and Civil Society*.

Bu modelin egemen tanımı, teknolojik değişimin –kablolu TV'nin, uyduların, televizyonun, yerel radyonun gelişmesinin– frekans kısıtlılığının kamu hizmeti yayımcılığına ulus-devletin sınırları içinde bir çeşit "doğal tekel" statüsü verdiği yolundaki geleneksel savını yavaş fakat emin adımlarla yıktığı olgusunu tam olarak değerlendiremiyor. Bu sav artık geçerli değildir. Kamu hizmeti medyasının egemen tanımı, kendi varlığını "kalite" edebiyatına başvurarak haklı göstermekle de stratejik bir hata yapıyor. Kamu hizmetini savunanlar sık sık "program kalitesini korumak"tan söz ediyorlar. Program kalitesi ise (medyadan bir dostuma göre) bol cilalı, gösterişli ve kişiyi zorlayan yapımlar anlamında kullanılıyor aşağı yukarı. Gelin görün ki, kalite konusundaki gevşek tanımlar, kalite kavramının semantik belirsizlikten mustarip olduğu yanıtını davet ediyor.[110] 18. yüzyılın sonlarında oluşan "kaliteli kişi ve şeyler" ile "bayağı" olanlar arasındaki ayrım çizgisi artık işlemiyor. Evet, hemen herkes onu desteklediğini söylüyor ama, "iyi" ve "kaliteli" medyanın nasıl bir şey olduğu artık fena halde tartışmalı. "Kalite" kelimesinin nesnel bir temeli yok, yalnızca eninde sonunda birbiriyle çatışan, kamuoyunda manipülasyona açık çelişkili anlamları var.

Örneğin, kamu hizmeti modelinin bazı savunucuları, kaliteyi, medyanın birbirinden farklı ve parçalanmış izleyicileri sınıfsız bir bireyler topluluğu halinde bir araya getirme yeteneğine göre değerlendiriyorlar; öyle ki, her birey öteki bireyleri kendi eşiti olarak görüyor, onlarla olayların haberlerini, televizyon kişilerini ve hayali öykülerini paylaşabiliyor ve hiç çekinmeden "Bunu okudun mu?" ya da "Bunu gördün mü?" türünden sorular sorabiliyor.[111] Kamu hizmeti medyasında kalite bazen de oldukça değişik bir açıdan, yapımcılar tarafından tanımlanmış bazı teknik nitelikleri en iyi kullanabilmek açısından ölçülüyor: Çok iyi kamera çekimleri ve ışıklan-

110. Kalite teriminin belirsizliğine ilişkin en iyi tartışmaların yer aldığı yakın tarihli kaynaklar Geoff Mulgan, "Television's Holy Grail: Seven Types of Quality", Geoff Mulgan (ed.), *The Question of Quality* (Londra, 1990), s. 4-32. Uygar yaşamın bir özelliği olarak kalitenin on sekizinci yüzyıldaki anlamının yavaş yavaş "demokratikleşmesi" için bkz., *Democratic Eloquence. The Fight over Popular Speech in Nineteenth-Century America* (New York, 1990).

111. Bkz. James Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (Londra, 1989).

dırma, ustaca yazılmış senaryolar, profesyonel yönetim, üstün oyun gücü, etkili anlatılar, açık ve anlaşılır fikirler gibi... Kimi yorumcular da zaman sınavını atlatan medya ürünlerini yüksek kaliteli sayıyorlar; doğum anlarının ötesine geçen, bağlamlarının sınırlarını aşarak, daha sonraki izleyiciler ve hatta kuşaklar arasında güçlü bir üne kavuşan kitaplar, filmler ya da televizyon programları –örneğin *Bonanza* ve *Bill Cosby Show*– yüksek kalitelidir. Postmodernistler ve birtakım başkaları ise kalite konusunda bunlara taban tabana zıt görüşler öne sürüyorlar: Özellikle televizyonu maksatlı olarak yüzeysel olan "üç dakikalık kültür"ün öncüsü olduğu ve birbirinden kopuk eğlenceli görüntüleri başdöndürücü bir girdap gibi boca ettiği için övüyorlar. Postmodernizm, düz anlatının yerini akış, ardışıklığın yerini rasgelelik, bağlantının yerini kopukluk aldığı için sevinç çığlıkları atıyor. Hızlı kurgulu "pop" videoları, yayın için kesilmiş kısa cümle parçalarını, saliselik fotoğrafları ve "sitkom" denilen komedi dizilerini bağrına basıyor. Bu sonuncular, yani en popüler televizyon türü olan "durum komedileri" (*"situation comedy"*) komik durumları o kadar hızla art arda diziyor ki, seyirciler neye güldüklerini bile hatırlayamıyorlar.

Pazarı savunanların da kalite konusunda ayrı bir görüşü var. Terimin anlamsal bulanıklığından yararlanarak –ve onu daha da bulandırarak– kamu hizmeti modelini akıl karıştırıcı ve tepeden bakmacı olmakla eleştiriyorlar. Kamu hizmeti taraftarlarını, küstah bir tavırla kendi ifade özgürlüklerini kalitenin garantisi olarak gören ve böylece toplumun en sevdiği şeyleri, –renkli ve olgun meyvelerin bulunduğu sepetten seçme hakkı– elde etmesini engelleyen züppeler olarak damgalıyorlar: Pazar liberallerine soracak olursanız, izleyici bağımsız tüketicilerden oluşmuştur ve en pratik kalite ölçüsü onların yaptıkları seçimlerdir. Bir başka deyişle, gazetelerin, radyo ve televizyon programlarının popülerlik derecesi kalitenin de derecesidir. Etkili talep, yani bireylerin bir ürünü satın alma isteği, kalitenin ölçütüdür. Kalite konusunda pazar yanlısı retoriğin belirgin özgürlükçü izler taşıdığı bir gerçek. Örneğin Murdoch şöyle diyor: "Kalite bakanın gözlerindedir ya da bu tartışmada ....propagandacının gözlerinde." Bu noktadan attığı kurnazca bir adımla kamu hizmeti modelinin alışılmamış –ve pazar yanlısı– bir

tanımına sıçrıyor: "Kamuya, kamunun istediği bir hizmeti kamunun gücünün yeteceği bir fiyatta ülke yasalarına uygun olarak sağlayan herkes kamu hizmeti vermektedir."[112]

Bu türden sözlerin halka cazip geleceğini görmemek için insanın saf olması gerekir. Kamu hizmeti medyasını savunurken öne sürülen "denge", "kalite" gibi ölçüler ve bu medyanın tüm kesimlere seslendiği iddiası bir yana, şimdiki kamu hizmeti medyasının belirli izleyici kitleleri tarafından "toplumu temsil etmez" şeklinde algılandığı bir gerçektir. Ülke çapında seyredilen kanalların yansıttığı toplam program karışımı, bütün bir dünya oluşturacak kadar eksiksiz değildir. Repertuvarları, karmaşık (tam anlamıyla çoğulcu olmasa da) ve hareket halinde bir toplumda var olan görüş çokluğunu tümüyle kapsayamaz. Kamu hizmetinin tüm toplumu temsil etme *iddiası*, kurgusal bir bütünün *sanal* temsilinin savunmasından ibarettir; söz konusu olan, programların yöneltildiği kişilerin *bir kısmının* gerçek görüş ve beğenilerinin *taklit* edildiği bir programcılıktır. Kamu hizmetinin "herkesi her zaman bilgilendirdiği" iddiası, işte bu yüzden sürekli şikâyetlere yol açıyor: Kamu hizmeti medyası normal olarak belirli program türlerinin tiryakilerini tatmin etmekten uzak kalıyor.

Müzik bunun iyi bir örneği. Müzik, bilinen nedenlerle, her zaman radyo programlarının en büyük parçasını oluşturmuştur, ama kamu hizmeti radyoculuğunda tüm topluma seslenen müzik yayını yapmanın uzun dönemde imkânsız olduğu yaşanarak öğrenilmiştir; ortak bir müzik kültürü hiçbir zaman var olmadı çünkü. Farklı müzikler, neyi sevdikleri kadar neyi hiç sevmediklerini de bilen farklı insanların hoşuna gidiyor; bu yüzden radyonun 20. yüzyıldaki tarihi, kitle dinleyicisinin yavaş yavaş farklı beğeni gruplarına bölünüp parçalanmasının hikâyesidir.[113] Kamu hizmeti medyası, izleyi-

112. *A.g.k.*, s. 4. Hemen hemen benzeyen ifadeler için karş. Fininvest'in program planlama müdürü Roberto Giovalli (anıldığı yer *Guardian*, 20 Mart 1989, s. 25): "Benim amacım insanları geliştiren şeyler vermek *değil*, istedikleri şeyleri vermek. Televizyon zamanın yaratıcısı değildir. Televizyon zamanın takipçisidir. En azından ayna gibi yansıtıcısıdır."

113. Paddy Scannell, "Music for the Multitude? The Dilemmas of the BBC's Music Policy, 1923-1946", *Media, Culture and Society*, 3 (1982), pp. 243-60. Britanya radyoculuğunda pederşahi radyoculuğun gerilemesi şu kaynakta iyi incelenmiştir: Richard Barbrook, "Melodies or Rhythms?: The Competition for the Greater London FM Radio License", *Popular Music*, cilt.9, no. 2 (1990), s. 203-19.

cileri bir korse gibi sıkıştırarak herkesin eğlence, güncel olaylar ve kültür kaynakları programlarına erişebilmesini vaat eden kendi eşitlik ilkesini çiğniyor. "Denge" kaygısı, hükümet baskısı ve mahkemeye verilme korkusu gibi nedenlerle, kamu hizmeti medyasının cinsellik, siyaset ve şiddet gibi konuları işleyişi ürkek kalıyor. Bazı şeyler, en azından bazı biçimlerde verilemiyor. Verilseler bile, bunların insanları rahatsız eden, sorun çıkaran ya da öfkelendiren sonuçları çoğu kez örtülü bırakılıyor. Ve kamu hizmeti medyası kimin konuşacağı, işitileceği ya da görüneceği konusunda karar verirken dengesiz davranıyor –bu açıdan ticari rakiplerinden pek farklı değiller. Muhabirler, sunucular, yorumcular, akademik uzmanlar, işadamları, politikacılar, sendikacılar ve kültürel otoriteler "müdavimleri" oluşturuyor: Bunlar sık sık medyada görünmeleri sayesinde kamusal yaşamın ve beğeninin yetkili temsilcileri görünümü kazanıyorlar.

Tüm bunlar serbest pazarcıların işine yarıyor. İşte bu yüzden, yalnızca şu anda var olan "kalite" ve "denge"nin korunmasından söz eden kamu hizmeti savunucuları vahim bir stratejik hata yapıyorlar. Pazar liberallerinin, "basın özgürlüğü"nün eski dilini kullanarak taşı gediğine koymasına izin veriyorlar. Pazar liberallerine karşı "Kamu hizmeti modelini kurtarın" sloganına indirgenmiş olan bakış açısı, kendi bindiği dalı kestiği için yenilgiye mahkûm bir konumdur. Daha başlangıçta çok fazla şeyden vazgeçiyor. Pazar liberalizminin biraz fazla dramatize edilmiş olan zengin sözcük dağarcığı (devlet denetiminden özgürlük, bireysel seçim özgürlüğü, çeşitlilikten filizlenen kalite) ne kibirli bir biçimde bir kenara itilmeli ne de olduğu gibi kabul edilmeli. Pazar liberalizminin sahte özgürlükçü feryatları, topluca paylaşılan, egemen tarihsel geçmiş duygusunu yeniden tanımlayıp tekeli altına alarak bugünü ve yarını ele geçirmek –iletişim medyasını ticarileştirmek ve onları yeni türden devlet kontrolleri altına sokmak– hedefinin en önemli öğelerinden biridir. Pazar liberalleri tarihi yeniden yazmaya çalışıyorlar. Kamu düzenlemesini pederşahi, liyakatçi bir yöntem, Amerika ve Avrupa'nın devlet denetiminden bağımsız olma mirasına karşı bir saldırı olarak damgalıyorlar. Tarihi tepeden yeniden yazma yolundaki bu girişim, bize bir kez daha hatırlatıyor ki gelenek-

ler ağaçlarda yetişmiyor; sürekli olarak yapılıyor, bozuluyor, yeniden yapılıyor. Bu girişim hatırlatıyor ki, geleneklerin üretimini denetimleri altına almış olanlar, bugüne egemen olup yarını manipüle edenler, olasıdır ki geleceği de denetimleri altında tutacaklardır; Avrupa ve Amerika'nın tarihsel "basın özgürlüğü" mirasını kimin alacağı tartışması çok gecikmiş bir tartışmadır; bu tartışmaları kazanmak, kamu hizmeti iletişim sisteminin geliştirilmesi için zorunludur; çünkü ancak kamu hizmeti sistemi, pazar liberalizminin kusurlarını giderebilir ve böylece daha gerçek anlamıyla açık ve çoğulcu, yani her inançtan tüm yurttaşların erişimi içinde bulunan bir iletişim düzeni yaratabilir.

Peki, yeniden tanımlanmış, genişletilmiş, daha erişilir ve sorumlu bir kamu hizmeti modeli pratikte nasıl bir şey olacak? Temel ilkeleri neler olacak? Yenilenmiş bir kamu hizmeti modeli pazara dayanan iletişimin kendi kendisini felç eden eğilimleriyle ve demokratik rejimlerdeki yeni siyasal sansür biçimleriyle nasıl başa çıkacak? Yenilenmiş bir kamu hizmeti modeli kendi meşruiyeti konusunda kamuyu ikna etmekte şu andaki modelden nasıl daha başarılı olacak? Kısacası, 20. yüzyılın sonunda "basın özgürlüğü" ne anlama gelecek?

Yeni bir kamu hizmeti iletişim sisteminin, temel ilkeleri ve stratejileri konusunda daha en baştan çok net olması gerektiğine şüphe yok. Sert devlet tarafından yönlendirilen serbest pazar şeklinde özetlenebilecek liberal pazar stratejisine cepheden karşı çıkmaya çalışmalı. Bu denemenin daha önceki sayfalarında açıklandığı üzere, kamu hizmeti iletişimi sanki pazar rekabeti ile eşanlamlıymış gibi ele alınmamalı. Murdoch'un "kamuya, kamunun istediği bir hizmeti kamunun gücünün yeteceği fiyatta sağlayan herkes kamu hizmeti yapmaktadır" şeklindeki görüşü, pazar sansürü sorununu çözemediği için reddedilmelidir. Gene aynı nedenle, kamu hizmeti iletişimine (örneğin ABD'de olduğu gibi) pazarın kötü bir kopyası –bir şans verilse gerçek pazar iletişiminin sunacak olduğu yapım yöntemlerini ve program akışlarını taklit etme yolunda yapay ve ikinci sınıf bir girişim– muamelesi yapılmamalıdır. Amerika'nın ticari olmayan yayımcılık sistemi, bir yanda 1950'lerde ortaya çıkan eğitim radyo ve televizyonu ile öte yanda

1967 yılında kabul edilen Kamu Yayımcılığı Yasası ile kurulan Public Broadcasting Service'ten (PBS) oluşuyor. En baştan beri yeterince mali destek verilmeyen kamu hizmeti modeli, sürekli bir kimlik bunalımından kurtulamadı. Mali tabanı nasıl güvenli hale getirilebilir? Kısmen vergi parasıyla finanse edildiğine göre, yayılmacı bir programcılık stratejisi benimseyerek en fazla sayıda izleyiciye mi ulaşmaya çalışmalı? İktidardakiler tarafından "cezalandırılmak"tan kurtulmak için tartışmalı programlardan uzak mı durmalı? Sistem ne kadar "ticari" olmalı? Nasıl yönetilmeli? Yerel kamu yayımcılığı istasyonlarının yönetim kurulları halkı ne ölçüde temsil ediyor? Ve ana soru: Kamu yayımcılığı olsun mu, olmasın mı?

Pazar rekabetinin gariban bir yardımcısı olarak görüldükleri sürece, kamu hizmeti medyası yukarıda sayılan ilkel bütçe ve yönetim sorunlarını aşamazlar. Kamu hizmeti medyası (kamu parkları ve eski anıtlar gibi) "hayırlı bir iş" yani azınlıklar için "bilgi, kültür, eleştiri ve deney"ler içeren (Lord Quinton) değerli programlar sağlayan, ama toplumun ana kanallarının dışında kalan bir kurum olarak görüldüğü sürece etkili olamaz. Kamu hizmeti medyası elbette azınlıklara hizmet vermeli; bilgi, kültür dağıtmalı, eleştiri ve deney ortamı yaratmalı, hatta sık sık kamu beğenisinin suratına tokatı patlatmalı. Ama bunlar yetmez, daha fazlasını yapmalı. Kamu hizmeti medyası, başlangıçtaki kamu hizmeti modelinin geri dönülmez ve derin bir bunalıma girdiğini hiç unutmaksızın, "gayrimetalaştırıcı" başarılarını örnek alıp ilerletmeli. Özünden değiştirilmiş bir kamu hizmeti modeli farklı yaşam biçimleri, beğeniler, görüşler arasında uyumlu bir birlik oluşmasına, despotik devletlerin ve pazar güçlerinin egemenliği altında olmayan tarafından yönetilen yurttaş çoğunluğunun siyasal güç kazanmasına yardımcı olmalıdır. Onlara birbirinden çok farklı görüşler ulaştırmalıdır. Onların, çok katmanlı anayasal devletlerin çerçevesinde, demokratik biçimde yaşamasını sağlamalıdır. Bağımsız, kendi kendisini örgütlemiş, devlet kurumlarının dar sınırlarını aşan sivil toplumlarda çalışan ve tüketen, yaşayan ve seven, kavga eden ve uzlaşan yurttaşlarına karşı sorumlu tutulabilen devletlerdir bunlar. Burada önerilen

kamu hizmeti modelinin kökleri[114] İngiliz ve Amerikan devrimlerine götürülebilir. Erskine'nin Tom Paine'ni savunmasına yol açan olaylarda o ışığın ifadesini görebiliriz: İletişim medyası, siyasal yöneticilerin ya da iş adamlarının kişisel kazancı ya da kârına değil, kamu kullanımına ya da tüm yurttaşların zevk almasına yaramalıdır.

A. GÜNIŞIĞINDAKİ HÜKÜMET

Açıkça halk tarafından değil, iyi bilinmeyen ve anlaşılmayan siyasal güçler tarafından gizlice yönetilen bir devlet kaçınılmaz olarak daha tehlikeli olacaktır.

Andrei Sakharov, 1987

Şu sorunun yanıtı hâlâ verilmedi: Kamu hizmeti iletişim sistemi uygulamada nasıl bir şey olacak? Mali kaynağı ne olacak? Bu sistem ne gibi siyasal ve yasal stratejilerle geliştirilebilir?

Önceliklerden birisi, çağdaş devlet erkinin sansür yöntemlerinin gözler önüne serilmesi ve kaldırılmasıdır. Yasa tanımayan ve görünmeyen hükümetin palazlanması karşısında, kanı ve görüşlerin dolaşımına *herhangi bir noktada* yapılacak *her* müdahalede kanıtlama yükümlülüğü hükümetlerin sırtında olmalıdır. Hükümet enformasyonun meşru mutemedi sayılmamalıdır. Erskine, Tom Paine'nin savunmasında çok iyi özetlemişti: "Diğer özgürlükler hükümetin gözetimi *altındadır*, fikir özgürlüğü ise bizzat hükümetleri görevleri konusunda denetim altında tutar."

Bu ilke, yukarıda ana hatları verilen siyasal sansür biçimleri açısından ele alındığında, tüm Batı demokrasilerinde (şu sıralar anayasa hazırlanması ve totaliter yapıların yıkılması gibi zor işlerle uğraşan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de dahil) yeni bir anayasal

114. Graham Murdock ile Peter Golding'in çizdiği taslakları karşılaştırınız, "Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications", *Journal of Communication*, cilt. 39, no. 3 (Yaz 1989), s. 180-95; ve Jeffrey B. Abramson et al., *The Electronic Commonwealth. The Impact of New Media Technologies on Democratic Politics* (New York, 1988).

hesaplaşmaya ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. İletişimde özgürlük ve eşitlik için yasal korumaya ve gerekirse, yazılı bir anayasaya gerek vardır. Birbiriyle alışverişte bulunan yurttaşlar arasında ifade özgürlüğünün ve enformasyona erişimin geliştirilmesini kolaylaştıracak pek çok yasal yol düşünülebilir. Eğer ülkenin yazılı bir anayasası varsa, ifade ve medya özgürlüğü hem o anayasa metninde hem de ulusal mevzuatta korunmalıdır. Özgürlüğün kural, sınırlamanın ise istisna olduğu ilkesine uyulmalıdır.

Amerikan Anayasası'nın Birinci Değişiklik Maddesi ("Kongre söz ya da basın özgürlüğünü kısıtlayıcı... yasa yapamaz") mevzuat açısından hâlâ bir model sayılabilir. Kuşkusuz bazı kavramsal kusurları yok değildir ve bunlar yoğun tartışmalara yol açmıştır.[115] İki yüz yıllık anayasa hukuku uygulamaları son derecede duru ve açık bir biçimde ifade edilmiş olan maddeyi bulandırmıştır. Alexander Hamilton'un ve başkalarının tahmin ettiği gibi, mahkeme ve içtihat kararlarının dosyaları bu maddenin üstüne yığılmış; yargıçlar, maddeyi doğrudan doğruya yorumlayıp uygulamak yerine, ince ayrımlar ve küçük ayrıntılar arasından daha önceki dava sonuçlarını hesaba katarak parmaklarının ucuna basa basa ilerlemeyi uygun bulmuşlardır. Akla pek çok örnek geliyor. Süregiden bir tartışma, bu madde ile korunan "basın özgürlüğü" ve "söz özgürlüğü'nün farklı anayasal koruma altında bulunan ayrı sistemleri mi amaçladığı, yoksa bölünmez ve tek bir özgürlüğün yinelenmesinden ibaret mi olduğu tartışmasıdır. Başka bir tartışma da bu maddenin kapsamına yalnızca Gütenberg'den türemiş yazılı basının mı, yoksa 20. yüzyılın radyo, televizyon, bilgisayar ve benzeri iletişim araçlarının da mı girdiği hakkındadır.

Gene bu tartışmalar arasında federalizme ilişkin olanlara da rastlanır: Örneğin, ifade özgürlüğünün kapsamı konusunda federal devletin ve eyaletin sınırlarının aynı olup olmadığı, aynı değillerse, birincinin ne zaman ve hangi ölçülerde ikincinin önüne geçeceği tartışması bunlardan biridir. Maddede anılan sözün *çeşidi* üzerinde de ateşli tartışmalar olmuştur. Müstehcen ya da dinsel, ticari ya da

115. Bkz. William W. van Alstyne, *Interpretations of the First Amendment* (Durham, NC, 1984); ve Ronald K.L. Collins ve David M. Skover (ed.ler), "The First Amendment in an Age of Paratroopers", *Texas Law Review*, 68 (Mayıs 1990), s. 1087-193.

kamusal, hangisi? Bu konuda maddenin lafzen yorumu Amerikan Yüksek Mahkemesi'nde hiçbir zaman çoğunluk görüşü durumuna yükselememiştir. Kalabalık bir tiyatro salonunda sırf paniğe neden olup çılgına dönmüş insanların birbirlerini ezmelerini seyretmenin sapık zevki uğruna "Yangın var!" diye bağırmanın savunulamayacağı gibi oldukça yalın bir örnekten yola çıkılarak, şöyle bir yorumla formüle edilmiştir (Yargıç Holmes): "Her durumda temel soru şudur: O durumda kullanılan sözcükler, Kongre'nin önleme hakkına sahip olduğu türden ağır bir kötülüğe yol açma konusunda açık ve hazır bir tehlike yaratacak nitelikte midir?"[116] Daha sonra Yargıç Learned Hand tarafından önerilen formül ise bu ilkeyi daha da keskin bir duruma getirmiştir: "Her davada mahkeme, söz konusu "kötülüğün" vahametinin, tehlikenin ortadan kalkması için söz özgürlüğünü çiğnemeyi haklı gösterip göstermeyeceğini değerlendirmelidir."[117] Yasak olan şeyleri tanımlamak için harcanan tüm çabalara rağmen, Mapplethorpe'un çıplak erkek vücudu fotoğrafları, Amerikan bayrağının ya da askerlik kayıt belgelerinin yakılması, Yahudi mahallelerinde Nazi sloganları haykırarak yürüyerek "vukuu an meselesi yasadışı eylemleri tahrik ve düzenleme" gibi konular bugün de zehir zıkkım tartışmalara konu olmaya devam ediyor.

Bu arada Birinci Değişiklik Maddesi ile tanınmış basın özgürlüğünün basın *kurumlarına* tanınmış bir ayrıcalık, bir kurumsal hak değil, tarihsel olarak *bireysel* özgürlük mücadelesi sonunda ortaya çıkmış bir özgürlük olduğunda ısrar ediliyor; bu bağlamda Başyargıç Hughes söz ve basın özgürlüğünün "temel kişi hakları" arasında bulunduğunu vurguluyor. Tartışma kıvılcımları çıkartan bir konu da, zorunlu açıklama yapma sorunu; örneğin, gazetecilerin mesleklerini yerine getirirken kendilerine güvenilerek verilmiş bilgileri açıklamamaları halinde para ve hapis cezalarıyla tehdit edilmesi konusu bunlardan birisi. Gene sürekli tartışmalara yol açan bir başka konu da Birinci Değişiklik Maddesi'nin salt hükümete karşı bir *savunma* aracı mı olduğu, yoksa devlet sansürüne karşı bir saldırı silahı olarak da kullanılıp kullanılamayacağı: Bu

116. *Schenk v. United States*, 249 US 47, 52 (1919).
117. *Dennis v. United States*, 341 US 494, 510 (1951).

madde yurttaşların ve medyanın ifade erklerine getirebilecek yayım öncesi sınırlamalara karşı bir kalkan olarak mı, yoksa aynı zamanda, "bilgi edinme özgürlüğü"nü garanti altına alacak bir *silah* olarak mı anlaşılmalıdır?

Bu son tartışma *Richmond, Inc. -Virginia* (448 US 555 [1980]) olarak anılan kilit davada, iletişim özgürlüğü ilkesinin devlet erkine karşı bir silah olarak kullanılabileceği görüşünü destekleyen bir biçimde karara bağlandı. Bu karar demokrasilerde yurttaşın medyada kendi devletine karşı cevap verme hakkını yaptırıma bağlayacak yasal düzenlemelere duyulan yaşamsal ihtiyaca parmak bastı. Hükümete karşı tazminat davası açmak yurttaşların çoğu için altından kalkılamayacak kadar pahalı bir olaydır. Öyleyse, çirkin ya da yanlış ifadelerle zarara uğramış olanların bu ifadelerin yer aldığı iletişim organlarında cevap hakkının gerçekleşmesini sağlayacak yasal yardıma ihtiyaç bulunmaktadır.[118] Burada birtakım tuzakların da bulunduğu doğrudur. Örneğin Fransa'da devlet memurları kendileriyle ilgili olarak yayımlanmış bilgilerin düzeltilmesini isteme hakkına sahipler. Bu, cevap hakkının kötüye kullanılmasına neden olmuş, medyayı, yanlış olduğu iddia edilen bilgilerle ilgili olarak, uzun hükümet raporlarını ve hatta propagandalarını yayımlamak gibi bir zorunluluk karşısında bırakmıştır. Buna rağmen, yurttaşlar hükümete cevap verme hakkına sahiptir. Her yurttaş kendisine yönelik bilgilere karşı cevabının yayımlanması için bir yer bulunmasında ısrarlı olabilir. Eğer yayımcılar cevabı üç gün içinde yayımlamazlarsa para ve hapis cezalarına çarptırılabilirler. Yurttaşların cevap hakkı mutlak bir hak olarak görülmektedir: Yurttaşın hakarete uğramış olması ya da ifadenin gerçekten yanlış olması gerekli değildir.

Yurttaşlar arasında ifade özgürlüğü yalnızca hükümete karşı görüş bildirmek erkini içermez. Ona ek olarak, görüş *istemek* erkini de gerektirir. Bu "öğrenme hakkı"nın sağlam kurumsal desteklere gereksinimi vardır. Bunlar arasında özel önem taşıyanlardan birisi, "lobi sistemleri"nin kaldırılmasıdır; bu sistemlerin çeşit-

118. Bkz. Jerome A. Barron, *Public Rights and the Private Press* (Toronto, 1981) ve *Freedom of the Press for Whom? The Right of Access to Mass Media* (New York, 1973).

li türleri, tartışma çıkarma potansiyeli taşıyan olaylarla ilgili bilgilerin seçme gazetecilere verilmesini ve o andaki hükümet siyasetlerini kayıran bir biçimde sınırlandırılmasını sağlarlar. Bunun ötesinde, bağımsız zihniyetli ve kamuya açık daimi kurulların geliştirilmesi –Bundestag ve Amerikan Kongresi tarafından öngörülen yasama, soruşturma ve danışma kurulları– hem yürütme organlarının hem de Demokratik Leviathan'ın görünmeyen kollarının daha etkili bir biçimde incelenmesi ve denetlenmesini güvence altına alabilir.

Açık ve kamuya karşı sorumlu bir hükümetin var olması için temel bir önem taşıyan "öğrenme hakkı" aynı zamanda sağlam yasal tanımlama ve korumayı da gerekli kılar. Bu yönde yol açan çabalardan birisi "dikkatli bakış" doktrini olarak anılmakta olup ilk kez ABD'de *Greater Boston Television Co.* -FCC (1970) davasında açıkça dile getirilmiş, daha sonra da 1977 yılında kabul edilen Günışığındaki Hükümet Yasası'nın mayasını oluşturmuştur.[119] Bu doktrin, eyalet hükümetinin bazı birimlerinin kendi aralarındaki ilişkiler ve daha geniş çıkarlar konusunda açıkça konuşmak zorunda olmamasıyla ilgili yaygın şikâyetlerden doğdu. Dikkatli bakış doktrini, kapalı pazarlıklara ve *ex parte* (tek yanlı) görüşmelere şüpheyle bakar. Aşırı bir idari yük bindirmeden, eyalet kurumlarının yurttaşlara karşı sorumlu hale gelmelerini amaçlar. Atılan her adımın açıklanmasını ve haklı gösterilmesini zorunlu tutan "önemli delil" kuralları ile, daha yumuşak olan ve karar verme konumunda olanları yalnızca aldıkları kararların arkasındaki mantığı açıklamak zorunda bırakan "yumuşak eldiven" ölçüleri arasında bir yol bulmaya çalışır. Dikkatli bakış doktrini, yurttaşların katılamadığı toplantılarda neler yapılabileceğini belirler, tüm diğer toplantıların yasal bir yasaklama olmadığı sürece kamu gözlemine açık olmasını emreder. Toplantıların kamuya kapatılmasının usullerini inceden inceye belirler ve bu gibi toplantılarda zabıt tutulmasını zorunlu tutar. Bu doktrin kamunun bu zabıt ve kayıtlara erişmesini ga-

119. *Greater Boston Television Co.* v. FCC, 444 F. 2d, 841 (DC Cir. 1970) 403 US 923 (1971), s. 851; D. Welbom et al., *Implementation and Effects of the Government in Sunshine Act*, Amerikan İdari Konferansı için Taslak Rapor (Washington, DC, 1984); ve Ian Harden ve Norman Lewis, *The Noble Lie. The British Constitution and the Rule of Law* (Londra, 1986), özellikle 8-10 bölümler.

ranti altına almak için gerekli usulleri saptar; bu doktrinin kendisinin çiğnendiği iddia edilirse izlenecek yasal incelemenin temel kurallarını belirtir.

Şu anda var olan çeşitli bilgi edinme özgürlüğü yasaları (örneğin, ABD, Kanada ve Avustralya'dakiler) benzer amaçlara yöneliktir. Bu yasalar yurttaşların devlet yetkililerinin dosyalarında bulunan bilgilere erişimini kolaylaştırarak onları siyasal temsilcilerine karşı güçlendirmeye çalışır, böylece hükümetle yurttaşlar arasındaki enformasyon akışının nicelik ve niteliğini yükseltmiş olur. Yasanın kapsamı çok dar olduğu için pratikte çoğu kez durum biraz farklıdır. Kanada'nın Bilgiye Erişme Yasası bu durumun iyi bir örneğidir. Birçok bilgi kategorisi kamunun incelemesine kapalıdır: Başlangıçta yabancı bir hükümetten ya da eyalet hükümetinden elde edilmiş bilgiler; hassas ticari verilerin önemli bir bölümü; federal kabinenin yaptıklarına ilişkin kayıtlar; ticaret, savunma ya da diplomatik çıkarları zarara sokabilecek ya da polis işlerine ilişkin bilgiler. Bilgi edinme yasalarının uygulanmasında karşılaşılan güçlükler de vardır: Kırtasiyecilik yaratarak etkin yönetime engel olmayan, kamusal erişim ve arşiv kayıtlarının saklanmasının farklı isterlerini dengeleyebilen bir kamusal kayıt sisteminin oluşturulması gereklidir.[120]

Verilerin (data) korunmasına ilişkin yasalar da siyasal sansürün önlenmesi açısından önem taşır. Verilerin korunması ilkesi ilk olarak 1970'lerin başlarında Batı Alman ve İskandinav yasalarında ifadesini bulmuştu. Ortaya çıkışı, bilgisayar sistemlerinin bilgi manipülasyonunda kazandığı gücün artmasının doğurduğu kaygıların sonucuydu; bireylerin ve grupların ne gibi verilerin dosyalandığını ve niçin kullanılacağını bilmemesi bu kaygıları yoğunlaştırıyor. 1985 yılında yürürlüğe giren Avrupa Verilerin Korunması Konvansiyonu tek tek ülkelerin kabul edebilecekleri uluslararası yasal bir çerçeve oluşturdu. Ulusal verilerin korunması yasalarının çoğu yalnızca bilgisayarlara depolanmış bilgileri kapsar –bazı ülkelerde elle tutulan kayıtlar da yasanın kapsamına alınmıştır– ve hükümet

120. Bkz. James Cornford, "Official Secrecy and Freedom of Information", Richard Holme ve Michael Elliot (ed. ler), 1688-1988. *Time for a New Constitution* (Basingstoke ve Londra, 1988), s. 143-66; ve Patrick Birkinshaw'ın başarılı çalışması, *Freedom of Information. The Law, the Practice and the Ideal* (Londra, 1988).

dairelerinin toplumsal güvenlik, vergi, polis ve göçmenler gibi konularda tuttuğu kayıtlara erişim hakkını dışarda bırakır. Gene de, verileri koruma yasalarının ardındaki ilke, kendi içinde çelişkili bile olsa, ciddi ve önemlidir; yurttaş bireyler, devlet (ve sivil) veri kullanıcıları tarafından tutulan kişisel dosyalarına, o bilginin *mahremiyetini* güvence altına almak için, garantili erişim hakkı istiyorlar. Bu yasalar, kişisel bilgilere yetkisiz kişilerin erişmesini engellemek amacının yanı sıra bireylere kendileriyle ilgili bilgilerin doğru, güncel ve dosyalandıkları amaca uygun olduğunu onaylama fırsatı yaratma amacını da güdüyor. Tüm bu noktalar Fransız Enformatik ve Özgürlük Yasası'nın 1. maddesinde çok iyi özetlenmiş (1978): "Bilgisayar bilimi her yurttaşın hizmetinde olmalıdır; gelişmesi uluslararası işbirliği çerçevesinde gerçekleşmelidir; insan kimliğini, insan haklarını, özel yaşamı, bireysel ve kamusal özgürlükleri zarara uğratmamalıdır."

B. EGEMENLİK KAVRAMINI YENİDEN DÜŞÜNÜRKEN

Hükümetsiz bir insan topluluğu olamaz; egemenlik olmadan hükümet, yanılmazlık olmadan egemenlik olmayacağı gibi.

Joseph de Maistre, 1821

Geriye yanıtlanması kolay olmayan bir soru kalıyor: Ulus-üstü siyasal kurumların kimseye karşı sorumluluk taşımamasını ne yapacağız? Onların artan erkini belki çeşitli parlamenter gözetimlere tabi tutarak daha sorumlu hale getirebiliriz. Sürekli komisyonların güçlendirilmesi, ulusal yasama organları arasındaki işbirliğinin arttırılması ve daha sonra da bu yasama organlarının çalışmaları ile ulus-üstü yasama organlarının çalışmaları arasında eşgüdüm kurulması düşünülebilir. Kimilerince öne sürülen kuşkulara rağmen, Avrupa Parlamentosu gibi ulus-üstü yasama organlarının güçlenmesi onların ulusal karşılıklarının da canlanmasına katkıda bulunabilir.

Verimli olabilecek bir başka seçenek de uluslararası bir sivil

toplum yaratma önerilerinde yatıyor.[121] Yurttaşların iletişim haklarına ilişkin yüksek uluslararası ölçütlerin en üst düzeyde yürürlüğe konması şüphesiz önem taşımakta. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesi buna bir örnek: "Herkes görüş ve ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak başkalarınca karışılmadan görüş sahibi olmayı ve sınır tanımaksızın her medya ile bilgi ve fikirleri aramayı, almayı ve göndermeyi içerir."

Bu türden bildirgeler "yeni bir küresel enformasyon ve iletişim düzeni" idealine inananlarca ayakta tutuluyor. Bu kavram ilk olarak BM Genel Kurulu'nun 1978 yılındaki toplantısında anılmış ve MacBride Komisyonu'nun *Many Voices, One World* (1980) kitabı gibi belgelerde formüle edilmişti. Elektronik ve uydu teknolojilerinde 1960'lardan beri yaşananlar da bu yöndeki gelişmeleri destekliyor; bu teknolojiler büyük ölçek ekonomilerini besleyerek, izleyici kitlesine katılan her yeni izleyicinin marjinal maliyetini sıfıra indirdiler. Bu teknolojiler ses, veri, metin ve simgeleri çok hızlı bir biçimde uzak mesafelere ve geniş coğrafi alanlara ulaştırabiliyorlar. Aktarılan enformasyon radyo ve televizyon yayını olabileceği gibi, telefaks iletisi ya da telefon konuşması, finans pazarlarına, mesleki toplantılara, spor olaylarına ya da hava durumuna ilişkin veriler olabiliyor; bu bilgiler çoğu kez her iletişim bağlantısının her iki ucunda da bilgisayar veritabanlarında toplanıyor.

Küresel iletişim medyasındaki bu gelişmeler, en azından kuramsal düzeyde, dünyayı daha küçük ve açık bir dünya haline getiriyor. Bu medya bir ölçüde küresel bir Dördüncü Güç imişçesine –yakın tarihlerde Orta-Doğu Avrupa'da yaşadığımız "kadife dev-

121. Karş.: Ralf Dahrendorf'un yeni-Kantçı anayasacı yorumu, "Citizenship and the Modern Social Conflict", Holme ve Elliott, 1688-1988. *Time for a New Constitution,* pp. 112-25, ve benimle mülakat, "Decade of the Citizen", the *Guardian* (1 Ağustos 1990); benim *Democracy and Civil Society;* ve Morten Ougaard, "The Internationalisation of Civil Society", Center for Udvikligsforskning (Copenhagen, Haziran 1990). Nicholas Garnham da uluslararası bir kamusal alanın yaratılması olasılığı üzerinde zihin açıcı fikirler öne sürüyor: "The Media and the Public Sphere. Part 2", "Habermas ve Kamusal Alan" konferansında sunulmuş bildiri, University of North Carolina at Chapel Hill (8-10 Eylül 1989); ve Daniel C. Hallin ve Paulo Mancini, "Summits and the Constitution of an International Public Sphere: The Reagan-Gorbachev Meetings as Televised Media Events", basılmamış bildiri, University of California, San Diego ve Università degli Studi di Perugia (Eylül 1990).

rimler"de olduğu gibi– işlev görüyorlar.[122] Telefonlar, faks makineleri, fotokopi makineleri, elektronik panolar, video ve ses kayıt aygıtları, özellikle küresel telekomünikasyon ağlarına bağlandıklarında, tüm dünyada baskıcı hükümetleri yıkmak için kullanılıyorlar. Bazı devletler ellerindeki erkin bir kısmından vazgeçmek zorunda kalıyorlar; despotik rejimleri parçalara ayırıp dağıtma işinde pek becerikli oldukları belli olan olağandışı bir önderler kuşağının yükselişi de bunu gösteriyor.[123] Küresel iletişim alanındaki gelişmeler kuramsal olarak yerkürenin herhangi bir noktasındaki bir olayın tüm dünyada radyo ile birkaç dakika, televizyon ile ise birkaç saat içinde yayımlanabilmesini mümkün kılıyor. Ne var ki, kuram ile pratik bazen birbirine uzak düşüyor. Hükümetlerin koyduğu kurallar, üzerine bir de telekomünikasyon donanımı kurmanın ve kamunun kullanabileceği terminaller sağlamanın yüksek maliyeti binince, çoğu ülkenin yurttaşlarını telekonferans ve elektronik posta sistemleri gibi dünya telekomünikasyon ağlarından yararlanma olanağından yoksun bırakıyor. Bu arada, radyo-televizyon haberciliği, tıpkı müzik endüstrisi gibi, kendi "Top 10"u olan ve kaçınılmaz basmakalıplıkta mallar üreten küresel boyutta ticari bir iş haline geldi bile. Haber akışını birkaç büyük örgüt denetimi altında bulunduruyor. Visnews ve WTN gibi dağıtım şirketleri gittikçe büyüyen boyutlardaki izleyici kitlelerinin aynı haberleri işitip görmesini garanti altına alıyor.[124]

Küresel iletişim medyasının mülkiyeti ve işletilişine ilişkin başka sorunlar da ortaya çıkıyor. Teknolojinin edinilmesi ve bakımı çok pahalı olduğu için, uyduların mülkiyeti, fırlatılması ve denetimi birkaç zengin ülkenin denetiminde bulunuyor. Farklı uzay iletişim kanalları arasında bilgi değişimini kolaylaştıracak ortak teknik standartlar hâlâ eksik... Belirli coğrafi bölgelere yönelik vericiler olarak çalışmak üzere Ekvator üzerindeki sabit yörüngeye fırlatılabilecek uyduların sayısının sınırlı olması da sorun yaratıyor. Uydu

122. Timothy Garton Ash, "The Revolution of the Magic Lantern", *New York Review of Books*, 18 Ocak 1990, s. 44-5.
123. John Keane, "The Politics of Retreat", *The Political Quarterly*, cilt 61, no. 3 (Temmuz-Eylül 1990), s. 340-52.
124. Stanley Baran ve Roger Wallis, *The Known World of Broadcast News. International News and the Electronic Media* (Londra, 1990).

yörüngeleri ve frekanslar konusunda uzayın topluca dünyaya ait olduğunu öne sürenlerle, sayılarının çokluğuna güvenerek kararın kendilerince verilmesi gerektiğini söyleyen hükümetler arasında yoğun bir uluslararası tartışma var. Yeni tartışma konuları da belirmekte: Uyduların gizli istihbarat toplama, askeri fotoğrafçılık ve telefon dinleme için kullanılıp kullanılamayacağı gibi.

Bu nedenlerle, uluslararası bir sivil toplumun yaratılması yalnızca yasa koyuculara ve teknolojilere bırakılamaz. Bunun için, içinde yaşadıkları ulus-devletler ne olursa olsun, iletişen yurttaşlar arasında enformasyon akışını *aşağıdan* zenginleştirmek amacıyla çok atak çabalara da gerek var. Bu zorunluluk, bir yere kadar, son yıllarda ayrı ve uzlaşmış bir medya dalı olarak ortaya çıkan aklı başında, kamu bilincine sahip gazetecilik biçimleriyle karşılanabilir. "Kaliteli araştırmacı gazetecilik" diye de anılan bu tür, Watergate skandalı sırasında öne fırladı, ama aslında bu çeşit habercilik *Der Spiegel* ve *New Statesman and Society* gibi dergilerce de temsil edilen kozmopolit gazetecilik türünün bir özelliği olagelmiştir. Kaliteli gazetecilik, tabloid bulvar gazetelerinin taktiklerini reddeder: İlle yazı işlerini memnun etmek; birinci sayfada boy gösterip hep en önde kalmaya gayret etmek; okuyucuların önyargılarını yansıtmak; milliyetçi kışkırtıcılığı savunmak; çıplak göğüslü kadın fotoğrafları basmak; işin yasal kısmına elden geldiğince özen göstermeyen sansasyonalist özel haberler peşinde koşmak; haberlerin insani yönünü görmezden gelmek; gerekirse, insanların özel yaşamlarına hırsızlara parmak ısırtacak biçimlerde girmek ve bu arada konuştukları insanlara kendileriyle işbirliği yapmanın aynı duruma düşmüş başkalarına yardımcı olacağı yalanını söylemek... Yüksek kaliteli araştırmacı gazetecilik bundan farklı kurallara göre çalışır.[125] Demokratik Leviathan'ın gizli ve gürültülü saldırganlığına karşı çıkmaya çalışır. Siyasal rüşvet, suç ve yolsuzlukları sabırla inceleyerek ortaya döker. Amerikan "*muckraker*"larının* şu

125. İyi bir örnek için Neal Ascherson, *Games with Shadows* (Londra, 1988); gene bkz. Duncan Campbell, 'Paradoxes of Secrecy', *Index on Censorship*, cilt 17, no.8 (Eylül 1988, s. 16-19; ve "ideolojik sempati" siyasal gazeteciliğinin yirminci yüzyılda gerilemesi konusundaki ana hatlar için benim 'Sovjetska svoboda?', *Vestnik*, cilt 8, no. 2 (1987), s. 7-8.

* Yüzyılın başında ortaya çıkmış olan ve Upton Sinclair'in de içinde sayıldığı atak araştırmacı gazetecilik geleneği. (ç.n.)

ilkesini kendisi için geçerli sayar: "Haber, bir yerlerde birilerinin basılı olarak görmek *istemediğidir.*" Siyasal erki iğnelemeyi, onun kabadayılığını, kamusal tartışmanın sınırlarını genişleterek ve yurttaşların sivil toplumun kamusal alanlarına yönelik bilgilenmiş ilgisini artırarak hizaya getirmeyi amaçlar.

Özgürce iletişen yurttaşlardan oluşan uluslararası bir sivil toplum, siyasal sansüre karşı savaşım veren çeşitli devlet-dışı örgütlenmelere de kamusal cesaret ve maddi destek verilirse oluşabilir. Son yıllarda bu gibi örgütler siyasal erkin "küreselleşmesinin" bir özelliği haline geldi. Çoğu pek tanınmıyor, büyük parasal ve siyasal baskılar altında varoluş kavgası veriyor. Bu tür örgütler ikiye ayrılabilir: Index on Censorship, Wolnosc i Pokój ve Alliance for Justice gibi ulusal tabanlı olanlar, hükümetlerin yaptıklarını gözlemeye ve belgelemeye çalışıp, kamuoyunu bulguları önünde harekete geçirmeye çaba gösteriyor; International PEN, Greenpeace, Amnesty International, Ecoropa, Helsinki Yurttaşlar Meclisi, Uluslararası Oyuncular Federasyonu ve Uluslararası Hukukçular Komisyonu gibi olanlarsa çeşitli ülkelerdeki örgüt ya da üyelerle bağlantı halindeler.

Ama şu bir gerçek ki, bu öneriler demeti ancak devletin egemenliği konusundaki eski ve dikenli *problématique*'in üzerine bodoslama gidilir ve yerinden oynatılırsa bir anlam taşıyabilir. Siyasal sansür savunucuları bu türden önerilere sert tepki gösteriyorlar. Devletin "siyasal bünyenin bağırsaklarındaki solucanları" (Hobbes) yok edecek güce daima sahip olmasında ısrarlılar. Olağanüstü durumlarda, yurttaşlar devletin karşısında huşu ve korku duymalılar. Bir direniş durumunda suçlama parmağı onlara doğru uzanmalı: "Devlet yönetiminin nihai ve mutlak yetkisi tehdit edildiğinde, dananın kuyruğu kopacak gibi olduğunda", ulus-devletin egemenliğini savunan bir kimse şöyle diyebilir: "Bu durumda iletişim özgürlüğü vazgeçilebilir bir lükstür. Erskine yanılıyordu. İfade özgürlüğü düzensizliğe ve hatta iç savaşa yol açabilir. Öyleyse basın özgürlüğü de dahil, tüm özgürlükler hükümetin gözetimi *altında* tutulmalıdır. Blackstone haklıydı: Basın özgürlüğü 'yayınlara *ön* denetim konmamasından ibarettir; yoksa, basıldıktan sonra içinde

suç bulunan yayınların toplanmasını engelleyen bir özgürlük' söz konusu olamaz."

Buradaki akıl yürütme Joseph de Maistre'nin *Du Pape*'sindeki (1821) tuzağa düşüyor: "Hükümetsiz bir insan toplumu olamaz; egemenlik olmadan hükümet, yanılmazlık olmadan egemenlik olamayacağı gibi." Bu türden görüşleri hâlâ savunanların ağzının payını vermek gerekir. Devlet sansürünün pazar liberalleri ve ötekiler tarafından savunulması saçmadır, çünkü bu sansür artık geçerli olmayan icrai egemenlik ilkesine dayanmaktadır. Günümüzde "egemen devlet" her iki yandan da kuşatılmıştır. İçeride, özellikle devlet ile sivil toplum arasında değişen sınırları etkileyen, önemli merkezkaç eğilimlere tabidir; kaldı ki, sivil toplumun kendisi merkezkaç ve uluslararasılaştırma eğilimlerinin etkisindedir.[126] Dış ilişkilerde, devletler makro karar verme süreçlerinin ulus-üstü çerçeveleri ile gittikçe daha fazla içli dışlı oldular.[127] Devlet yöneticilerinin vereceği kararlar, devletlerin askeri anlaşmaları ve IMF, BM ve AT gibi hükümetler arası örgütlere üyeliği nedeniyle sınırlanıp, elinden alınmaktadır; bu arada, çokuluslu şirketlerin yatırım kararlarını da unutmamak gerekir. Her iki eğilim de nükleer silahların icadı ve konuşlandırılması ile gerçek anlamda bağlantılıdır. Savaş halinde bu silahların hem saldırganı hem de savunanı yok etme kapasitesi, tüm ulus-devletler için, dışta bağımsızlığa, içte ise kayıtsız şartsız yetkiye son vermiştir denilebilir.

"Ancak," diye sözü keser eleştirmen, "sınırsız ve bölünmez icrai devlet erkine karşı çıkan bu güçler abartılmamalı. Modern ulus-devletin sonu yakın değil. 'Küreselleşme' denilen süreç çok denge-

126. Bkz. David Beetham, "The Future of the Nation State", Gregor McLennan, David Held ve Stuart Hall (ed.ler), *The Idea of the Modern State* (Milton Keynes, 1984); benim *Democracy and Civil Society;* ve önsöz John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives.*

127. K. Kaiser, "Transnational Relations as a Threat to the Democratic Process", R. O. Keohane ve J.S. Nye (ed.ler) *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge Mass., 1972); David Held, "Sovereignity, National Politics and the Global System", *Political Theory and the Modern State* (Cambridge, 1989), s. 214-42; ve Margaret Blunden, "Collaboration and Competition in European Weapons Procurement; The Issue of Democratic Accountability", *Defense Analysis,* cilt 5, no. 4 (1990), s. 291-304.

siz." Bu itiraz gerçekten yabana atılacak gibi değildir. Belirli bir ulus-devletin "egemenliği"ndeki erimenin derecesi yalnızca onun geçmişine (örneğin, ne ölçüye kadar "egemen statüsü"ne kavuşmuş olduğuna) bağlı değildir. Küresel güç politikalarının manyetik alanlarındaki konumuna, dünya ekonomisi içindeki yerine, uluslararası örgüt ve yasal sistemlerle ilişkilerine, güç dengelerinin üzerine kurulduğu yerli ve uluslararası sivil toplumların gücüne bağlıdır. Bazı durumlarda da, şimdi Sovyetler Birliği'nden çıkan cumhuriyetlerde olduğu gibi, ulusal egemenliğin kazanılması, paradoksal olarak, yurttaşların günümüzün ulusüstü yönelimlerine daha etkili ve daha eşit olarak katılmasının temel koşulu olur.

Gene de –eleştirmene söylenmesi gerekir– egemenliğin devlet yöneticilerinin ellerinde olmadığı ve onlara bırakılamayacağı sayı artık ciddiye alınmalıdır. Modern çağın merkezi egemen ulus-devlet fikri (hem dış otoriteden bağımsız hem de tekeli altında bulunan araziyi ve nüfusu yönetme yeteneğine sahip, askeri güç ve ekonomik çıkarlar tarafından korunan ulusal bir duygular topluluğu) [Weber] çok zor durumdadır. Ulusal devletin hükümet organları artık yurttaşlarının hayatlarını tek başına belirleyemiyor. Dünyamız gittikçe Ortaçağ'ınkini andıran bir biçim kazanıyor; o çağda hükümdarın ya da prensin siyasal erkleri çeşitli daha alt ya da üst erklerle paylaşılırdı. "Egemenlik" eski bir masala dönüşüyor. Ama bu masal, demokratik olmayan güçlerin çok işine yarıyor; onlar devletin kimi zaman erk bolluğuna ihtiyaç duyabileceğinde ısrar edip, Dante ile birlikte en üst derecede birlik *(maxime unum)* neyse, en üst derecede iyilik *(maxime bonum)* odur diye çığlık atıyorlar.

"Egemenliğin gerileyişi", yenilenmiş bir iletişim özgürlüğü açısından önemli sonuçlar doğuruyor. İletişim sistemini yalnızca ulus-devletler çerçevesinde düşünmüş olan klasik "basın özgürlüğü" kuramında köklü bir yenilenmeyi gerekli kılıyor. Modern çağın başlangıcı ile zamanımız arasındaki mesafeyi gözler önüne seriyor. Ulus-devletin ve iç pazarın sınırlamalarını hiçe sayan küresel olarak örgütlenmiş medya şirketlerinin yükselişini göz önüne almaya çağırıyor. Ulus-üstü yasal ve siyasal düzenlemelerin artan etkisinin ve uluslararası sivil toplumun yavaş ve narin oluşumunun önemini hatırlatıyor.

Egemenliğin gerileyişi, "basın özgürlüğü"nü 20. yüzyılın sonlarında ilerletmeye yönelik radikal stratejiler açısından da önem taşıyor. 20. yüzyılda radikal muhalefetin –gerekirse kuvvet kullanarak devlet erkini ele geçirmek amacını taşıyan devrimci strateji– bu konudaki görüşü şu gibi terimlerle ifade edilirdi: Postaneyi "almak", radyo televizyon istasyonlarını ve diğer devlet erki ve nüfuzu "merkez"lerini "ele geçirmek." Hedef, karşı devrime engel olmak ve geleceğin toplumunun tohumlarını atmaktı. Sovyet hükümetinin 1917 Kasımı'nda çıkarttığı basın özgürlüğünü sınırlayan kararname bu noktadan hareket ediyordu. "Devlet yalnızca devrimci savaşım sırasında muhaliflerimizi zorla ezmek için kullanmak zorunda olduğumuz geçici bir kurumdur." Savını bu kavramlarla formüle eden toy Bolşevik hükümeti "burjuva" muhaliflerini (aslında çoğu sosyalist ve sosyal demokrattı) şu açıklamayla susturdu: "Burjuva gazetelerinin kapatılmasının nedeni yalnızca karşıdevrimci girişimler döneminde bir savaş önlemi olması değildi, aynı zamanda basın alanında yeni bir rejimin kurulması için gerekli geçici bir önlem olarak düşünülmüştü. Bu yeni rejimde matbaaların ve gazete kâğıdının kapitalist sahipleri kamuoyunun zihnini keyiflerince çelemeyecekler... Sözümona basın özgürlüğünün yeniden kurulması, yani matbaa ve gazete kâğıdının kapitalistlere –halk vicdanının mahkûmlarına– geri verilmesi, sermayenin iradesine affedilmez bir biçimde teslim olmak anlamına gelecek, bir başka deyişle, karşı devrimci bir adım olacaktır."[128]

Devlet egemenliğinin gerilemesi nedeniyle siyasal erk ve iletişim "merkez"lerini "ele geçirme" stratejisi *inandırıcılığını* yitiriyor –yukarıda tartıştığımız karmaşık siyasal sansür yapılarının da gösterdiği üzere–, bu "merkez"ler dağınıklaşıyor. Demokratik rejimlerin fazlasıyla farklılaşmış karakteri, sivil toplumu iletişim araçlarının yardımıyla radikal olarak değiştirmek üzere kullanılacak ve "işgal" edilebilecek tek bir devlet erki merkezi bulunmadığını hatırlatıyor. Dahası da var: "Devlet" birileri tarafından "ele geçirilmek" açısından yeterince toplu bir yerde bulunmadığı oranda, ileti-

128. "Merkez Komitesi Basınla İlgili Kararnameyi Görüşüyor", *Delo Naroda*, 200 (18 Kasım 1917), s. 2, anıldığı yer James Bunyan ve H. H. Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918. Documents and Materials* (Stanford, 1934), s. 221.

şim araçlarını radikal amaçlarla tekelleştirmek stratejisi de *gereksiz* hale geliyor. Devlet erkinin genellikle eşgüdümsüz ve dağınık karakteri, bu erkin toplumsal hareketler ve yurttaş grupları tarafından etkilenmesini kolaylaştırıyor; bu hareketleri ve grupları destekleyen medya ağları, egemen ideolojik kodları sorguluyor ve aşağıdan yukarıya "böl ve yönet" sanatını icra ediyorlar.[129] Dağınık iletişim ağları sivil toplumun gözeneklerine daha kolay girerek çeşitli yurttaş grupları arasında anlam ağları inşa ediyor. Bu ağlar, son onyıllarda çok artmış olan çeşitli siyasal sansür yöntemleriyle başa çıkmanın önemini açıkça kabul ettikleri için önem taşıyorlar.

Önem taşımalarının bir nedeni daha var: Bunlar, modern yaşamın atomlaştırıcı etkilerine karşı özellikle toplumun daha güçsüz yurttaşları arasında yeni "sarsılanların dayanışması" (Patocka) biçimleri yaratabilmenin yollarını da gösteriyorlar. İletişimsel ağlar, kitle iletişiminin üzerimize süreksizlikler boca eden, anıları silip götüren, bir resimden ötekine geçen ve kesen, dünkü gazeteleri attıran eğilimlerini hafifletmekte de yardımcı olabilir.[130] Merkezilikle rine son verilmiş iletişim ağları "köksüzleşme"nin tehlikelerini hafifletirken, birçok yurttaşın çeşitli örgütler aracılığıyla sivil toplum içinde kök salma ihtiyacına da cevap veriyor; bu demeksel yapılar geçmişin bazı anılarını koruyup, bugüne bir ölçüde istikrar sağlayıp, gelecek konusunda da belirli beklentiler yaratıyorlar.[131] Ve nihayet, devlet erkinin "altında" ve "ötesinde" oluşturulmuş olan iletişim ağları, yurttaşları siyasal güç sahibi yapmak açısından da önemli bir potansiyel taşıyor. Bunlar (Virginia Woolf'un deyi-

129. Bkz. benim *Democracy and Civil Society*, deneme 2; ve Alberto Melucci, *Nomads of the Present Social Movements and Individual Needs*, ed. ler John Keane ve Paul Mier (Londra, 1989). Avrupa'nın başka yerlerinde yurttaşların medyanın kayda değer başarıları için bkz., H. Gordon Skilling, *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe* (Oxford, 1989).

130. Krş. Milan Kundera, *The Book of Laughter and Forgetting* (Gülüşün ve Unuluşun Kitabı), (Harmondsworth, 1983): "Bangladeş'teki kanlı katliam Rusların Çekoslovakya'yı işgalini çabucak örttü, Allende'nin öldürülmesi Bangladeş'ten yükselen feryatları bastırdı, Sina Çölü'ndeki savaş insanlara Allende'yi unutturdu... İşte böyle her şey birbirinin ardına dizildi, ta ki herkes her şeyin unutulmasına izin verene kadar. Tarihin yavaş yavaş ilerlediği dönemlerde fazla olay olmadığı için kolayca belleğe yerleştirilebilirdi... Artık tarih koşar adım ilerliyor." s. 7-8.

131. Simone Weil, *The Need for Roots. Prelude to a Declaration of Duties Towards Mankind* (Londra, 1952).

şiyle) bir düzine sansür görevlisinin, biz ne zaman bir konuda görüşümüzü ifade etsek hemen lafa karışıp bize ne söyleyip ne söylememiz gerektiğini belirtme eğilimini zayıflatıyor. Yurttaşların kendi içlerindeki köleyi damla damla da olsa sıkıp atmalarını sağlıyor. Onların demokratik yurttaşlık erdemlerini geliştirmesine yardımcı oluyor: Basiret, muhakeme, belagat, beceriklilik, cesaret, kendine yeterlik, güce karşı duyarlılık, sağduyu gibi.

İletişim ağları, siyasal erkin merkeziliğine son vermenin yersiz darkafalılığa birebir gelebileceği yolundaki yıllanmış görüşe hak kazandırıyor; bu çerçeve içinde, yurttaşlar yerel örgütlere ilgi göstererek kendi yerelliklerini aşabiliyorlar. Ve bu ağlar, siyasal erk konusunda yeni bir anlayışın bilincini yaratıyor. Böylece devlet bürokrasisi ya da kapitalist şirketler gibi büyük çaplı örgütlerin, karmaşık, günlük erk ilişkilerine ait moleküler ağlardan oluştuğu anlaşılıyor –bu moleküler erk ağlarının güçlendirilip dönüştürülmesinin bu büyük çaplı örgütlerde de kaçınılmaz değişikliklere yol açtığı kavranıyor.

Egemenliğin gerilemesine ilişkin bu düşünceler, bazı gözlemcileri "fitne yaratmak" ilkesinin –18. yüzyılın sonunda Paine'e karşı uygulanan ilke– günümüzde tehlikeli ve modası geçmiş bir ilke olarak reddedilmesi gerektiği sonucuna götürüyor.[132] Bu görüşü savunanlar kamusal tartışmanın hiçbir zaman hükümetin hoşgörüsüne terk edilemeyeceğini söylüyorlar. Hükümetin, çeşitli keyfi erklerini, eleştirenleri susturmak için kullandığı yerde siyasal özgürlük sona erer. Burada söz konusu olan, ne şiş yansın ne kebap kabilinden geleneksel liberal görüş olmadığı için, hükümetin kamu önünde eleştirisine izin verilmelidir demek yetmez. Bunun ötesine gidip, hükümete hakaret teriminin demokrasi kavramıyla çeliştiğini kabul etmek gerekir. Ulusal bayrağı kamu önünde yakma hakkı mutlak olmalı ve kimse tarafından sorgulanamamalıdır.

Bu türden özgürlükçü görüş, "egemenliği" koruma adına ileti-

132. Leonard Levy'nin yazdıklarına bkz., *Emergence of A Free Press* (New York and Oxford, 1987), s. viii,-xix ve Zechariah Chafee JR.'nin *Free Speech in the United States* (Cambridge, Mass., 1942), s. 21: Buna göre, Amerikan Anayasası'nı yapanların asgari niyeti "kışkırtıcı iftira yasasını tümüyle kaldırıp, yasaları ihlale teşvik etmeden hükümeti eleştirmeyi suç olmaktan tamamen çıkarmaktı."

şim medyasına konan sınırlamaların ne gibi tehlikeler içerdiğini doğru olarak saptıyor. Önde gelen Alman gazetecisi August Ludwig von Schlözer'in Fransız İhtilali'nden önce işaret ettiği gibi, aydın yöneticiler geniş ölçüde basın özgürlüğüne izin verebilirler, ama basın özgürlüğünün egemen erkin iznine bağlı olduğu yerde bu özgürlük verildiği kadar kolayca geri alınabilir.[133] Devletin yürütme erklerinin "devletin bütünlüğünü korumak" bahanesiyle muhaliflere karşı kullanılması, genellikle, anti-demokratik propagandanın ve (inandırıcı bir biçimde) baskıcı olarak betimlenen kurulu düzene karşı savaş açmış baskıcı hareket ve partilerin çekiciliğini artırır. Bunun yanı sıra fikir akışı üzerine konan geçici sınırlamalar süreklilik kazanmaya teşnedir. Siyasal erkin kamu önünde eleştirilmesine engel olunması, iletişime getirilecek olan daha uzun süreli engellemelerin –Bismarck'tan ödünç alınmış bir deyişle– turfanda meyvesi *(Vorfrucht)* ya da işaretçisidir. Böyle bir adım devlet erkinin asker ve polise dayalı temellerini sağlamlaştırır. Yurttaşları diktatörlük koşullarına alıştırarak, yanlış bilgilendirme *(disinformation)* ve demagojiyi görmezden gelmeye, hep kendisini düşünmeye, dalkavukluk etmeye teşvik eder.

Özgürlükçülük *(libertarianism)* tüm bunlarda haklıdır. Ama iddi bir kör noktası var. Bu kör nokta, Milton'un *Areopagitica*'sında ortaya attığı gibi, "basın özgürlüğü"ne ilişkin konularda hoşgörüsüzle in hoşgörülmesinin çoğu kez binilen dalın kesilmesine benzemesi sorununa başarılı bir yanıt bulamamasıdır. İletişim özgürlüğünün hiçbir zaman kendi kendisine istikrara kavuşan bir süreç olmadığı rahatsız edici bir olgudur. Erskine'in basın özgürlüğüne ilişkin görüşü, yani bu özgürlüğün yurttaşlar arasında uygarca davranışları garanti altına aldığı inancı ve ulusun yaralarını iyileştireceği umudunun aşırı iyimser duygular olduğu ortada. Çeşitli görüşlerin bir arada bulunduğu çoğulcu bir sivil toplum, hiçbir zaman geniş bir mutlu aileye benzemeyecektir. Her zaman kendi kendisini felç etme eğilimleri gösterecektir... "Hayalciler ve kafadan çatlaklar, manyaklar ve evliyalar, rahipler ve günahkârlar, ka-

133. August Ludwig von Schlözer, *Stats-Anzeigen*, cilt. 8, no. 31 (1785), s. 292, alındığı yer Franz Schneider, *Pressefreiheit und politische Öffentlichkeit* (Neuwied, 1966), s. 156.

pitalistler, komünistler ve katılımcı demokratlar" (Nozick) birbirlerinin yollarını kesmeden kendi düşlerini gerçekleştirip, göz kamaştıran örnekler oluşturamazlar. Adı üzerinde "çoğulcu" olduğu için, yol gösterici bir merkezden yoksun bulunduğu için, herkes birbirine dil çıkartıp pankart salladığı için, gerçekten demokratik bir sivil toplum hiçbir zaman tam huzurlu denge durumuna erişemez. Kötü eşgüdüm, anlaşmazlık, tamahkârlık ve üyeler arasında çıkacak çatışmalar sürekli sorun olur. Kendi kendisini eleştirme ve kendi kendisinin istikrarını bozma eğilimleri, çoğulculuğa son verip "Nizam'ı tesis etme" iddiasını taşıyan marazi girişimlere zemin hazırlar. Çatışmanın "bir çeşit toplumsallaşma biçimi" olduğu (Simmel) çoğu kez doğrudur. Ne var ki, iletişim özgürlüğü iletişim özgürlüğünü yıkmak için kullanılabilir: "Basın özgürlüğü" özgürlükçülere verdiği özgürlüğün aynısını despotlara da verir. İlle bir örnek vermek gerekirse, Salman Rüşdü'nün *Satanic Verses*'i (Şeytan Ayetleri) üzerine İslamiyet'te küfür ve irtidat üzerine kopan patırtı, açık ve hoşgörülü bir sivil toplumun bir muharebe alanına dönüşebileceğini gözler önüne sermiştir; "basın özgürlüğü" gibi bazı medeni özgürlükler sayesinde aslanlar kükreme, tilkiler ise tavuk avına çıkma özgürlüğünün tadını çıkarma fırsatını bulabilirler. Aşırı durumlarda, kavgaya tutuşmuş bir sivil toplumun, kendi kafasına copla vura vura kendi ölümüne yol açması bile mümkündür.[134]

İşte bu yüzden, sivil toplumda yurttaşlar arasındaki iletişim özgürlüğü *siyasal* ve *anayasal* düzeylerde canla başla savunulmalıdır. Başka bir yerde de belirttiğim üzere,[135] demokratik olarak seçilmiş ve uluslararası eşgüdüme uyarlanmış parlamentolar, farklı toplumsal çıkarları ve görüşleri bir araya toplamanın, eşgüdümlemenin ve temsil etmenin vazgeçilmez araçlarıdır. Başarılı olacaklarını kuşkusuz kimse garanti edemez. En güçlü yasama organı bile bünyesinde derin düşmanlıklar bulunduran bir toplum ya da devleti aşamaz. Ama başka bir demokratik seçenek de yoktur. Toplumsal görüşler ya da sivil toplum ile devlet arasında "doğal" bir uyum bulunmadığına göre, demokratik parlamentolar görüş sahibi top-

134. Elias, "Violence and Civilization", Keane, *Civil Society and the State*, s. 177-98.

135. Carl Schmitt'in egemenlik kuramına ilişkin eleştirel görüşler için bkz. benim *Democracy and Civil Society*, deneme 5.

lumsal grupların birbirleri ya da devlet üzerindeki sürekli baskısını öngörmek ve hafifletmek için vazgeçilmez mekanizmalardır. Hele bunalımlarda inatçı, kudret hırsından gözü dönmüş örgütlerle karşı karşıya gelindiğinde, parlamentoların vazgeçilmezliği daha da belirginleşir: Kalabalık tiyatro salonlarında sırf zevk olsun diye "Yangın var!" diye bağıranların tutuklanıp cezalandırılması, "silahların kutsal hakları"na (Wole Soyinka) tapınan ve bu yüzden "düşman"larına hırlamayı görev sayan, tepeden tırnağa silahlanmayı ve iletişim özgürlüğünü kurşun yağmuru ve barut dumanı altında yok etmeyi amaçlayan grupların bastırılması onlardan beklenebilir.

C. PAZAR VE SİVİL TOPLUM

Basın, hükümetin ve paranın gücüne bağımlı olmadığı zaman özgürdür.

Albert Camus, 1944

Kamu hizmeti modelinin yeniden tanımlanmasını ilgilendiren ikinci bir öncelik var: Hem siyasal erkin sürekli başına ekşiyen (ve böylece siyasal sansürü en aza indiren) hem de çalışan, sevişen, savga eden ve başkalarını hoş gören yurttaşların başlıca iletişim araçları olarak hizmet veren devlet dışı medyanın gelişmesi.

Pazar liberallerinin sivil toplumu ve onun medya kuruluşlarını, "egemen" ulus-devlet tarafından güvenceye alınan meta üretimi ve değişimi çerçevesinde yeniden tanımlamayı amaçladıklarını görüyük. Tüm iletişim medyasının kâr-zarar kamçısının, ilan-reklam verilerinin, tüketici talebinin, iflas tehdidinin ve devlet sansürünün emrinde çalışması isteniyor. Sivil toplum, tüzel söylev ve (dananın kuyruğu inceldiğinde) devlet yaptırımlarınca yönlendirilecektir. Bunun tersine, yenilenmiş bir kamu hizmeti iletişim modeli şu temel noktalara dayanmalıdır: Siyasal demokrasi, mümkün olduğu kadar kamusal düzenleme ve sivil toplum üzerindeki ticari tüzel erkin azaltılması (Bkz. çizim 1). Belli ki, yeni kamu hizmeti modeli pazar liberallerinin "deregülasyon" modeli ile bazı özellikleri paylaşıyor. Her ikisi de sivil toplum, devlet ve onların aracıları ayrımını benimsiyor. Ve her ikisi de, kökleri devletin dışında ve altında

bulunan medya kuruluşlarını kuvvetlendirme amacını paylaşıyor. Ne var ki, kamu hizmeti modeli pazar liberalizminden iki önemli açıdan ayrılıyor. Gününü doldurmuş devlet "egemenliği" doktrinini reddediyor. Sivil toplumu "pazar rekabeti" ile anlamdaş saymaya da karşı çıkıyor. Bunun yerine, pazara dayanan medyanın kendi kendini felç eden etkilerinden sivil toplumu korumak için önlemler almaya çalışıyor. Meta üretimi ve değişimince yönetilmediği için gerçekten çoğulcu olabilen, kamu parasıyla finanse edilen ve kendi kendisini örgütleyebilen kozmopolit bir sivil toplumun ortaya çıkabileceğini ima ediyor. Kamu hizmeti medyası için, demokratik devlet kurumlarınca garanti altına alınmış, *kapitalizm sonrası* bir sivil topluma ihtiyaç duyuluyor.

Anonim parasal değiş tokuş temelinde şekillenmiş pazar mekanizmalarının, karmaşık ve çoğulcu bir sivil toplumun yaşamsal merkezlerinden çıkartılması, hiç şüphe yok ki, olası görünmüyor. Pazardaki işlemler toplumsal yaşama yardımcı olabilir, onun üretkenliğini, esnekliğini ve etkililiğini artırabilir.[136] Pazardan etkilenen medya da, fikir ve görüşlerin üretimi ve dolaşımı sürecinde önemli dengeleyici işlevler görebilir; onlar yalnızca ekonomik fenomenler değil, kiliseler ve devletler tarafından yönetilen düşünme ve kanı-üretici tekellere çoğu kez karşı çıkan anlam üretme (*signification*) mahalleridir. Ancak, pazar liberalizminin iddialarının tersine bu, sivil toplumun ve onun medyasının "pazar güçleri" tarafından yönetilmesi gerektiği anlamına gelmez. Kâr amacı güden, özel kişilere ait olan ve onlarca yönetilen iletişim medyasının "doğal" ya da "zorunlu" bir yanı yoktur. Aslında çeşit çeşit pazarlar vardır ve bunların nasıl çalıştığı –"Pazara bırak" sloganına rağmen– apaçık ortada değildir. Karl Polanyi'nin işaret ettiği gibi,[137] öz-denetimli pazar bir ütopyadır: Kendi kendisini felç edip, *toplumsal* önkoşullarını yok etmeden uzun süre işlemeye devam edemez. Pazarda yapılan bir işlem gerçek ve optimal biçimini siyasal ve yasal kurallarca işlenerek bulur ve bu her zaman böyledir. Hiçbir zaman kendiliğinden ortaya çıkmadığı gibi, hiçbir zaman sivil toplumun diğer kurumları tarafından sağlanan *pazar-dışı* destek mekanizmaları ve devletin desteği olmaksızın gelişip palazlanmaz.

136. Alec Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (Londra, 1983).
137. Karl Polanyi, *The Origins of Our Time* (Londra, 1945).

Üstelik, daima siyasal bir belirsizlik ortamındadır: Ya yapılan son reformdan sonra kendisine gelmektedir, ya var olan kuralların önünde kıvranmakta ya onların kucağına tırmanmaya çalışmaktadır ya da bir sonraki reform dalgasını beklemektedir.

Gerçek biçimleri ve etkililikleri bağlamdan bağlama ve zamandan zamana değişeceği için, hangi pazar stratejilerinin iletişim özgürlüğünü en yüksek düzeye çıkaracağı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Ancak bir şey açıkça ortada: Mümkün olduğunca fazla *gayri-metalaştırma* ve iletişim medyasının sivil toplumun toplumsal yaşamında "yeni yataklara yerleştirilmesi", devletin ve pazarın sansüründen bağımsız olmanın yaşamsal bir koşuludur. Çocuklara yönelik reklamları sınırlama girişimleri (İtalya'da) ve istenmeden gelen faks mesajlarının yasaklanması (Amerika Birleşik Devletleri'nde) ve her yerde ticari medyada cinsel ayrımcılığa ve ırkçılığa ilişkin kaygıların yaygınlaşması genel ilkenin örneği ve habercisi oluyor: İletişim medyası "pazar güçleri"nin kaprisine emanet edilemez. Onların, mülkiyet yapısı, bölgesel programlama, finansman, program içeriği ve işletme usulleri hakkındaki kesin asgari güvenceleri belirten siyasal ve yasal bir çerçevenin içine yerleştirilmeleri gerekir.

Pazara yapılacak bu türden kamusal müdahaleler, konuyu açgözlü medya patronlarının hainlikleriyle açıklayan yaklaşımların tuzaklarına düşmemelidir. Medya imparatorlarına kafayı takmak başka şeydir, iletişimde özgürlüğü ve eşitliği en fazlaya çıkarmaya yönelik politikalar gözetmek başka şey. İlk yaklaşım, medya politikalarındaki sorunların karmaşıklığının hakkını vermediği gibi, medyayı "millileştirmek" ve merkezi devlet denetimi altına almak yönündeki modası geçmiş iştahları da kabartır. Sansürcü ve bürokratik kurallara dayanan yasal düzenlemelerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Pazara yapılan kamusal müdahale açık, sorumlu ve olumlu yönde olmalıdır. Bilgi eksikliğine karşı bilgi vererek savaşmalıdır. Gerektiği yerde "kaş kaldırıp" uyarma yöntemlerine başvurmalı, medyanın gayri-metalaşmayı destekleyecek programlar yapmaları için gayri resmi ve göze çarpacak baskı yöntemleri kullanmalıdır. Bunların işe yaramadığı ya da yaramayacak gibi göründüğü durumlarda kamusal yasal düzenlemenin hedefi, kapitalist

medyayı, mali ve yasal yükümlülükler ile kamusal sorumluluk ipleriyle dikkatle örülmüş bir örümcek ağıyla sarmak olmalıdır. Medya pazarına kamusal müdahale, yurttaşların pazar-dışı iletişim güçlerini aşağıya indirmek değil yukarıya çıkarmak için yapılmalıdır. Bir tip medya görüşünü (spor ya da güncel olaylar programları gibi) üstün tutan dogmatik varsayımlardan kaçınılmalıdır; unutulmamalıdır ki, yurttaşlar zaman zaman ve haklı olarak geçmiş-şimdi-gelecek sıralamasının yarattığı gerilim alanının dışına çekilip rahatlamak ve "tekrar, yineleme, önceden belirlenmiş şemalara uyma" (Eco) gibi yollarla küçük keyifler yaşamak isteyebilirler. Pazara ilişkin kamusal yasal düzenleme, büyük toplumlardaki küçük insanların çeşitli görüşleri yaymaları ve almalarına imkân verecek gerçek bir medya çeşitlemesi yaratmaya çalışmalıdır. Medya tekellerini kırmaya, belirli izleyici seçimleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmaya uğraşmalıdır; iletişim medyasının, birinci amacı ticari tüzel söylevi kâr amacıyla üretip yaymak olan ve özel mülkiyete tabi bir meta değil, bir kamusal değer olduğu görüşünü yaymayı hedeflemelidir.

"Basın özgürlüğü"nün en üst düzeye çıkarılması için, uygulamada, özel ellerdeki medya mülkiyetinin dağıtılması, bu medya kuruluşlarının kamusal yasal düzenlemelere bağlanması, ticari tüzel söylevin kapsam ve yoğunluğunun sınırlanması gibi çabalara ihtiyaç vardır. Mülkiyet, reklam, ücret tarifesi ve şebekelere erişim koşulları gibi konularda uzmanlaşmış, siyasal açıdan sorumlu, devlet-üstü düzenleyici kurumların oluşturulması şarttır.[138] Bu türden kurumlar özel sermayenin medya gücünü sınırlayan ulusal girişimlerce desteklenmelidir; öyle ki, News Corporation, Axel Springer Verlag AG ve Fininvest gibi büyük şirketler, program kotaları koyan, reklam ve çapraz medya mülkiyetine sınırlamalar getiren sert yasal düzenlemelere boyun eğmek zorunda kalsınlar. Büyük medya şirketlerine ortak taşıyıcı *(common carriers)* işlemi yapılmalıdır. Eğer birtakım kişilerin iletilerini taşıyacaklarsa (ki mali olarak ayakta kalmak için böyle yapmak zorundalar) çeşitli yurttaşların iletilerini de taşımaları yasalarla zorunlu kılınmalıdır. Örneğin,

138. Bkz. Nicholas Garnham, "European Communications Policy", (CCIS, Londra, Ekim 1988).

radyo ve televizyonda birey, grup ve bağımsız yapımcılara belirli saatlerde erişim hakkı tanınması amacını taşıyan girişimlere yasal ve mali destek verilebilir. Bu türden bir destek Hyde Park'taki serbest kürsülerin elektronik benzerlerinin oluşturulmasına yardımcı olacağı gibi, medyaya, çok ihtiyaç duyulan türden canlı drama, eğlence ve düşünsel canlılık öğesi katacaktır. Özel medya şirketlerinin başkaları için gerçeklik üretmek konusundaki mutlak gücü, demokratik karar alma usullerinin uygulamaya sokulması yoluyla da kırılabilir; işçi katılımı ve "yönetim ekipleri" *(équipes de direction)* kurulmasına ilişkin (*Le Monde*'un öncülüğünü yaptığı türden)[139] deneyimler bu kapsam içinde anılabilir.

İletişimde özgürlük ve eşitlik aynı zamanda yayın yoluyla hakaret yasalarının küçük fikir üreticilerinin lehine iyice gevşetilmesini gerektirir; bu türden fikir üreticileri büyük şirketlerin ve profesyonel kuruluşların kendilerine karşı açtıkları hakaret davalarını göze alamadıkları gibi, kaybederlerse ayakta da kalamıyorlar. Hakaret yasaları özel şöhretleri savunmak için değil, iletişimdeki eşitsizlikleri onarmak için yaratılmış araçlar olarak anlaşılmalı. Aynı amaca kavuşmak için, yeni medya mülkiyet biçimlerini finanse etmek üzere medya yatırım kurullarına da ihtiyaç var. "Basın özgürlüğü" yeni medya girişimlerinin kamuca desteklenmesini gerektiriyor; bu özellikle pazara giriş maliyetlerinin ve potansiyel yatırımcı risklerinin çok yüksek olduğu (videoteks, etkileşimli televizyon ve elektronik posta tesisleri gibi) alanlarda gerekli. Şuna hiç şüphe yok ki, pazarı sınamak için yeni ve yaratıcı ilk adımları kolaylaştıracak, bir çeşit reklam geliri vergisi ya da elektromanyetik bandı kullanım harcından elde edilen gelirlerle finanse edilmiş kamuya ait basım ve yayın tesislerine ihtiyaç var. Kendine özgü program alanlarında üretim yapan küçük yapım şirketlerine (İngiltere'deki 4. Kanal gibi) kamusal desteğin artması yerinde olur. Ve özellikle daha demokratik bir düzene geçiş sırasında, devlet ve pazar sansüründen kurtulabilmek için, çoğulcu hedefler güden haber yayımcılarına iltimas geçilmesi gerekiyor: Franko'nun ölümünden birkaç ay sonra kurulmuş olan *El Pais* gibi putları kırıcı ve bağımsız medya kuruluşları, gerçekliğin "gerçekliğini" yadsıyan ve program akış

139. Bkz. *Freiberg, The French Press. Class, State, and Ideology*, bölüm 3.

izelgesi fikrini reddeden, Bologna kentinin eski deneysel Radio ılice gibi radyo istasyonları ve cesur Çekoslovak gazetesi *Lidové loviny* gibileri demokratik haklar mücadelesinde yaşamsal roller ynadılar.[140]

Bu türden gayri-metalaştırıcı stratejilerin mali, yasal ve siyaal olabilirliklerine daha fazla ve ayrıntılı olarak eğilinmesi zoınluluğu ortada. Yirminci yüzyılın sonlarında "basın özgürlüü"nü savunanlar, farklı iletişim pazarlarının yasal olarak en iyi asıl düzenlenebileceği konusunda ciddi ve yaratıcı bir biçimde üşünmek zorundalar. Teknikler zor olsa da ilke çok açık: İletiim özgürlüğüne bağlı hükümetler herhalde farklı izleyiciler ve izmetler için birbirinden farklı yasal düzenlemelere tabi pazarlar ilsilesi yaratmak isteyeceklerdir; radyo ve televizyon alanı, gaete, dergi ve kitap yayımcılığı, uydu, gezgin telefon, havacılık, enizcilik, iki nokta arasındaki haberleşme gibi. Örneğin, bir düenlemede basım ve yayın tesisleri uzun süreli olarak kiralanabilir e zamanla dönüşümlü olarak kamusal yönetimlere geri verilebilir; ir başka düzenlemede, aynı tesisler ya hiçbir kısıtlamaya bağlı olaksızın ya da bir iletişim kuruluşunun kurallarına uygun olarak ullanılmak üzere satışa çıkarılabilir. Daha başka pazarlarda ise, etişim tesisleri ortak taşıyıcı olarak kullanılmak üzere girişimcilee satılabilir ya da kiralanabilir. Ve bazı radyo-televizyon pazarlaında da birbirinden farklı kullanıcıların aynı tesisleri kullanmasınan doğabilecek karışıklıklar mali cezalara dayanan yöntemlerle nlenebilir.

Fikirlerin üretimi ve dolaşımına pazardaki işlemlerle konacak aha sıkı sınırlamalar, kaçınılmaz olarak, devletin sivil topluma arşı daha fazla efelenebilmesi anlamına gelecektir. Siyasal erkin urttaşlara karşı sürekli olarak sorumluluk taşımasını güvence altıa alacak bir anayasal uzlaşma işte bu yüzden gereklidir. Gizli evlet erkinin yanı sıra pazarın erkinin de zayıflatılmasının, yatay arklılığa dayanan ve *ne devlet ne de ticari pazarlar tarafından* deetlenen yoğun bir iletişim medyası ağının yaratılmasını gerektir-

40. Juan Luis Cebrian, *The Press and Main Street: "El Pais" - Journalism in emocratic Spain* (Ann Arbor, 1990); ve Umberto Eco ve A.J.Grieco, "Indepenent Radio in Italy: Cultural and Ideological Diversification", *Cultures*, cilt. 5, no. (1978), s. 1-12.

mesinin nedeni de budur. Bunlar, sivil toplumun kamu parasıyla finanse edilen, kâr amacı gütmeyen, yasal güvencelere sahip medya kurumları olacaktır; kimileri isteyenlerin yönetimine bırakılacak ama demokratik usullerle izleyicilerine doğrudan sorumlu tutulacaktır. Bunlar yenilenmiş kamu hizmeti modelinin de asal öğeleridir. Akla birçok örnek geliyor. Yayımcılıkta, izleyicilerden alınan harçlarla finanse edilen BBC modeli, pazar-dışı-devlet-dışı kesimin simgesi olarak kalabilir. Ama şu koşullarla: Yöneticilerinin şimdi olduğu gibi hükümet tarafından atanmasına son verilerek; başlangıçtaki hedeflerinin (Reith'in koydukları) tam olarak elde edilemeyeceği kabul edilerek; kurum içi karar süreçleri demokratikleştirilerek. (Bu sonuncu açıdan belki Almanya'daki sistem örnek alınabilir; Alman sisteminde, siyasal partiler dahil, "toplumsal olarak ilgili gruplar"ın temsilcileri program çizelgeleri, personel bütçeleri ve örgütsel yapı gibi konularda bir ölçüde etkili olmuş ve radyo televizyon kanallarını kamu erişimine açma yönünde [Offene Kanäle] ürkek de olsa adımlar atılmıştır.) Bu kesimin diğer örnekleri arasında, yerel bağımsız sinemaların ve kayıt stüdyolarının geliştirilmesi, medya eğitim kurumları ağının kurulması ve kiralanabilen yayın tesislerinin oluşturulması sayılabilir. Siyasal gazeteler kamu sübvansiyonu ile desteklenebilir. En son enformasyon teknolojileriyle donatılmış, kullanımı kolay halk kütüphaneleri ağı güçlendirilebilir. Çoğulcu sivil toplumun temellerinin güçlendirilmesinde, kitap yayım ve dağıtım kooperatifleri, yerel radyo istasyonları ve kâr gözetmeyen diğer geleneksel medya önemli roller oynamaya devam edecektir. Bireyler arasındaki iletişimin daha çok yönlü hale gelmesinde de kamuca finanse edilmiş ve eşit olarak dağıtılmış telefakslardan, videoteks sistemlerinden ve elektronik posta tesislerinden yararlanılabilir. Gene kamu tarafından finanse edilen ve daha çok evinden çıkamayan yaşlıların işine yarayan telealışveriş tesisleri de öncelikler arasında bulunacaktır. Ayrıca, çeşitli yurttaş grupları arasında fikir iletişimine destek olacak yetenekte yeni gereçlerin –etkileşimli televizyonlar, sayısal kopya aygıtları, el kameraları ve müzik synthesizer'ları– geliştirilmesi için fonlar sağlanabilir.

Bu pazar-dışı-devlet-dışı medya, mümkün olduğu ölçüde, yeni

ikroelektronik teknolojilerinin sağladığı olanaklar, beceriler ve
:uzluktan yararlanacaktır. Alın küçük ölçekli basın-yayın işini,
ttikçe her keseye uygun hale gelen bilgisayar teknolojisi küçük
ıyınevlerinin mali durumunu güçlendirip yaşama şansını arttırı-
ır. Bilgisayarların yapabilecekleri şeylerin neredeyse sınırı yok:
azılı metinlerin düzeltilmesi, imla denetimi, dizgi, dizinleme,
uhasebe; yazarlar, toplantıcılar, dağıtıcılar ve alıcılar arasında
:tişim sağlamak bunlardan sadece birkaç tanesi.[141] Yeni teknolo-
erin sağladıkları yararlar küçük ölçekli kitap yayımcılığı ile sınır-
değildir. Pazar liberallerinin her fırsatta hatırlattıkları gibi, yeni
:yısal teknolojiler geliştirilmiş kamu hizmeti modeli açısından da
)k önemli sonuçlar doğurmaya adaylar. Bunlar gerçekten devrim-
teknolojiler: Maliyetleri düşürücü etkileri, sivil toplum ve devlet
inde gittikçe yaygınlaşan kullanım biçimleriyle yurttaşların şim-
ye kadar akla gelmemiş yollardan iletişim kurmalarını sağlıyor-
r. Onlara, potansiyel olarak, "demokratik teknikler" (Mumford)
yebiliriz.

Bu teknikler gelişmelerini tamamlamış değiller. Cam-elyaf ka-
kapasitesi, yazılım niteliği, rasgele erişim belleği (RAM) kapa-
tesi, chip yoğunluğu ve işlem sürelerinde hızlı gelişmeler devam
liyor. Gene de, bu teknolojilerin birçok ortak yanları göze çarpı-
)r. Bunlar her çeşit enformasyonu (söz, metin, video, grafik) sayı-
l olarak işliyorlar ve böylece aynı verilerin bir ortamdan ötekine
:tarılmasını kolaylaştırıyorlar. Yeni teknolojiler bilgi işlemenin
)rece maliyetini düşürüyorlar; eskiden hayalden bile geçmeyen
iyük hacimli işlemler artık yapılabiliyor. Donanımın küçülmesi
: bilgi işlem hızının ve yanlış düzeltme kapasitesinin artması sa-
:sinde, geniş alanlara yayılmış işlemler, küçük, bağımsız birimler
asında eşgüdüm ve stratejik denetim sağlanabiliyor. Dahası, –bu
ellik çok önemli– yeni enformasyon teknolojileri, kitlesel izleyi-
ere sürekli bir program akışı sunan geleneksel radyo ve televiz-
)n kalıbını kırıyorlar. Yeni elektronik hizmetler geniş kitlelere
nelik yayımcılığın (*broadcasting*) yerine dar olarak tanımlanmış
uplara yönelik yayımcılığı (*narrowcasting*) güçlendiriyor. Sun-

1. William M.Brinton, *Publishing in a Global Village: A Role for the Small*
ess (San Francisco, 1987).

dukları enformasyon kişilere göre ayarlanabiliyor: "Alıcı" istediği anda istediği bilgiyi seçip kullanabiliyor.[142]

Paradoksal olarak, mikroelektronik teknolojileri kimi iletişim araçlarını aynı zamanda "toplumsal"laştırıyorlar.[143] Bu teknolojiler pazar liberalleri tarafından alaya alınan, ama yenilenmiş kamu hizmeti modeli için son derece gerekli olan şu ilkeyi destekliyorlar: İletişim araçları kamuya aittir. Bu teknolojiler, iletişim alanında özel mülkiyet hakkı döneminin artık geçmekte olduğuna işaret eden yönelime arka çıkıyorlar. Bir arazi parçasını işgal hakkını ya da toprağın altındaki altın ya da uranyum madenini işletme hakkını elinde bulunduranlar, bu taleplerinin boyutlarını santimi santimine belirleyebilirler. Buna karşılık, yayın frekansları elle tutulmaz varlıklardır ve ancak teknik olarak iletim ve alım gerçekleştiği takdirde mülkiyet konusu olabilirler. Posta sisteminin ve telefon ağlarının haklı olarak ortak sinyal taşıyıcısı olarak tanımlanmalarında benzer bir sorun ortaya çıkıyor. Mikroelektronik teknolojilerde, enformasyon üreticileri "ürün"lerini nadir ve sınırlı tutmakta da zorluk çekiyorlar. Telif hakkı yasalarına başvuruyor, verilerin kopya edilmesine karşı çıkıyor, sinyalleri şifreleştiriyor ve buna benzer artçı savaşlarına başvuruyorlar. Ne var ki, enformasyon izin alınmadan geniş çapta yeniden üretiliyor, iletiliyor, örnek alınıyor, yeniden biçimlendiriliyor. Uzay uydularından gelen sinyallerin sözümona garantili *VCII* sistemiyle şifrelendirilerek korunacağı Amerika Birleşik Devletleri'nde, kullanılan şifre çözücülerinin yarısı "illegal", yani ileticinin denetimini aşıyor.

Bu türden uygulamalar iletişim araçlarının özel ellerde bulunması ilkesine meydan okuyor. İletişim, özel bir mal gibi sahip olunabilen ayrı ayrı her metanın değiş tokuşu olarak değil, kamusal topluluklar arasında bilgi *akışı* olarak görülmeye başlanıyor. Bu yönelimin Japonya, Avrupa, ABD ve başka yerlerde halen planlanıp geliştirilen yüksek kapasiteli sayısal ağlarla (ISDN gibi) daha da güçlendiği söylenebilir. Bu ağlar bireylerin ve grupların "özel"

142. Ian Miles, *Information Technology and Information Society: Options for the Future* (Brighton, 1988).
143. G.J.Mulgan, *Rethinking Freedom in the Age of Digital Networks* (CCIS, Londra, Ekim 1988); John Chesterman ve Andy Lipman, *The Electronic Pirates* (Londra, 1988).

etilerini başkalarına ortak bir ağ ile göndermelerini sağlıyor; ücret larak yalnızca iletişimin maliyeti ödeniyor ki, bu da, iletişim ağı- a bir kâr kaynağı olarak değil, bir kamu tesisi olarak bakıldığı tak- irde iyice düşürülebilir.

V
Demokrasi, riskler ve geri adımlar

Hurufat denen şeyle yazı kopyacılarının işini azaltan kişi, kiralık orduları dağıtıyor, nice Kral ve Meclis'in işine son veriyor, yepyeni bir demokratik dünya yaratıyordu: Basım sanatını icat etmiş kişiydi o.

Thomas Carlyle, 1836

Uygulamaya konduğunda bu öncelikler –yeni bir anayasal uzlaşma, özel medya pazarlarının devlet gözetiminde yasal düzenleme ve kısıtlamaya tabi tutulması ve pazar-dışı–devlet-dışı iletişim sistemlerinin çoğunluğu elde etmesiyle– kamu hizmeti yayımcılığına ilişkin şimdiki egemen tanımı radikal olarak değiştirecektir; hem de pazar liberalizminin cazibesine teslim olmadan. Kamu hizmeti iletişiminden söz edildiğinde artık akla, devletçe finanse edilip korunan, ama devlet-dışında kalan ve yurttaşların büyük bir bölümü arasında fikir dolaşımını sağlayan iletişim kurumları gelecektir. Burada kaba taslak çizgileri verilen yenilenmiş kamu hizmeti modelinin başta gelen üstünlüklerinden birisi, durumun karmaşıklığını

uramsal ve pratik düzeyde kabul edişidir. Bu model Lord Re-
h'in gölgesinden çıkarak, şunu kabul eder ki "iletişim özgürlü-
ü" birbiriyle (potansiyel olarak) çatışan özgürlük öğelerinden
luşan bir yumaktır. Ve gene teslim eder ki, ulus-devletin tüm
ırttaşlarının bir ocağın çevresinde toplanmış ve birbiriyle konu-
ın bir aile gibi olduğu varsayımına dayanan kamu hizmeti kav-
mı karmaşık bir toplum için geçerli olamaz; tüm yurttaşların
nı anda hem sürekli enformasyon göndericisi hem de alıcısı ol-
aları mümkün değildir; zaman ve mekân içinde herhangi bir
ktada kimi yurttaşlar sessiz kalmayı tercih ederken, bazı birey
gruplar başkalarıyla iletişim kurmayı seçecektir; dahası (Ame-
ka Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nin ünlü Red Lion ka-
rının da onayladığı gibi),[144] kamusal olarak fikir açıklama ve al-
a özgürlüğü, iletişim araçlarına sahip olma ve onları denetleme
gürlüğüyle aynı şey değildir.

Bu denemede savunulan kamu hizmeti modeli, özgür ve eşit
tişime ilişkin bu temel ilkelerin hakkını yememeye çalışmakta-
r. Çünkü bu model, evrensel amaçla çoğulcu amaç arasında orta-
kaldırılması mümkün olmayan, modern bir ikilem bulunduğu-
ın bilincindedir: Evrensel yaklaşımda amaç, *tüm yurttaşların* fi-
rlerini *topluca* açıklamalarını *sağlayacak* haklara sahip kılınma-
dır; çoğulcu yaklaşımda ise amaç *belirli* yurttaşların kendi fikirle-
ni açıklamalarını sağlayacak alanlar açarak gerçek bir çeşitlilik
ğlarken, kimi diğer yurttaşların ifade gücünü *denetim* ve *sınırla-*
a altına almaktır. Böylece, bu deneme iletişimsel bolluğa ilişkin
rken modern) inancı reddeder. Bu bolluk inancına göre, her med-
aygıtı yatay iletişim için gerçek bir araçtır (Bertolt Brecht'in
zleriyle "yalnızca iletmeye değil, aynı zamanda almaya da yara-
n ... bağlantılı büyük sistem'in bir parçası") ve her fikir alıcısı
nı zamanda fikir göndericisidir. Kamu hizmeti modeli saydam
tişim söylencesini reddeder. Tam tersine, iletişimsel özgürlükte-
eşitsizliklerin alternatifinin belirli tür medya biçimlerinin orta-
n kaldırılmasında değil, onlara karşı çıkacak çeşitli türde medya-
n çoğalmasında olduğu varsayımına dayanır ki, bu dengeleyici

144. *Red Lion Broadcasting* v. FCC, 395 US 367, 23 L. ed. 2d. 371, 89 8, Ct. 94 (1969).

medyanın hepsi değil, yalnızca bir kısmı "doğrudan demokrasi"nin zaman alan ve hantal usullerine uygun düşer.

Dahası, burada ana çizgileri verilen yeni kamu hizmeti modeli toplumsal çeşitlilik olgusuna daha uygundur –bölgelerarası, kır ve kent, genç ile yaşlı, zengin ile yoksul, meslekler, etnik kimlik, dil, cinsiyet ve cinsel tercihten kaynaklanan farklılıkların ABD, Kanada, Fransa, Britanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde gittikçe daha belirleyici olduğunu unutmamak gerekir. Böylece kamu hizmeti modeli çağdaş medyanın indirgemeci ve tekilci bakış açısından da kurtulmaktadır. Devlet kurumları ile sivil toplum ve aracılarının kurumları arasındaki ayrımdan yola çıktığı için, var olan iletişim sisteminin öteki toplumsal ve siyasal kurumlarla karmaşık biçimlerde etkileşimine özel bir önem verir. Kitle iletişimine ilişkin pek çok eleştirel araştırma ve yorum, bu gibi can sıkıcı karmaşıklıkları göz ardı etmektedir. Bunlar, ya (pazar liberallerinin polemiğinde olduğu gibi) var olan devlet erkinin, "seçme ve enformasyon özgürlüğüne" set çeken başlıca engel olduğunu düşünmekte, ya da aynı derecede kuşkulu bir hipoteze prim vererek "kitle iletişim medyasının, temel ve yaygın *sınıf bölünmelerinin* yeniden üretilmesine katılarak kapitalist toplumdaki ideolojik ilişkilere katkıda bulunmakta"[145] olduğunu belirtmekte ya da iletişimde "bağımsız" kesime –küçük, kâr gözetmeyen ve kullanımı kolay yayınevleri, film kooperatifleri, yerel radyo istasyonları– açıkça alkış tutarak, bunları tüm diğer medya için normatif bir ölçü olarak göstermektedir.

Burada önerilen "karışık" iletişim modeli her üç çeşit indirgemeciliğe de karşı çıkmaktadır. Dünyanın normatif ve ampirik karmaşıklığını kabul ederek, kendisini "basın özgürlüğü"nün klasik savunularında olduğu gibi sözümona mutlak ilkelere (Tanrı, doğal haklar, yararlılık ilkesi, Hakikat ve onun 20. yüzyıldaki görünümü olan Reith gibi) dayandırmaya çalışmamaktadır. Yeni kamu hizmeti modeli temelci (*foundationalist*) mantığın tuzaklarına düşmemekte, bu modelin insan doğasına ilişkin bir doktrine dayanması gerektiği varsayımını reddetmektedir. "Söz, inanç ve enformasyon

145. Freiberg, *The French Press, Class, State, and Ideology*, s. 14.

gürlüğünün temel insan hakları arasında önemli bir yeri olduğu" workin) yolundaki felsefi iddiaların ardındaki akıl yürütmeye i niyetlere değil) kuşkuyla bakmaktadır. Bunun yerine, konuya, sefi bir terimle açıklayacak olursak, karmaşıklık, çeşitlilik ve klılık olgularını kabul eden bir çeşit demokratik şüphecilikle klaşmakta, herhangi bir kişi, grup, komite, parti ya da örgüte rttaşları ilgilendiren konularda en üstün seçimleri yapma yetkisi- emanet edilebileceğine inanmamaktadır. Yeni kamu hizmeti deli Çek mizahçısı Jan Werich'in şu gözlemini benimsemekte- : Erk kullananların aptallığına karşı girişilecek olan mücadele, bir işe yaramayan tek insani mücadeledir, ama ondan asla vaz- ilemez. Özetle, kamu hizmeti modelini açık, hoşgörülü ve canlı toplumun önemli bir gereği olarak görmek doğru olur: Böyle toplumda büyük dogmalar ve her cinsten kokuşmuş küçük orto- sluklar denetim altında tutulur; iletişim medyasının gerçek ço- culuğu sayesinde çeşitli birey ve topluluklar diğer yurttaşların enileri, önerileri, zevkleri ve idealleri konusundaki dayanışma gılarını (ya da muhalefetlerini) açıkça ifade edebilirler.

u noktada demokrasiye ilişkin önemli sorular beliriyor: Can- dırılmış ve genişletilmiş bir kamu hizmeti modeli demokrasiye kin geleneksel inançları güçlendirir mi? Demokrasinin ilkeleri usulleri konusundaki düşüncelerimizde radikal bir değişikliği unlu kılabilir mi? Demokrasinin avantajları –ve sınırları– konu- daki değerlendirmemizi derinleştirebilir mi?

Günümüzde demokrasi kavramı karışıklıklardan kurtulamadığı , bu gibi sorulara net yanıtlar bulunması önem taşıyor. Bu bağ- da demokrasi tastamam ne anlama geliyor? Tarih içinde koru- uları değiştikçe ilkeleri farklı biçimlerde yorumlanmış olsa da, okrasi kavramı sonsuza dek esnek bir kavram değildir. De- krasi tanımını be irlemek için girişilen mücadele modern top- ların ayrılmaz özelliklerinden biridir. Ne var ki demokrasi, fimizin istediği anlamı verebileceğimiz bir kelime olamaz. En rusu, demokrasiyi normatif sonuçları olan bir işleyiş kuralları emi olarak anlamaktır. Bu kurallar, demokrasinin uygulandığı am alanı ne olursa olsun, *kimin* kolektif kararları vermeye yet-

kili olduğunu ve bu kararların hangi *usullerle* alınacağını belirler-ler. Duruma göre farklı yasalar uygulayan her hükümet biçiminin tersine, demokrasi, ilgili tarafların mümkün olan en fazla ve en nitelikli katılımını sağlayan kolektif kararlar alınmasını amaçlayan usuller içerir. Bu demokratik usuller –bu noktada, benim, usullerden yola çıkan demokrasi tanımımın normatif sonuçları belirginleşiyor– en azından şunları içine alır: Yetişkinlere eşit ve evrensel oy hakkı; çoğunluk yönetimi ve azınlık haklarının güvence altına alınması (böylece kolektif kararların bu kararları vermeye yetkili olanların büyük bir bölümünce onaylanması garanti altına alınmış olur); hukuk devleti; toplantı, ifade ve diğer özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması. Bu sonuncusu, karar verecek ve seçecek kişilerin gerçek seçenekler arasından seçim yapmalarını güvence altına almaya yarayacaktır. Temsili mekanizmalar demokratik usullerin gerekli koşullarından birisidir. Büyük boyutlu karmaşık toplumlarda, tüm "halk"ın düzenli olarak toplantı yapması teknik olarak olanaksızdır. Doğrudan demokrasi, yurttaşların *agora*'da toplantıya katılması, ancak küçük devlet ve örgütler için uygun olabilir. Çünkü ancak buralarda "halk kolaylıkla bir araya gelip, her yurttaş diğerlerini tanıyabilir" (Rousseau). Modern demokrasinin hem temsil mekanizmalarına hem de devlet ile sivil toplum arasında kurumsal bir ayrım yapılmasına gerek duyması bu yüzdendir; öyle ki, çok katmanlı (ulus-üstü) devlet kurumları tarafından eşgüdümlenen ve güvence altına alınan, çoğulcu ve kendi kendisini örgütleyen (uluslararası) bir sivil toplum kurulsun ve bu devlet kurumları da, devlet ile sivil toplum arasındaki kanalları açık tutan mekanizmalarla –siyasal partiler, yasama meclisleri, iletişim medyası–, her zaman sivil topluma karşı sorumlu olsun.[146]

Demokrasi kavramının bu biçimde yenilenmesi, parlamenter demokrasinin tüm siyasal biçimlerin en kusursuzu olduğu anlamına gelmez. Batı ülkelerinde temsili sistemin ciddi onarımlara ihtiyacı var. Bu sistem dört bir yandan demokratik olmayan çeşitli akımlarca kuşatılmış durumda: Yasama organlarının zayıflaması

146. Bu tema benim *Public Life and Late Capitalism* ve *Democracy and Civil Society* adlı kitaplarımda derinlemesine işlenmiştir.

bi, gizli askeri ve polisiye örgütlerin ve başka türden devlet sanrünün palazlanması gibi. Sivil toplumun içindeki *toplumsal* erk ikimleri de onu kısıtlıyor ve sınırlıyor. Yurttaşların büyük çonluğunun ekonomik yatırım, üretim, büyüme ve çevresel etki bi konularda hiçbir söz hakkı yok. Kiliseler, aileler, sendikalar, dya ve sivil toplumun birçok diğer kurumları yeterince dekratikleşmiş değil. Demek ki, yurttaşların demokrasinin asgari şullarına uygun olarak yaşayabildikleri alanları büyütüp yaylaştırarak demokrasinin damıtılıp genişletilmesine ihtiyaç var. vil toplum alanında demokrasinin nasıl artırılabileceği, *Democy and Civil Society* (Demokrasi ve Sivil Toplum) adlı çalışmaın ana temasını oluşturuyor. Bu çalışma, demokratikleşme süresin (bireylerin devletin yurttaşları olarak gördükleri) siyasal alan, (bireylerin erkek ve kadın, girişimci ve işçi, öğretmen ve öğci, konuşmacı ve dinleyici, üretici ve tüketici olarak görüldüklesivil alana genişletilmesini savunuyor. On dokuzuncu yüzyılda yirminci yüzyılın başlarında *kimlerin* oy kullanacağı mücadelee ne kadar öncelik verilmişse, şimdi de yurttaşların *nerede* oy nacakları mücadelesine o kadar öncelik vermek gerekiyor.

Eleştirmenimiz, "Herkesin onun iyi bir şey olduğunu söylemeden başka nesi iyi şu demokrasinin" diye soruyor. "Demokratik nteme niçin sempati duyalım –hele siyasal düşünce tarihinde dekrasinin dostlarından çok düşmanları olduğunu düşünürsek–, çin yapalım bunu?"

Bu türden sorular demokrasinin felsefi olarak kendine güvenliğini istismar etmekte. Bu nedenle yanıtlanmaları gerekiyor. lü bir aforizmada Novalis'in değindiği gibi, felsefenin felsefe nak sıfatıyla felsefeyi açıklaması gerekir. Bu aforizma, aynı bide, uzun bir sefa âleminden ayılmaya başlayan çağdaş demokik kurama da uygulanabilir. Tüm popülerliğine rağmen, günüzde demokratik idealler tutunacak ya da aydınlanacak bir direk yan, evsiz barksız bir ayyaşa benzetilebilir. Durum hep böyle ğildi. Son iki yüzyıl boyunca Avrupalı demokratik düşünürler nokrasiyi haklı göstermek için, derinlere inip köklü dayanaklar dılar. Örnekler pek çok: Mazzini'nin ve diğerlerinin demokrasi-

nin gelişmesini Tarih Yasası olarak gören düşünceleri; Tom Paine, Georg Foster ve diğerlerinin demokrasiyi yurttaşların doğal haklarına dayandıran görüşleri; Benthamcıların demokrasiyi yararlılık ilkesinin bir sonucu olarak değerlendiren görüşleri; Theodor Parker ve diğerlerinin demokrasiyi ebedi adalet ilkesine, Tanrı'nın değişmez yasasına dayanan hükümet biçimi olarak gören düşünceleri; ve Marksçıların gerçek demokrasinin zaferini proletaryanın dünyasal-tarihsel mücadelesine bağlı gören iddiaları gibi. Bugün bu türden temel ilkelere inanç sarsıldı ve bu nedenle demokrasiyi arzu edilirliği, kendinden menkul bir işleyiş normları dizgesi olarak anlamak yetmiyor. Demokrasi günümüzde derin bir meşruiyet bunalımı yaşıyor. Felsefi güvensizlik, çağdaş demokratik kimliğin en asal özelliği haline geldi. Demokrasinin, Tanrı'nın adını anan ya da Hukuk Devleti, Ulus'un kutsallığı ya da başka bir temel ilkeyi savunan köktenci eleştirmenler önünde kendisini mahçup ve zayıf hissetmesinin nedeni de budur.

Bu güvensizlik tam olarak aşılamasa bile, acaba hafifletilebilir mi? *Public Life and Late Capitalism* (Kamusal Yaşam ve Geç Kapitalizm) adlı çalışmamda, Habermas ve diğerlerine karşı, demokrasinin bu türden normatif düşünceler üzerine bina edilmiş bir yaşam biçimi olarak ele alınmaması gerektiğini savundum. Çeşitli "Sokratizm" (Kierkegaard) biçimleriyle bağlantılandırılan ve argümantatif aklın doğru ile yanlışı birbirinden ayırarak, konuşan ve ilişki kuran özneler arasında bir konsensüs yaratabileceği yolundaki görüşü sorguladım. Hans Kelsen'in *Vom Wesen und Wert der Demokratie*'sindeki[147] bir ipucunu izleyerek şunu önerdim: Demokrasi, her şeyi bilmeye muktedir, tüm muhaliflerini haksız çıkaran ve tüm farklılıkların pratik sentezine yönelen bir evrensel dil oyunu haline getirilemez. Demokrasi öncel varsayımlar olmadan da ayakta kalıp gelişebilir; onu, modern dünyamızda felsefi ve siyasal çoğulculuğa (eksiksiz olmasa da) yönelmiş eğilimlerin ortaya çıkarmasının bir koşulu ve pratik sonucu olarak anlamak en doğrusudur. Bu sav, çağdaş toplumlarda sayısı azaltılamayacak bir dil

147. Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie* (Tübingen, 1981 (1929), s. 98-104; ve "Foundations of Democracy", *Ethics*, cilt 66, (Ekim 1955), s. 1-101.

yunları çokluğu bulunduğundan hareket ediyordu. Bunlar arasın-
a kendisini ayrıcalıklı bir dil oyunu saymıyordu. Bu çalışmamda,
emokrasi felsefesinin bu iç çelişkiye karşı kendisini, ilk olarak
unanlı sofistler tarafından geliştirilmiş olan durum mantığına da-
anarak koruyabileceğini öne sürmüştüm. Bu argüman mantığının
na özelliği, tek evrensel hakikati destekleyen iddiaları reddetmesi,
em kendisinin hem de hasımlarının iddialarının yalnızca özel du-
ım mantığının bireysel örnek-olayları olduğunu öne sürmesiydi.
u düşüncelerden vardığım sonuca göre, gerçek bir çoğulculuğun
luşabilmesi için, sivil toplumun devletten ayrılması ve her ikisi-
in de demokratikleşmesi –demokratik bir siyasal sistem tarafın-
an korunan bir kapitalizm sonrası sivil toplumun oluşması– ge-
kli koşullardır; ancak o zaman bireyler ve gruplar başkalarının
eallerine ve yaşam biçimlerine duydukları dayanışma (ya da mu-
alefet) duygularını açıkça ifade edebilirler ve hatta söz konusu
demokrasi" ya da "iletişim özgürlüğü"nün ilkelerine ve uygula-
asına karşı çıkabilirler.

Böyle anlaşıldığı zaman, demokrasi kavramı yenilenmiş kamu
neti medyası modeliyle birleşir. İkisi de birbirine ihtiyaç duyar:
n azından, boş yere, tarih-ötesi idealler, eksiksiz Hakikat'ler ve
san varlığını açıklayan kestirme yollar aramaktan vazgeçtikleri
in böyle olur. Her ikisi de felsefi ve etik relativizmin her şeyin
ir "tercih" sorunu olduğunu öne süren, kendini beğenmiş kolaycı-
ğını reddeder. Her ikisi de, demokrasinin ve iletişim özgürlüğü-
ün Batı uygarlığımızın ideallerinden öteye gitmediğini öne süren-
erin, suçluluk kompleksinden mustarip, düzme-çoğulculuğunu ge-
iye iter. İkisi de, hangi uygarlıkta olursa olsun, İk idar ve İdealler
onusunda derin bir şüphecilikten yanadır. İkisi birlikte, yeryüzün-
eki tüm yurttaşların dogmalara kapılmaksızın yaşamasını daha
ümkün hale getirir: Demokrasi ve "basın özgürlüğü"nün modern
ağın başındaki savunucularının eşitlik ve özgürlüğü genişletmek
in kullandıkları savunması olanaksız ideolojik iddialar da bu dog-
alar arasındadır, Düzen, İlerleme, Tarih, İnsanlık, Doğa, Sosya-
izm, Bireycilik, Yararlılık, Ulus, Halk Egemenliği gibi.

Hep denedin. Hep yenildin. Olsun. Gene dene. Gene yenil. Daha iyi yenil.

Samuel Beckett, 1961

Köktenci temellere dayanmayan bu demokrasi ve kamu hizmeti anlayışının enine boyuna açıklanıp işlenmesi gerekiyor. Hiç kuşku yok ki bu anlayış, hem demokratik yöntemin hem de kamu hizmet amaçlı iletişimin uyumluluğu ve üstünlüğü konusunda yeni ve dogmatik olmayan savlar sunarak çağdaş hayalgücünü genişletmek zorunda. Çevre politikası alanından tek bir örneği ele alalım.

Gelecek yüzyılda çevresel atıkların etkileri ve insan hayatına zararları konusundaki kaygılar her yerde artıyor. Haklı olarak, bazı önemli kaynakların eriyip bitmesinden, zehirli atıkların sağlığımızı bozmasından, iklimin değişmesinden korkuluyor. Gerçekten, bu ekolojik sorunların boyutları ve karmaşıklığı ile sürdürülebilir ekonomik büyüme kalıplarına geçişin güçlükleri, karşımıza dev riskler çıkarıyor.[148] Çeşitli maddelerle temas ve ekosistemdeki değişikliklerden uğrayacağımız olası zararlardan anlaşıldığı üzere, çevresel risklerin üretimi ve dağılımı, insanlık tarihinde ilk kez küresel boyutlarda bir sorun haline geliyor. Suların kirlenmesinin, radyasyonun, sera etkisinin etkilerinden ileri gelen zararlı riskler eşit biçimde hepimiz için geçerli. Bunlar ne coğrafi ne de sosyolojik sınırlara sahip; ulusal sınır tanımıyor, zengin yoksul ayırımı yapmıyorlar. Taşınmaz malların (ormanların ölümünün ortaya koyduğu gibi) ekonomik ve estetik değerini düşürüyorlar. Dahası, bu çevresel risklerin çoğu –yiyeceklere katılan zehirli katkı maddelerinden nükleer ve kimyasal kirleticilere kadar– "görünmez"ler; insanlar tarafından algılanamadıkları gibi, bazı durumlarda, sonuçlarını etkilenenlerden bir sonraki kuşağa kadar ortaya koymuyorlar. Bu çevresel risklerin sayılarının gittikçe artması gösteriyor ki, kendimizle ve biyosferik çevremizle ilgili büyük ve uzun süreli bir deneyin ortasındayız. Üretici güçlerimiz ne kadar muazzamsa, bu güçleri ihti-

148. Ulrich Beck, *Risikogesellschaft - Auf den Weg in eine andere Moderne* (Frankfurt, 1986); ve aynı yazarın *Gegengifte - Die organisierte Unverantwortlichkeit* (Frankfurt, 1989).

ıtla kullanma zorunluluğumuz da o kadar fazla.

Bu türden daha önce görülmemiş çevresel risklerin baskısıyla, u riskler hakkında yeni ve farklı görüşleri aktararak erken uyarı stemi işlevi gören kamu hizmeti medyasının desteklediği) de-okratik usuller yepyeni bir geçerlilik kazanmıştır. Demokrasi ile edya arasındaki yakın ilişki geçmişte birçok şekilde açıklandı. rneğin, bu konudaki faydacı görüşü tartıştık: Demokratik meka-zmalar ve özgür bir basın, farklı çıkar gruplarının farklı seçenek-ri gözden geçirip kendi adlarına karar vermelerinin güvencesidir. emokrasinin ve bağımsız bir medyanın, bireysel özerklik ya da 'up özerkliği açısından özgürlüğü en yüksek düzeye çıkardığı için ıklı olduğunu savunanlar da oldu. Daha başkaları da, demokrasi ; özgür basını siyasal erkin kötüye kullanılmasına karşı bir panze-r olarak gördükleri için savundular. Yeni risklerin ışığında, bu rden eski savların tümü yetersiz kalıyor. "Basın özgürlüğü" ile :mokrasi arasındaki içli dışlı ilişkilerin yeni biçimlerde haklı gös-rilmesine ihtiyaç var.

Yukarıda ana hatları çizilen risk-dayanaklı sav, bu işe yarayabi-Bu sav, her şeyden önce, bilgi edinme özgürlüğünün ve demok-tik usullerin en önemli niteliğinin tüm toplumu ya da en azından ırttaşların çoğunluğunu ilgilendiren konularda alınan kararların ıaylanmasını sağlamak olduğu yolundaki geleneksel görüşle ye-ımıyor. Bu düşünüş tarzı artık bir klişe haline geldi. Demokrasi-n bilgili yurttaşlara ihtiyacı var. Onların demokratik araçlar saye-nde aklı başında anlaşmalara varma yeteneği, ancak farklı fikir ıaynaklarına eşit ve açık erişim sağlayabilmeleri durumunda filiz-nip gelişebilir. Bu görüş modern düşüncenin başlangıç evrelerin-e, örneğin James Madison'un yazılarında ifade edilmişti: "Halkın ilgili olmadığı ya da bilgi alacak kaynaklara sahip olmadığı bir alk yönetimi olsa olsa bir komedinin ya da trajedinin, belki de iki-nin birden, önsözü olabilir. Bilgi her zaman cehaleti yönetir: endi kendisini yönetmek isteyen bir halkın da kendisini bilgiden elen güçle donatması şarttır."[149]

Modern çağın başlarında ortaya çıkan bu görüşün görmezden

---

149. James Madison, "Letter to W.T. Barry (4 Ağustos 1822)", *The Writings of ımes Madison*, cilt 9, s. 103.

geldiği –ve gerek demokratik kuramda ve gerekse medya incelemelerinde henüz layık olduğu yeri almış olmayan– çok önemli bir nokta var: Demokratik işleyiş ve kamu hizmeti medyası *anlaşmazlığa* ulaşılmasını da kolaylaştırabilir. Varılmış anlaşmaların *onaylanmamasını* ya da *değiştirilmesini* de mümkün kılarlar; bunların, ekolojik sorunları olan karmaşık toplumlara özellikle uygun olmaları işte bu yüzdendir. Sansürsüz medya çoğulluğu, halihazırdaki aşırı basitleştirilmiş ve önyargılı risk haberciliği kalıplarını kırabilir. Günümüzde risklerin medyadan aktarılışı, hükümetlerin, büyük şirketlerin ve profesyonel bilgi imparatorlarının görüşlerini kelimesi kelimesine tekrar etmekten öteye geçmiyor. Farklı görüşler öne süren bilim adamlarının görüşlerine ve izleyicinin tüketimi için önceden paketlenmiş olmayan olaylara yeterli ilgi gösterilmiyor. Her gün farklı haberlerin peşinden koşan, yerel haber kovalayan muhabirler ve editörler, riskli durumlar konusunda yeterli ve doğru bilgilere sahip değiller. Risklere birbirinden kopuk ve sansasyonel gariplikler gözüyle bakılıyor. Bunlar ne daha geniş bir sosyo-teknik bağlam içinde ele alınıyor ne de diğer risk seçenekleriyle karşılaştırılıyor. Tıpkı hortum fırtınaları, havada çarpışan uçaklar, kimyasal fabrika yangınları ve doğal gaz patlamaları gibi "kaza" ya da "felaket" statüsüne indirgeniyorlar.[150]

Kamu hizmeti iletişim sisteminin bu risk tanımlama kalıplarını demokratikleştirmesi söz konusudur. Anılan riskler hakkında önyargılı ve sansasyonalist haberlerin, henüz ham durumdaki kötü çözümlenmiş bilgilerin, teknik risklerle ilgili aşırı derecede basitleştirilmiş ve çarpıtılmış olguların verilmesi böylece azaltılabilir. Gizli sosyo-ekonomik ve siyasal güç odaklarının kendi çıkarları uğruna risklerin kamusal tanımını değiştirme çabaları ifşa edilebilir. Risk hesaplanması ve yönetimindeki derin belirsizliklerle ilgili bilinç yükseltilebilir. Kamu hizmeti medyası, böylece ciddi tehlikelerin azaltılması ve yok edilmesi için gerçekçi stratejilerin halk

150. Bkz. Nancy Pfund ve Laura Hofstadter, *"Biomedical Innovation and the Press", Journal of Communication,* cilt 31, no. 2 (1981), s. 138-54; David B. Sachsman et al. "Improving Press Coverage of Environmental risk", *Industrial Crisis Quarterly,* cilt 2, no 3, 4 (1989), s. 283-96; ve Eleanor Singer ve Phyllis Endreny, "Reporting hazards: Their Benefits and Costs", *Journal of Communication,* cilt 37, no 3 (Yaz 1987), s. 10-26.

tarafından kabulünü kolaylaştırabilirler.

Sivil toplumun ve devletin kurumlarında daha fazla ve daha iyi bir demokrasinin yerleşmesi bu amaçların gerçekleştirilmesinde kamu hizmeti medyasına yardımcı olacaktır. Bir karar verme türü olarak demokrasinin tüm diğer karar verme türlerine üstünlüğü, her zaman "konsensüs"ü ya da "iyi" kararları garantilemesi değildir; asıl üstünlük, demokrasinin belirli kararlardan etkilenen yurttaşlara bu kararların niteliği ve istenmeyen sonuçları hakkındaki yargılarını *yeniden gözden geçirebilme* olanağını vermesindedir. Demokratik usuller bazen çoğunlukların kör cahil oldukları konularda karar vermelerine izin verir; ama azınlıkların, kör cahil çoğunluklara karşı çıkmalarını, onların akıllarını başlarına toplamalarını da mümkün kılar. Bazı yurttaşların ötekilerine aslında duymak istemedikleri şeyleri söylemelerine olanak sağlar. Demokratik usuller yurttaşların konuları ikinci bir kez düşünmesine ve hayır demesine şans tanır. Hatta onların kararlar arasında bir hiyerarşi bulunduğu yolundaki bilincini yükseltir, bazı kararların, bir kez uygulamaya konduktan sonra, *geri çevrilemeyeceğini* öğretir. Demokratik usuller işte bu yüzden karmaşık ve kapalı "yüksek-risk" örgütlerinin kamuca gözlenmesi ve denetimine (bazen de kapatılmasına) özellikle uygundur; bu türden örgütlerin gözetim ve denetimindeki en ufak bir hata ekolojik ve toplumsal sonuçları açısından (Bhopal'de, Three Mile Island'da, Çernobil'de ve Ust-Kamenogorsk'ta olduğu gibi) felaket boyutlarına ulaşabilir. Max Weber bir zamanlar demokrasiyi, General Ludendorff'un hatırı için (ve onun onayıyla) şöyle tanımlamıştı: "Demokrasi öyle bir sistemdir ki, önce halk kendisine bir lider seçer, sonra bu lider halka 'şimdi kapayın çenenizi ve bana itaat edin' diye bağırır." Anlaşmazlıktan ve fikirlerin çatışmasından bu ölçüde korkmak demek, demokrasinin en önemli avantajını görmezden gelmek demektir. Demokratik usuller karar verme sürecinin esnekliğini ve geriye dönebilirliğini artırır. Fikirlere karşı fikirle çıkılması için davetiye çıkarır. Var olan koşullar hakkında hoşnutsuzluk yaratır ve hatta yurttaşların öfkelenmesi için kışkırtıcılık yapar. Toplumsal ve siyasal yaşamda Hazreti Süleyman'ın adaletine başvurulmasının kaçı-

nılmazlığını kabul eder (Elster). Kendi cehaletimizle başedebilmek için, demokratik usuller, adım adım öğrenmeyi ve hata yapa yapa doğrusunu bulmayı, el yordamıyla ilerlemeyi teşvik eder. Kararlar, geri alınabilir tercihlere dayanır ve bu tercihler de çeşitli görüşler arasında yaratılmış kasıtlı ve kapsamlı karşıtlaşmaların sonucudur.

Belirli tehlikelerin açıkça ve makul bir biçimde seçilip kamunun dikkatine getirilmesi, tehlikeli örgütlerin yönetiminden sorumlu olanların gözetlenip yola getirilmesi ve böylece vahim hata olasılığının en aza indirgenmesi, ancak çoğul iletişim medya kuruluşlarınca takviye edilmiş demokratik usullerle mümkün olabilir. Bu açıdan, demokratik işleyiş ve kamu hizmeti medyası, karmaşık başkılar ve bağlantılarla dolu bir dünyada, piyasanın ademi-merkeziyetçi anonimliğinin kendi kendisine rota düzelten bir mekanizma olabileceği inancının (Hayek) başlıca düzelticileridir. Başına buyruk teknik uzmanlığın her derde deva olduğu yolundaki çürük güvenceye karşı da birebirdir. Denetim dışı teknokratik güç, bilimsel-teknik ilerlemenin her şeye kadir ve herkese yararlı olduğu inancıyla, ekolojik hasarın artması ve yayılmasının sorumlularından biridir. Günümüzde profesyonel uzmanların riskleri tanımlama ve azaltma sürecini tekelleri altına alma girişimleri olsa olsa birkaç gün önce Protestanlık'a dönmüş bir Papa'nın sözleri kadar inandırıcı olabilir. Teknokratik çözümlere inancın kökeninde bilimin doğasına ilişkin modası geçmiş ampirik varsayımlar yatıyor; bu yüzden, bu yaklaşım ekosistemdeki belirgin biçimde *kaotik* değişimleri açıklamayı başaramıyor.[151] İşine geldiği üzere, bazı temel terimler üzerinde konsensüs bulunmadığını görmezden geliyor; risk terimi bunlardan birisi. Riski tanımlayıp betimlemekte kullanılan dil oyunlarının güdülecek siyasaları belirlediğini ve böylece risk denetimi girişimlerini kontrol altına aldığını teslim etmiyor.[152] Teknokratik çözümlere duyulan inanç,

151. Ian Stewart, *Does God Play Dice?* (Harmondsworth, 1990). Radyasyon fiziğinde yerleşmiş fikirlerin tepetaklak olmasıyla ilgili olarak, bkz. önsöz F.T. Arecchi ve R. G. Harrison (ed. ler), *Instabilities and Chaos in Quantum Optics* (Londra, Paris, Tokyo, 1988); ve Tito Arecchi, "Chaos and Complexity", *Liber*, cilt 1 (Ekim 1989), s. 16-17.

kullandığı risk yönetimi yöntemlerinden belli olduğu üzere, durmadan karşımıza çıkan potansiyel tehlikeler ve bunların sağlık ve çevre üzerindeki olası riskleri konusunda yerleşik *yargılardan* kaçınmanın imkânsızlığını tam olarak kavrayabilmiş değil. Teknokratik çözümlere duyulan inanç, çevresel risklerle mücadelede *dirijist* siyasaları ya da olağanüstü durum ilanı ve medyanın susturulması gibi yöntemleri teşvik ettiği için de tehlikeli.

Bu türden teknokratik aldatmalara karşı demokrasiden ve kamu hizmeti medyasından daha iyi ilaçlar düşünülemez. Bu ikisi "risk iletişimi"nin düzeyini ve niteliğini yükseltirler[153]: Yurttaşlar, akademik uzmanlar, yöneticiler, çıkar grupları ve toplumsal hareketler arasında görüş akışı sağlayarak, tehlike değerlendirmelerini ve tartışmalarını bir o yana bir bu yana taşıyarak yaparlar bunu. Kamu hizmeti medyasıyla birleşmiş demokratik işleyiş, yurttaşların, uzmanların ve siyasa yapıcıların risk olasılıkları ve sonuçlarını anlamasına, hesaplamasına, değerlendirmesine ilişkin süreci açarak topluma karşı sorumlu hale gelmesine yardımcı olabilirler. Yüksek riskli projelerin neden olduğu çevresel tahribatı ve "normal kazaları" (Perrow) görmezden gelen politikacıları ve girişimcileri sorumlu kılmanın vazgeçilmez araçlarıdır onlar. "Olgulara" layık oldukları ndan fazla duyulan güveni sarsmanın yaşamsal araçlarıdırlar. Bunlar risklerle ilgili verilerin halkın anlayabileceği biçimlerde ifade edilmesini, risk hesaplarıyla ilgili derin kuşkulardan herkesin haberdar olmasını, yurttaşların bu risklerle ilgili sezgilerinin "akıldışı saçmalıklar" olarak bir kenara atılmak yerine kabul görüp saygı görmesini sağlarlar. Kamu hizmeti medyası ve demokratik işleyiş, kabul edilebilir tehlike düzeylerini teknik olasılık çözümleme-

152. Karş. Dorothy Nelkin'in önsözü, *The Language of Risk* (Beverly Hills, 1985), s. 21. "Dilin seçimi sahip olunan değerlerin bir yansıması olduğu gibi, stratejik bir seçimdir de; çünkü seçilen dil siyasa belirlenmesini etkiler. Örneğin, eğer risk sorunları yetersiz teknik kanıtlara göre tanımlanırsa, objektif ve taraflsızlık anlamları da taşıyan 'risk belirleme' yasal düzenlemedeki yaklaşımın temelini oluşturur; o zaman, bu düzenlemede sözü geçecek olanlar uzmanlardır. Eğer sorunlar toplumsal ya da ahlaki bir bağlamda tanımlanırlarsa, o zaman kamusal siyasanın daha siyasal bir yaklaşıma dayandırılması gerekir. Böylece, söylem siyasa gündemini çerçeveler."

153. J.C. Davies et al. (ed.ler), *Risk Communication* (Washington, DC. 1987); ve Vince Covello et al., "Risk Communication: A Review of the Literature", *Risk Abstracts*, cilt 3 (1986), s. 171-82.

leriyle tanımlamaya çalışan (ya da çocukça bir kendini kandırmacayla inanılmayan şeylerden zarar gelmeyeceğini savunan) profesyonel uzmanların denetim altına alınmasının da başlıca yöntemleri arasındadır.

Demokrasi ve kamu hizmeti medyası siyasal erkin kullanımını dizginleyen otomatik araçlar gibidirler. Bu erki kullananların sonu gelmez küstahlıklarını ve sersemliklerini denetlemek için birebirdirler. Birtakım seçkinlerin sağlamcı ihtiyat duygusuna körü körüne güvenen muhafazakâr düşüncenin tersine, pratik sağduyunun en iyi dostlarıdır onlar. Demokrasi ve kamu hizmeti medyası benzeri görülmemiş erken uyarı sistemleridir. Astarı yüzünden pahalı risklerin tanımlanıp tanınmasına yardım ederler. Kaybolma ya da batma pahasına da olsa gemi girmemiş okyanuslara sefer etmeye çabalayanların kör cesaretini kırarlar. Bilinmeyen bir "daha iyi" için, bilinen bir "iyi"nin feda edilmesine karşı çıkarlar. Bilinmezliğin dalgalı denizlerinde dikkat ve ihtiyatla dümen tutarlar.

B. ENFORMASYON TİPİLERİ

Her şey simülasyon olarak yeniden görünmeye yazgılıdır. Manzaralar fotoğraf olarak, kadınlar cinsel senaryo olarak, olaylar televizyon olarak. Sanki her şey salt bu garip yazgı yüzünden var. İnsan merak ediyor: Sakın dünya da başka bir dünyada reklam metni olarak kullanılmak için burada olmasın.

Jean Baudrillard, 1986

Bu deneme medya ve demokrasi konusunda karmaşık bir kuramsal ve siyasal tartışmanın ancak kabataslak bir özetini sundu. Kamu hizmeti medyasını, özgürlük ve eşitliği tehlikeye atan pazar liberalizmine karşı güvenceye alma önerilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi gerekiyor, buna hiç şüphe yok. Burada örnek bir yasa taslağı, bütçe ya da ayrıntılı bir siyasal strateji verilmedi. Kamu hizmeti

Amerika Birleşik Devletleri'nde bu gibi konularda sık sık tartışmalar patlak veriyor: Muhabirlerin kamuya ait tesislere (örneğin San Francisco'da bir televizyon istasyonunun hapishanede çekim yapmak istediğinde)[156] ne zaman girebileceği, yayımcıların özel yaşama ne ölçüde karışabileceği (örneğin ırzına geçilmiş bir kadının adının mahkeme kayıtlarından alınıp yayımlanması)[157] gibi. Sürekli enformasyon tipisini etkisizleştiren bir etmen de izleyici tepkilerinin önceden tahmin edilememesi. Medya tarafından yayılan görüşlerin etkililiği onunla kullanıcının hangi ölçüde çakıştığına bağlıdır. İletinin, aracın ve kullanıcının birbirine dönüştüğü buluşma noktasıdır bu. Araç hiçbir zaman iletinin ta kendisi değildir. Fiske ve ötekiler bu konuyu abartıyorlar, ancak yönelimler de belli. İzleyicilerin vakitleri sınırlıdır. Gazetenin en büyük başarılarından birisi bayatlayan görüşleri hızla dağıtması ve böylece taze görüşler için bir ihtiyaç yaratmasıydı. Medyanın yurttaşların zamanını manipüle edebilme gücü, enformasyon selleri bastıkça zayıflıyor, çünkü yurttaşların enformasyon tüketmek için kullanabilecekleri zaman fiziksel olarak sınırlı. Gittikçe artan oranlarda enformasyon, bırakın yorumlanmayı, alınmıyor bile.

Örneğin, piyasa öncülüğündeki "seçenek" çoğalmasının aslında televizyonun dillere destan gücünü zayıflattığını gösteren kanıtlar var. Kanal sayısındaki (ve videolardaki) çoğalma, bir alay alışılmamış programı izleyicinin başından aşağıya boca ederek izleme alışkanlıklarını allak bullak ediyor ve değiştiriyor. Basit çözümler olmadığı için, izleyicilerin en azından bir kısmı "kaçınma"yı yeğ tutuyor. "Televizyonun önünde kakılıp kalmış" harcanan gecelere karşı bir çeşit tiksinti uyanıyor. Hele program türleri ve temaları üçer üçer, dörder dörder sunulmaya başlanınca, can sıkıntısı yaygınlaşıyor. Televizyon repertuvarındaki geniş fırsatların sonucu (Amerikan CBS televizyonunun başkanı Howard Stringer'in deyişiyle) "adı özgünlük olan o soyu tükenmek tehlikesiyle karşı

156. *Houchins* v. KQED, *Inc.*, 438 US 1 (1978).

157. *Cox Broadcasting Corp.* v. *Cohn*, 420 US 469 (1975) *Nixon* v. *Warner Communications, Inc*, 435 US 589, 608-9 (1978) davasında "basına erişim hakkı"nın söz konusu olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca bkz., Larry Gross et al. (ed. ler) *Image Ethics: The Moral Rights of Subjects in Photographs, Film and Television* (New York, 1988).

karşıya olan türü aramak için huzursuz bir biçimde kanaldan kanala dolaşan geniş, medya-yorgunu bir izleyici kitlesi"[158] oluyor.

Fotokopi, bilgisayar programı kopyalama ve video korsanlık becerilerinin genişlemesi gösteriyor ki, günümüzde yurttaşların birçoğu enformasyon akımının karmaşıklığını başa çıkılır boyutlara indirgeme, seçme, eleştirme ve yeniden yorumlama yeteneğine (azgelişmiş bir düzeyde de olsa) sahip; kimileri kaplumbağalar gibi tamamen kabuğunun içine de çekilebiliyor. Hatta fotokopi makinelerini, telefonları ve bilgisayarları kullanarak şirketsel medyayı ve onların egemen gerçeklik imgelerini yaralamak amacıyla "semiyotik gerilla savaşı"na (Eco) girişen birey ya da gruplara bile rastlanıyor. Dahası, birçok kişi medyanın aslında yaptıklarının bir çeşit öykü kurma ve öykü anlatma olduğunu ve bu öykülerin beylik birtakım kalıplara uydurulduğunu, bu öykülerin kurgulanmasında kurumsal rutinlerin, önemli teknik hilelerin ve "atlatma" haber ve "ikinci gün manşeti" gibi kategorilerin rol oynadığını hayal meyal dahi olsa fark ediyor. Bu yüzden, yurttaşların baştan kendilerine yakın buldukları iletilere ve öykülere eğilim duymalarına şaşmamak gerek. Net olmayan, karmaşık olayların kendilerine aktarılması halinde, kendi beğenilerine uygun olan öğeleri alıp ötekileri dışta bırakıyorlar. Dünya hakkındaki görüşlerini geliştirirken güvendikleri dost ve akrabalarından yararlanıyorlar.

Enformasyon tipileri olasılığından kaygıya kapılanlar yeni kamu hizmeti modelinin bir özgür iletişim kültürünün yaratılmasına yardımcı olabileceğini unutuyorlar. Kitap yayımcılığını ele alalım. George Steiner ile diğerlerine göre 1550'den 1950'lere kadar uzanan "kitap çağı" artık yavaş yavaş sona eriyor.[159] Bu süre içinde ortaçağ tipi kütüphaneler ile kitapların bir hazine gibi manastırlarda ve soylulara ait kurumlarda saklanması uygulaması hızla geriledi. Kitaplar kullananlara ait, istendiği zaman bir daha bir daha sessizce okunabilecek ev eşyalarına dönüştü. Artık okurlar metinler üzerinde yoğunlaşabilirlerdi. Uzun uzun alıntılar yapabilirler, kitaplar

158. Alıntı Royal Television Society'de yaptığı "Free Market Fairy Tales and the Pursuit of Quality Television" başlıklı konuşmasındandır (Londra, 4 Nisan 1990).
159. George Steiner, "After the Book" *On Difficulty and Other Essays* (Oxford, 1980), s. 186-203.

hakkında ciddi tartışmalara girişebilirlerdi. Yayımcılar, yazarlar ve okurlar, ciddi fikirlerin ve tartışmalı temaların konuşulduğu bir yankı odası oluşturdular. Bugün ise, yurttaşların işaretler ve gürültünün tıka basa doldurulduğu bir kozanın içine hapsolduğundan söz ediliyor. Kişisel kütüphaneler enderleşiyor. Kitabilik kayboluyor. Kitap kurtları toplumdan soyutlanıyorlar. Dikkat süreleri azalıyor. Okurlar, stereoların gürültüsü ve televizyonun ışıkları bilinçlerinin kenarlarında kıpırdaşırken, parlak sayfalı dergilerin ya da ucuz cep kitaplarının sayfalarını çeviriyorlar. Televizyon ekranı, resim ve resim altı savaşı kazanıyor.

Bu sav abartılıdır. Televizyonun önünde oturan telekoliklerin kültürü kitabiliği ortadan kaldırmıyor. Bazı gruplar için, ki kentli profesyonel orta sınıf bunların başında geliyor, kitaplar ve elektronik medya birbiriyle değiştirilecek şeyler değiller; her ikisinin de işlevleri farklı ve her ikisine de ona göre bir değer biçiliyor. Başkaları, bu arada evlerinden çıkamayanlar, her iki medya konusunda da fazla titizlik etmiyor, ama sorulduğunda televizyon, radyo ve kitapların kendileri için aşağı yukarı eşit önem taşıdığını söylüyorlar. Bunların da dışında, kitaplara bağlılıklarının zaman zaman inip çıksa da hiç yok olmadığını söyleyenlere rastlanıyor. Kitap okumaya bağlı derinlemesine düşünme kültürü hiçbir yerde ölmüyor. Örneğin, ABD'de zincirleme kitapçı dükkânlarının, savaş sonrası göçe paralel olarak varoşlara yayılması sayesinde, eskiden birkaç yüz bin satan "bestseller"lar şimdi bir milyondan fazla satışı garantiliyor. Umberto Eco'nun *Gülün Adı*, Oliver Sacks'ın *Karısını Şapka Sanan Adam*'ı ve Paul Kennedy'nin *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü* gibi kitapların beklenmedik ve parmak ısırtan başarıları ve Stephen Hawking'in *Zamanın Kısa Tarihi*'nin (bir milyondan fazla Amerikalı tarafından satın alınmış) onları bile geride bırakan başarısı gösteriyor ki, çok sayıda okur okuduğu şeyi seçmekte daha fazla söz hakkı isteyerek, dünyayı yalnızca kitaplarda bulunabilecek bir karmaşıklıkla değerlendirmeyi sağlıklı bir biçimde özlemektedir.[160]

Aynı şekilde, son zamanlarda Avrupa'da ve başka yerlerde kadınlar tarafından yazılmış ve kadınları konu edinen kitapların ço-

ğalması feminist bir duyarlığın kristalize olup yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Örneğin, son iki onyıl boyunca kadınlarca yönetilen küçük yayınevleri –the Women's Press, Virago, Pandora, Sheba, Onlywomen– demokrasinin can suyu sayılabilecek bir duygunun, hiyerarşik olmayan yatay farklılıkların, geliştirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu yayımcılar yalnızca yayımcılık endüstrisinin tutum ve siyasalarını reformdan geçirmesine yardımcı olmakla kalmadılar. Edebiyatın ana damarlarındaki cinsel ayrımcı uygulamalara karşı çıktılar. Afro-Karaibli, Asyalı kadınların ve lezbiyen yazarların eserlerini tanıttılar; edebiyat tarihinin revizyondan geçirilmesine ön ayak oldular; okur gruplarına zor, "ticari olmayan", radikal kadın edebiyatının ürünlerini ulaştırdılar. "Kadınlar tarafından, kadınlar için" yayımcılığın sivil toplum üzerindeki bu önemli etkisi, gittikçe yayılan dev şirketlerin pazarlarda sıkıştırdığı bağımsız yayımcıların karşı karşıya bulundukları bunalımdan sonra da devam etmeye adaydır.

Nihayet, enformasyon fırtınalarının demokratik toplumların kaçınılmaz bir özelliği olduğunu unutmamak gerekir. Uzun ömürlü diktatörlüklerde (Franko'nun İspanyası ve Husák'ın Çekoslovakyası yakın iki örnek) durum çok farklıdır. Sanki zaman durmuştur. Bireyler doğup büyümeye, âşık olmaya, kavga etmeye, çocuk yapmaya ve ölmeye devam etse de, etraflarındaki her şey hareketsiz, taş kesmiş, mükerrerdir. Hayat dayanılmayacak kadar sıkıcıdır. İnsanlar âdeta "sürekli bir siesta"ya (Bastos) yatmıştır. Tam demokratik sistemlerde ise, tam tersine, her şey sürekli bir hareketlilik içindedir. Enerjik ve beklenmedik şeyler demokrasiye bayılırlar. Yurttaşlar, özgürlükleri tarafından, sürekli bir tedirginliğe fırlatılmıştır. Normaldeki anormalliği sezinlerler; normal dışındaki bir sürü normu değerlendirebilir, hoşgörebilirler. Demokrasi öncesi toplumların amaç birliği ve topluluk ruhu bu noktada kopar. Farklılık, açıklık ve güç odakları arasında gerçekliğin tanımını üretmek ve denetlemek için sürekli bir yarışma vardır. Bu nedenle, enformasyon akışları her zaman çeşitli ve boldur. Ve halk

160. Jason Epstein, "The Decline and Rise of Publishing", *The New York Review of Books* (1 Mart 1990), s. 8-12.

bazı şeyleri öğrendiğinde patlak veren kamusal skandallara rastlanır; daha önceden bilinse yapılamayacak şeylerdir bunlar.

Tüm bunlar kaçınılmaz ve yerindedir; çünkü demokrasinin en başta gelen ve aşılmamış avantajı barış, sessizlik ve iyi kararları garantilemesi değil, yurttaşlara bu kararların niteliğini yargılama (ve bu konudaki yargılarını yeniden değerlendirme) hakkını tanımasıdır. Demokrasi, halka açık olarak karar veren kamular yönetimidir. İşte bu yüzden bu denemede savunulan kamu hizmeti modeli yeryüzünde bir iletişim cenneti yaratmanın tarifnamesi olamaz. Bu model uygulanırsa "basın özgürlüğü"nün anlamı ve kapsamı konusundaki tartışmalar sona ermeyecektir. İletişim özgürlüğü en son ve en eksiksiz haliyle gerçekleştirilecek bir şey değil, son çözümü olmayan, hep süregiden bir projedir o. Sürekli olarak ikilemler ve çelişkilerden oluşan yeni burçlar oluşturan bir proje. Dworkin'in, kendi ileri sürdüğü mutlak "hak"lar fikrine zıt düşse de, doğru olarak işaret ettiği gibi, maliyet-yarar analizleri iletişim özgürlüğünü tehlikeye atar; tıpkı, "basın özgürlüğü"nün kapsamı ve anlamına ilişkin anlaşmazlıkları karara bağlamaya yarayacak genel ve temelli kuralların umutsuzca aranması gibi.[161] Kamu hizmeti medyası tarafından güvenceye alınmış tam demokratik bir toplumun hiç kuşkusuz "yetki çatışmalarından"[162] başı ağrıyacaktır; radyo televizyon yayımcılığının yerel olarak mı denetleneceği, bölgesel olarak mı tanımlanacağı, yoksa oldukça homojen etnik, kültürel, ekonomik ve siyasal kimliklere mi dayanacağı sorusu bu türden çatışmalara örnektir. Pornografiye, "büyükler için" ya da "açık" diye nitelenen programların hangi ölçülerde geç saatlerde gösterileceğine ya da yayınla hakaret suçunun içeriğine ilişkin tartışmalar sürüp gidecektir. Şirketsel söyleme ve reklamla desteklenen medya kuruluşlarına ne ölçüde izin verilmelidir? Bunlar zaman zaman yurttaşların ortak gerçeklik duygusunu fena halde zorlayabilir ve toplumlarındaki müzmin istikrarsızlığı öylesine ön plana çıkarabilir ki, yurttaşlar bazı fikirlerin *bastırılması* ile kesin ve düzenli bir orta-

161. Ronald Dworkin, "Devaluing Liberty", *Index on Censorship*, cilt 17, no. 8 (Eylül 1988), s. 7-8.
162. Yetki çatışmaları için bkz. Robert A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control* (New Haven ve Londra, 1982), s. 85.

mın yeniden kurulmasına özlem duymaya başlayabilir. Bilgisayarlı panolar yasal bir müdahaleye tabi tutulmalı mı? Yurttaşlara medyadaki temsilcilerine karşı cevap hakkının yasal bir hakka dönüşmesi iyi bir şey mi? İfade özgürlüğü ulus-devletin sınırları ötesinde de anayasal güvenceye kavuşturulsun mu? İfade özgürlüğünün ifade özgürlüğünü kısıtladığı durumlar var mı? Televizyonun egemenliği zayıflıyor mu? Bu türden soruların bulunmadığı, neyin yayımlanıp neyin yayımlanamayacağı (okunacağı, dinleneceği, görüleceği) konusundaki tartışmalardan tümüyle kurtulmuş bir dünyanın var olabileceğini düşünmek, siyasetsiz bir toplumun var olabileceğini düşünmek gibidir: Öyle bir yerde ölülerden başkasına rastlayamazsınız. Demokratik toplumlarda "basın özgürlüğü"nün kapsamı ve anlamı ile temsil süreci daima çekişmelere açık olacaktır; buna karşılık, para ya da siyasal otorite tarafından uyuşturulmuş, ifade özgürlüğü ve temsil süreci hakkındaki tartışmalardan kurtulmuş bir toplum ya ölüm döşeğindedir ya da ölmüştür.

C. GELECEK?

Geleceğe gelince, görevin ileriyi görmek değil, mümkün kılmaktır.

Antoine de Saint-Exupery, 1939

Belki de ABD, Britanya, Almanya, İtalya ve diğer ülkeler böyle toplumlar haline gelme yolundalar. Belki seçme ve özgürlük üzerine piyasacı-liberal gevezeliklerin, özelleştirilmiş kölelik vadisine inen uzun dağ yolunda verilmiş kısa bir mola olduğu anlaşılacak. Belki çok az sayıda insan medyanın şu sırada yeniden örgütlenmesinin toplumlarımızın geleceğini geriye dönülmez bir biçimde belirlemekte oynayacağı rolün bilincinde. Belki pazar liberalizminin düşmanlarının çoğu yarı-kör kalmakta devam edecek. Belki iletişim araçlarının daha sıkı devlet denetimi altında özelleştirilmesinin, doğalgaz, hava yolları, elektrik ve park yeri zaman ölçme aygıtlarının özel ellere satılmasından niteliksel olarak çok daha ciddi ve tehlikeli bir konu olduğunu göremeyecekler; bu araçların gün-

lük yaşamı tam kalbinden vurduğunu, dilimizi, zaman ve mekân duygumuzu, temel sevgi ve sevilerimizi değiştirdiğini kavrayamayacaklar. Belki yurttaşlar artık kamusal hayattan umutlarını kesecekler. Belki ölesiye eğlenecekler; boş zamanlarını sansür değmemiş ticari radyo-televizyon, gazete ve dergilerin bolluğunda "otlayarak" geçirecekler. Belki benliklerini özelleştirmeye, siyaseti baş belası olarak görmeye, kendilerini yurttaş olmak yerine devingen ve özel tüketici olmaya gürültü patırtı etmeksizin dönüştürmeye ikna olacaklar. Belki her toplumda medyanın en önemli kurumlardan biri olduğunu, medyanın gösterdiği cesaret ve bağımsızlığın daima –okullardan işçi sendikalarına, kiliselerden yasama meclislerine, hükümetlerden mahkemelere– diğer kurumların moral ve enerjisinin bir işareti sayılabileceğini unutacaklar. Belki "basın özgürlüğü" kelimeleri Londra, Paris, Berlin ya da New York sokaklarında bir daha hiç duyulmayacak. Belki Tom Paine, Thomas Erskine ve iletişim özgürlüğünün tüm eski dostları bir kez daha suçlu bulunacak ve unutulacaklar –sonsuza kadar.

Dizin

A

Addison, Joseph 49
Adorno 78, 91
AGB 12
Althusius 113
Althusser 79
altyapı 97
Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi 126, 154
Amerikan Anayasası 25, 29, 59
Amnesty International 134
Asgill, John 36
asparagas 10
aşırı rekabet piyasası 11
AT 135
Australian 83
Avrupa Parlamentosu 130
Avrupa Topluluğu 76
Avrupa Verilerin Korunması Konvansiyonu 129
ayrımlaşma 12

B

BAB 103
Bacon, Francis 46
Basın Konseyi 16, 17
Basın Şeref Divanı 16
basın özgürlüğü 14, 16, 18, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37,38, 39, 43, 45, 46, 47, 48, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 75, 88, 91, 95, 95, 96, 99, 121, 122, 125, 134, 136, 137, 140, 146, 147, 148, 155, 160, 162, 174, 175, 176
baskıcı devlet kurumları 101
Bastos 173
Batı demokrasileri 23, 24, 99, 100, 102, 106, 110, 124, 169
Baudrillard, Jean 167, 168, 169
BBC 68, 70, 71, 72, 77, 111, 116, 149
BBC-ITV 68
Beckett, Samuel 161
beğeninin en küçük ortak paydası 11
Bentham, Jeremy 38, 39
Berlusconi 76, 81
Beyaz Saray 104, 105
Bild am Sonntag 89
Bilgiye Erişme Yasası 129
BİMAŞ 12
bireycilik 160
Bismarck 140
Blackstone 47, 134
Blackmur, R. P. 77
BM 135
BM Genel Kurulu 131
Bodin 113
Boston Herald 83
bölgesel radyo 13
bölgesel TV 13
Brecht, Bertolt 154
British Library 28
Burckhardt, Jakob 53
Burke, Edmund 50
Burton, Henry 34
Busher, Leonard 39
büyük şirket kültürü 91

C-Ç

Camus, Albert 142
Carlye, Thomas 40, 153

CBS 170
Cezayir Savaşı 100
cinsel ayrımcılık 92
cinsellik 121
cinsellik sömürüsü 18
Cobbett 51
Constant, Benjamin 104
Curran, James 82
çapraz medya mülkiyeti 23
çapraz-mülkiyet 13
çocuk sömürüsü 18
çokuluslu şirketler 135
çöplük televizyonu 76

D
D'Holbach 60
Daily Courant 33
Dante 136
Darwinci rekabet 81
daryayımcılık *(narrowcasting)* 25
de Gaulle, Charles 101
demagoji 140
demokrasi 9, 10, 14, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 44, 99, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 167, 173, 174
Demokratik Leviathan 98, 99, 133
deregülasyon 23, 66, 68, 73, 76, 79, 80, 81, 115, 142
derin devlet 24
despotik erk 168
despotizm 38, 42, 44, 45, 46, 48, 56, 61, 63, 95, 99
devlet 137
devlet denetimi altındaki medya 67
devlet despotizmi 24
devlet reklamcılığı 106, 107
devlet sansürü 22, 24, 33, 34, 36, 63, 67, 115, 135, 158
devlet tekeli 9, 11
devlet-dışı 25, 109, 134
devlet-merkezci 23
dezenformasyon 107
Dicey, A. V. 110
dinsellik sömürüsü 10
doğal tekel 24, 118
düopol 69
düşünce akışı 25
düşünce özgürlüğü 35, 61

E
Eco, Umberto 145, 171, 172
Ecoropa 134
ekoloji 93
ekran karartma 15
Ekşi, Oktay 16
El Pais 147
elektronik basın 14
elektronik bolluk 11
elektronik medya 10, 13, 22, 75
elektronik yayımcılık 75
eleştirel medya kuramları 79
Eliot, T. S. 77
Elster 165
enformasyan özgürlüğü 155
enformasyon 55, 58, 60, 61, 63, 71, 96, 124, 125, 155, 168, 168, 169
enformasyon fırtınaları 173
enformasyon savaşı 111
enformasyon teknolojileri 23, 74
enformasyon tipisi 10, 168, 169, 170, 171
Erskine, Thomas 28, 29, 30, 39, 124, 134, 176
etik 16, 17, 18, 19
Euret, François 64
Euro-Amerikan 65

F
Faydacılık (utilitarianism) 37
Federal Alman Anayasa Mahkemesi 117
Feyel, Gilles 62
fikirler pazarı 96
Financial Times 83
Fininvest 81
fiske 170
Foster, George 159
Franko 147, 173
Fransız Devrimi 33, 53, 104, 140
Fransız Enformatik ve Özgürlük Yasası 130

G
ganimet kapitalizmi 62
Garnham 79
gayri-demokratik 94
gayri-metalaşma 117
gayri-metalaştırıcı 148
gayri-metalaştırma 145

konuşma özgürlüğü 61
korporatist 99
korporatizm 108, 109
kültür 11, 12, 14
kültür endüstrisi 78
küresel iletişim medyası 132
küresel kültür 14
küresel program bolluğu 75

L
L'Express 101
L'Humanité 101
Lagardere 76
Lambeth, Edmund 19
Le Monde 147
liberal pazar stratejisi 122
Libération 82, 101
Liebling, A. J. 88, 169
Locke, John 36, 49
lotarya 10
Ludendorff 164

M
Madison, James 59, 162
Mail on Sunday 111
Maistre, Joseph de 130, 135
Matbaacılığı Düzenleme Yasası 32
Maxwel 82, 76, 82
Mazzini 158
McLuhan, Marshall 54
medya 9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 24, 25, 26, 26, 31, 33, 56, 57, 60, 67, 68, 69, 71, 73, 76, 79, 84, 87, 88, 89, 93, 96, 97, 100, 100, 104, 105, 107, 115, 117, 118, 121, 125, 127, 133, 138, 144, 146, 147, 149, 167, 169, 170, 172, 175, 175, 176
medya endüstrisi 68
medya etiği 16, 17, 18
medya imparatorluğu 145
medya reklamcılığı 90
medya tekelleri 146
medya-yorgunu 171
medyanın tekelci kamusal düzenlenmesi 71
MEPAŞ 12
meta 95, 144
metalaşma 73
metalaşmış iletişim sistemleri 79
metalaşmış medya 89
Mısır Yasaları 33
Mill, James 37, 41
Mill, John Stuart 40
Milton, John 34, 35, 37, 140
Montesquieu 48
Moulinas, René 62
Muhtar, Reha 17
Murdoch, Rupert 11, 24, 67, 68, 75, 76, 82, 83, 84, 122
müstehcen 125
müstehcenlik 33, 92

N
NATO 103
Necker, Jacques 57
negatif özgürlük 114
Neil, Andrew 90
New Woman 83
New York 83
Novalis 158
NTV 12

O-Ö
Observer 111
ortodoks 67
Orwell 56
Ön engelleme 100
özdenetim 16
özel mülkiyet 61
özel yaşamın gizliliği 18
özgür iletişim kültürü 171
özgürlükçülük (*libertarianism*) 140
özgür basın ütopyası 48

P
Paine, Thomas 27, 28, 30, 33, 36, 42, 51, 57, 68, 124, 139, 159, 176
Panckoucke, Charles-Joseph 62
Paul-Henry-Tiry 60
pazar liberali 95, 98
pazar liberalizmi 23, 24, 68, 76, 78, 96, 113, 114, 121, 122, 144, 167, 175
pazar liberalleri 68, 69, 72, 73, 74, 75, 79, 82, 84, 86, 95, 97, 112, 114, 117, 119, 121, 135, 142, 151, 155
pazar rekabeti 10, 61, 61, 62, 67, 84, 86,

Teoloji 34
Termidor 104
Thatcher 111
The European 83
The Independent 82
The National Enquirer 89
The Times 51, 83
ticari kitle medyası 78, 117
ticarileşmiş medya 78
Time Warner 91
Tindal, Matthew 36, 37
Today 82
totalitarizm 56
totaliter 124
Tönnies, Ferdinand 31, 42, 43
Trechard, John 33, 36, 61
TRT 13, 14, 15
Truman 105
TV Guide 83
Twentieth Century Fox 83

U-Ü

ulus-devlet 104, 133, 135, 136, 175
ulus-izleyici 13
ulus-ülke 23
ulus-üstü 68, 103, 130, 136, 157
ulusal radyo 13
ulusal TV 13
Uluslararası Hukukçular Komisyonu 134
Uluslararası Oyuncular Federasyonu 134
ulusötesi medya holdingleri 22
uydu çamuru 90
üstyapı 97
ütopya 66, 76

V-W

Vietnam Savaşı 105
Voltaire 48, 50
Walwyn, William 32, 34
Watergate 103
Weber, Max 136, 164
Werich, Jan 156
Wilkes, John 33
Williams, Raymond 115
Wollstonecraft, Mary 33
Woolf, Virginia 138
Wright, Peter 111

Y

yanlış bilgilendirme (*disinformation*) 140
yarı-devlet-üstü 99
Yayın-sonrası sansür 100
yerel TV 13
yerleşik yayıncılık *(broadcasting)* 25
yüksek yoğunluklu enformasyon toplumları 168